

LES DONES D'ESQUERRA. 1939-1979

MEMÒRIA I TESTIMONIS

ELENA MASÓ I REIG

LES DONES D'ESQUERRA. 1939-1979

MEMÒRIA I TESTIMONIS

LES DONES D'ESQUERRA. 1939-1979

MEMÒRIA I TESTIMONIS

ELENA MASÓ I REIG

FUNDACIÓ **JOSEP IRLA**

EDICIÓ CORREGIDA I AMPLIADA (ELECTRÒNICA)

BARCELONA, SETEMBRE 2013

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Masó i Reig, Elena

Les Dones d'Esquerra, 1939-1979: memòria i testimonis

Bibliografia

ISBN 9788461435517

I. Fundació Josep Irla II. Títol

1. Esquerra Republicana de Catalunya 2. Dones en la política -

Catalunya - Biografia

329.17-055.2(467.1)

1a EDICIÓ

MARÇ 2011

EDICIÓ CORREGIDA

I AMPLIADA

(ELECTRÒNICA)

SETEMBRE 2013

COORDINACIÓ EDITORIAL

JOSEP VALL

DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

NATÀLIA LARA

ÀNGEL RAMOS

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA

ÀNGEL RAMOS

DISSENY ORIGINAL

JORDI VINYETS

IMPRESSIÓ

GRÀFIQUES CUSCÓ

DIPÒSIT LEGAL

B-12.427-2011

ISBN

978-84-614-3551-7

AGRAÏMENTS

JORDI ALBALADEJO

ELVIRA ALTÉS

JOAQUIM ALOY

JAUME CABANYES

EVA CASTELLANOS

MONTSERRAT CATALÁN

FERRAN CIVIT

ANTONI DALMAU

EMILIO FERRANDO

PERE FERRÉ

ANDREA GALBE

MAGÍ GALINDO

PILAR GARRELL

JULIA GUILLAMON

NÚRIA MALAGELADA I PEIRÓ

DOLORS MADRENAS

MARGARIDA MARCET

CONXITA PARCERISAS

NEUS PINART

JUDITH RAMÍREZ

NEUS REAL

CARLES RIBERA

FRANCESCA RIERA

ROSER ROYO

MARGARIDA SERVETO

ISIDRE SURROCA

ANNA TEIXIDÓ

BERNAT VILLARONGA

Amb la col·laboració de

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

«Hem passat quaranta anys de por, i encara hi ha persones que no se l'han tret de sobre. El silenci va caure sobre la nostra lluita.»

Enriqueta Gallinat

«Ja era hora que ho fessin, això de la memòria històrica. Perquè és que la gent no se'n recorda. La gent no en sap res de res i no ho vol saber.

Ho vam passar tan malament, vàrem patir tant, que dèiem als nostres fills “tu no et preocupis i estudia que nosaltres ja hem patit prou”. I nosaltres mateixos varem contribuir a esborrar-la la memòria. Perquè no volíem que els nostres fills patissin allò que havíem passat nosaltres.

I va ser un error.»

Guillermina Peiró

«He vist enfonsar-se i tornar a renéixer Esquerra. Com em va dir Marc-Aureli Vila, hem d'aguantar perquè fem cadena entre els que ens han precedit i els que vindran demà. Estimo Esquerra perquè és sinònim de democràcia, de servir la societat, de transformar-la.»

Maria Dolors Tresserras

Taula de continguts

Memòria i Testimonis	11
Introducció	13
1 Alcaldesses, regidores i conselleres.....	23
Nativitat Yarza i Planas (1872-1960).....	23
Caterina Casas i Maymó (1888-1974).....	25
Justa Goicoechea i Mayayo (1896-1973).....	27
2 Pena de mort.....	31
Angelina Sanz i Xalé (1901-1993).....	31
Magdalena Moya i Montseny (1904-1939).....	33
Rosa Tarrats i Queralt (1907-1993).....	34
Carme Claramunt i Bonet (1911-1939).....	36
3 Exilis	39
Maria Dolors Bargalló i Serra (1902-1980).....	39
Francesca Solé i Clotet (1914-2007).....	42
Maria Antònia Freixes i Jover (1915-2006).....	46
Núria Pi-Sunyer i Cuberta (1923-2011).....	49
Lluïsa Ferré i Artal (1930).....	53
4 La mordassa	57
Aurora Bertrana i Salazar (1892-1974).....	57
Antònia Feliu i Miró (1896-1968).....	62
Maria Teresa Gibert i Perotti (1904-1991).....	67
Rosa Maria Arquimbau i Cardil (1910-1992).....	72
Angelina Colubret i March (1910-1998).....	76
Antònia Abelló i Filella (1913-1984).....	79

5 La repressió quotidiana	83
Maria Casajuana i Oncins (1912-2011).....	83
Maria Descals i Boadas (1914-2002).....	85
Margarida Colldecarrera i Feixes (1937).....	88
6 La clandestinitat	93
Enriqueta Gallinat i Roman (1909-2006).....	93
Maria Casi i Rimbau (1915-1995).....	97
Aurèlia Serra i Gasulla (1932).....	97
Guillermina Peiró i Olives (1924).....	101
7 La represa democràtica.....	107
Miquela Puerto i Catalán (1905-2003).....	107
Margarida Fort i Mollar (1915-2000).....	107
Concepció Farré i Garí (1917).....	109
Maria Dolors Minguillon i Ribé (1919-1998).....	113
Josepa Batalla i Rúbio (1925-2013).....	114
Emília Solà i Puigvert (1931).....	117
Maria Dolors Tresserras i Puig (1942-2009).....	118
Anna Mercadé i Ferrando (1949).....	119
Paraules no dites	123
Un poema de Montserrat Abelló	
Fonts d'il·lustració	125
Fonts consultades.....	127

Perpinyà, 23 de juny de 1946

El dirigent d'Esquerra, Francesc de Paula Jené, en fer-se càrrec de la bandera del partit oferta per la sabadellenca Candelària Serradell, en nom del Grup de dones d'Esquerra dels Pirineus Orientals. Sota el nom del partit hi apareix la llegenda: «A l'exili, 1939-194...».

ATN

Memòria i testimonis

«Quina llàstima —deia una senyora beata a una noia amiga meva, referint-se a la meva humil persona—, tan decent que semblava i ara s'ha fet d'Esquerra.»

Aurora Bertrana

Les memòries i vivències que recollim en aquest volum són una petita mostra de les situacions que varen viure les militants i simpatitzants d'Esquerra Republicana de Catalunya durant l'època de la República, la Guerra Civil, l'exili, la dictadura franquista, la clandestinitat i la represa democràtica.

La narració ens permet constatar, a través de les seves experiències, com en va ser de generalitzada la repressió: tant la varen patir les dones que havien exercit el poder polític en l'àmbit local, com les escriptores i propagandistes, com les que eren familiars directes de militants o càrrecs polítics.

Hem agrupat les experiències en capítols temàtics tot i que moltes de les dones podrien figurar en més d'un dels capítols.

Sempre que ha estat possible s'ha entrevistat a la protagonista, a familiars directes, amics i a companys i companyes del partit. En els casos en que el testimoni directe no ha estat possible, la vitalitat de la recerca històrica local del nostre país ens han permès recuperar la memòria de les protagonistes ja traspasades.

Barcelona, 29 de maig de 1939

Col·locació de la placa de la victòria a la façana de l'Ajuntament de Barcelona. D'esquerra a dreta: l'administrador apostòlic de la Diòcesi de Barcelona, doctor Miguel Díaz de Gómara, l'alcalde Miquel Mateu i el general Eliseo Álvarez, cap dels serveis d'ocupació.

BRANGULÍ / ANC-FONS BRANGULÍ

Introducció

«[...] Esta Barcelona, orgullo de la Patria grande y unida que siente como nunca, a su vez, el reciproco orgullo de serlo, ya ha sanado de sus achaques, de sus lacras, de todo cuanto le adoleció bajo la siniestra pululación de los separatismos y de las anarquias.»¹

Propaganda i repressió. Dues armes complementàries que afegides a la por i les dificultats de supervivència en un país devastat, varen fer possible que la violència contra tot allò que representés el govern legítim de la República es veies com a normal.

Aquesta violència no s'exercia, en general, des de la informalitat de grups incontrolats, sinó que el nou règim va bastir ràpidament un aparell jurídic que s'anava adaptant a les necessitats de la repressió: Llei de responsabilitats polítiques (1939), Llei de repressió de la maçoneria i el comunisme (1940), Llei de la Seguretat de l'Estat (1941) i Llei de rebel·lió militar (1943).

Com ha estat ben documentat, els càrrecs públics, militants i simpatitzants d'Esquerra, varen patir la repressió més brutal, amb el percentatge més alt d'alcaldes afusellats.²

La violència franquista va recaure sobre aquells i aquelles que no creien tenir cap motiu per exiliar-se. Els afusellats, els que varen passar per les presons i els que varen perdre negocis i propietats pel sol fet d'haver tingut algun tipus de responsabilitat política o de gestió, pagaven no pels seus hipotètics actes sinó pel que representaven: l'intent de portar el progrés des del catalanisme republicà.

Les dones i els nous espais que varen anar assolint social i legalment durant la República, varen ésser un objectiu clar de la repressió franquista. I les que varen participar en entitats socials o polítiques varen ésser les primeres en patir el descrèdit, la calúmnia, la presó i, en alguns casos, la mort.

¹ «Barcelona en su tarea», *La Vanguardia Española*, 14 de juny de 1939, p. 1. Recollit a Francesc Vilanova, *Una burguesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*, p. 145.

² Josep Maria Solé i Sabaté i Oriol Dueñas, *El Franquisme contra Esquerra. Els alcaldes i diputats afusellats d'Esquerra Republicana de Catalunya*.

1933

Cartell

1934

Cartell

Les dones durant la República

Alguns autors atribueixen quasi tota la responsabilitat de l'esclat del feminisme catalanista de l'etapa republicana a les necessitats electorals de la Lliga i d'Esquerra. Si bé aquest factor no es pot obviar, també és cert que no es partia de zero.

Tot i la seva orientació catòlica i conservadora, Francesca Bonnemaison i la seva creació, l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, són claus per entendre la posterior evolució dels corrents d'opinió femenins i feministes que eclosionarien durant la República. Enriqueta Gallinat, Maria Teresa Gibert i altres dones vinculades a Esquerra varen seguir algun dels cursos que s'hi impartien. Aurora Bertrana, fins i tot, en va ser professora. Aquest espai de dones, oferia a moltes noies de les classes mitjanes i de la menestralia barcelonina la possibilitat d'obtenir habilitats o seguir estudis que els hi permetrien accedir a llocs de treball ben considerats i, en definitiva, a la possibilitat d'assolir la independència personal i econòmica. La renovació de la formació de mestres, liderada en molts casos per dones, o la creació de l'Escola de Bibliotecàries de la Mancomunitat, el 1915, ens dibuixen un panorama on les dones podien aspirar a millorar la seva situació social.

La creació del Club Femení d'Esports, el 1928, i el Lyceum Club de Barcelona, el 1931, ambdues institucions amb una important participació de dones de l'òrbita d'Esquerra, tanquen un cercle de creació i divulgació cultural fonamental per cimentar el següent pas de moltes d'aquestes dones: la creació literària i periodística i l'acció política.³

Queda per estudiar més a fons els canvis de mentalitats que es produïren en les capes de la població femenina allunyades tant de les elits intel·lectuals com de les masses proletàries analfabetes. Intuïm el paper fonamental que varen tenir espais com els cosidors en la difusió de les idees republicanes. Aquest va ser el cas del taller de Roser Artigas d'Esplugues de Llobregat, d'on sorgirien les dones d'Esquerra del poble, o el taller d'Angeleta Pla, a Artesa de Segre, on les noies com la Francesca Solé, s'assabentaven dels esdeveniments polítics de Barcelona gràcies als viatjants de passamaneria i d'on sorgiria la iniciativa de fer-se una foto de grup amb les noies guarnides amb bandes amb la senyera i gorra frígia per donar suport a l'Estatut.

Aquests espais de sociabilitat femenina lligats estretament al treball, a diferència de les tertúlies d'ateneus i cafès on es polititzava la població masculina, només han deixat rastre en la memòria de les seves protagonistes.

³ Neus Real, *El Club Femení d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*. Maria Dolors Ivern, *Les Dones d'Esquerra. 1931-1939*.

Les dones i la política: el cas d'Esquerra

El paper de les dones dins els partits polítics, va generar un debat entre les mateixes articulistes d'Esquerra: calien seccions femenines? Eren només un pas fins a l'equiparació home-dona dins el partit? Com veiem un debat encara molt actual. Les escriptores vinculades a Esquerra tractaven temes com el dret de vot —també amb controvèrsies—, el dret a l'educació, al treball qualificat i a l'avortament i el divorci, amb força autonomia dels dictats estrictament partidistes. Per això trobem opinions diverses que enriquien el debat i, en definitiva, eren un reflex de la diversitat d'opinions de les dones que feien costat al projecte d'Esquerra.⁴

Després de la derrota de les esquerres al conjunt de l'Estat, a les eleccions generals del 1933, semblava que la tesi dels i les que estaven en contra del vot de les dones havia quedat corroborada: la influència de l'església en una massa femenina desinformada i poc instruïda havia portat la dreta a governar la nova República. Era una interpretació reduccionista perquè no es tenia en compte el factor principal d'aquella derrota: la disgregació dels partits d'esquerres.

Les eleccions municipals del 14 de gener de 1934 varen suposar un revulsiu. En molts pobles, les dones varen passar a l'acció, no solament com electores sinó com a candidates. Cèlia Cañellas apunta la hipòtesi que aquesta circumstància era un reflex de la preocupació de les dones davant la possibilitat real de que uns governs de dreta consolidats frenessin els avenços que s'havien aconseguit en l'àmbit legal o en el foment de l'educació i la formació professional de les dones.

Aquest pas endavant, no va sorgir del no res. En aquelles localitats on hi havia alguna associació de dones en actiu va ser més fàcil organitzar els grups femenins d'Esquerra. És el cas de les comarques del Baix Llobregat i del Barcelonès, on aquests grups es varen consolidar a Sant Boi, l'Hospitalet, Molins de Rei o el Prat. A Esplugues, el grup femení va sorgir de la secció femenina del grup excursionista local i d'aquest caliu en va sorgir una candidata a les eleccions municipals: Esperança Martí i Panyella que, tot i no poder prendre possessió fins el 1936, va ésser molt activa treballant especialment en l'organització d'una guarderia municipal.⁵

La participació de les dones en les candidatures municipals del 1934 no va tenir una distribució uniforme. A les grans ciutats quasi no n'hi havien. És a les ciutats petites i als pobles on les dones prenen protagonisme. Són dones alfabetitzades i amb autonomia econòmica: modistes, botigueres, llevadores... Formen part de la incipient classe mitjana.

⁴ Arnau González, *La irrupció de la dona en el catalanisme (1931-1936)*.

⁵ Cèlia Cañellas, «La presència femenina als Consells Municipals del Baix Llobregat entre 1934 i 1939. El símptoma d'un fenomen?», a: Dolors Sanauja... [et al.], *Les dones i la Història al Baix Llobregat* (Vol.2).

1932

Cartell de propaganda de *L'Opinió*, amb la imatge d'una noia, que aconsegueix un accésit en el concurs de cartells organitzat per aquest diari d'Esquerra, l'octubre de 1932.

ORIOL DE MARTÍ I JOAN ARTIGUES

1936

Cartell d'Ajut Català, l'organització de dones d'Esquerra a la rereguarda de suport al front de guerra.

Els esdeveniments polítics no varen ajudar a la visualització d'aquestes dones incorporades a la política municipal. La resposta del govern de Madrid als Fets d'Octubre de 1934, va ésser dissoldre els ajuntaments democràtics i substituir-los per comissions gestores de caire burocràtic. No és fins al triomf del Front d'Esquerres, el 1936, que aquestes dones es poden reincorporar a les seves regidories. Avançada la guerra, els conflictes partidistes, com el del maig de 1937, es tradueixen en una creixent hegemonia dels comunistes que substitueixen els i les regidores que havien estat escollits per sufragi.

Les dones d'Esquerra que varen assolir responsabilitats polítiques municipals es varen consagrar sobretot a tasques en l'àmbit social i assistencial, amb una important dedicació a l'educació i la implantació del nou sistema educatiu.

A l'hora de les imputacions, tots aquests serveis a la comunitat es varen convertir en greuges. Com en el cas d'Angelina Sanz denunciada per ser la presidenta de la Mútua del Sindicat Agrari de Sant Carles de la Ràpita i que va estar a punt de ser condemnada a la pena de mort per aparèixer en una portada de revista «imitando a la Pasionaria» o el de Caterina Casas, presidenta del Consell Escolar de Molins de Rei, que va ser acusada de fomentar la laïcitat o d'estar implicada en la mort d'un monjo de Montserrat, parent seu.

El sistema d'imputacions es basava en la delació. És també el cas de Justa Goicoechea, que no va ser detinguda en els primers moments, sinó que varen ésser algunes veïnes les que varen protestar per que no havia estat empresonada. La primera delació va portar una segona per «perseguidora de mujeres de derechas». Els mateixos fiscals que varen portar la seva causa no li varen trobar cap motiu d'acusació però de tota manera va ésser enviada a la presó de les Corts «por su relación con los elementos rojos». L'amistat convertida en un delictes. Un càstig exemplar que propiciava que la població delatés a la gent del seu entorn per no acabar ells mateixos a la presó.

En el cas de les dues afusellades vinculades a Esquerra: Carme Claramunt i Magdalena Nolla, la delació també va provenir de l'entorn més immediat.

Però les dones encara tenien una altra possibilitat de ser represaliades: ésser familiars directes d'algun càrrec local. És el cas de Margarida Artigas, mare de l'alcalde de Manresa, Joan Marcet, empresonada als 73 anys d'edat sota l'acusació de ser «madre del alcalde rojo» o de Rosa Tarrats i Queralt, esposa de l'alcalde i industrial de l'Espluga de Francolí, Ricard Farré i Climent, afusellat pels franquistes. Rosa Tarrats també va ser condemnada a mort sota l'acusació d'actuacions anticlericals. Va ser empresonada a les Oblates de Tarragona i li varen requisar les propietats.⁶

⁶ Josep Subirats, *Les Oblates. 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, p. 58.

Derrotes i supervivències

Amb la derrota de la República als camps de batalla molts dels 70.000 militants d'Esquerra han mort al front, s'exilien, són empresonats o executats. En un clima generalitzat de represàlies, la gent vinculada a Esquerra va ésser especialment perseguida. En primer lloc perquè havia estat la força política hegemònica, en segon lloc, perquè representava l'anhel de les classes mitjanes i populars per aconseguir l'ideal d'un país més pròsper, just i lliure.

L'exili va portar la gent d'Esquerra a pràcticament tots els racons del món en una diàspora gens homogènia: mentre alguns intel·lectuals podien reagrupar-se a França, Gran Bretanya, Mèxic, Veneçuela o Xile, famílies senceres de militants de base o càrrecs locals quedaven confinats en els camps de les platges rosselloneses, o, en el cas de les dones i les criatures, eren enviats en trens de bestiar a campaments i albergs de la Marina, a Bretanya.

El desmantellament del partit a l'interior del país, va anar acompanyat dels conflictes que es varen viure en els diversos nuclis de l'exili. La distància física i política va marcar una primera fase totalment condicionada pels esdeveniments de la guerra europea. El 1945, el Congrés Nacional d'Esquerra, reunit a Tolosa de Llenguadoc, nomena Josep Tarradellas secretari general. I el 1954 Tarradellas substituirà Josep Irla a la Presidència de la Generalitat de Catalunya, encetant una etapa centrada en preservar la institució fins el seu retorn definitiu al país, el 1977.⁷

Des del 1939 Esquerra s'organitza a l'interior en petits nuclis de resistència dispersos per tot el país. Uns grups amb problemes de comunicació tant entre ells com amb la direcció de l'exili. Pateixen algunes «caigudes» greus com la d'abril de 1946 quan hi varen haver detencions a Figueres, Solsona, Manresa, Igualada, l'Hospitalet, Mataró, Tarragona i Barcelona.

El nucli més nombrós, a Barcelona, va estar dirigit per Pere Puig, Miquel Ferrer i Vilches, Manuel Juliachs, Jaume Serra i Gasulla i Pau Ris, aquest darrer en qualitat de mecenes.⁸ Algunes dones com Maria Casi, Aurèlia Serra i Gasulla, Josepa Martí o Guillermina Peiró, s'incorporaren a algun d'aquests nuclis. Les tasques que realitzaven eren bàsicament d'enllaç i distribució de fulls informatius. En algun cas, com el de Maria Casi esposa de Jaume Serra i Gasulla, patiren presó i tortura.

El 1952 Heribert Barrera torna a l'interior i assumeix la direcció del partit en la clandestinitat.

⁷ Joan Sauret, *L'exili polític català*, p. 101. Francesc Vilanova, *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre exili i interior a la postguerra 1939-1948*, p. 97-117.

⁸ Daniel Díaz, *L'oposició catalanista al Franquisme: el republicanisme liberal i la nova oposició (1936-1960)*, p. 36-44. Mercè Morales, *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*, p. 575-588.

1937

Cartell de *Companya*, la revista de la dona vinculada a la Unió de Dones de Catalunya.

Circa 1940

Cartell de Falange.

1945

Cartell de la Sección Femenina de FET y de las JONS, pel Dia de la Mare.

Les noves lleis franquistes: tornar a la minoria d'edat

I mentre la dictadura anava cremant etapes, la situació de les dones no millorava.

El trencament que va suposar el Franquisme pel que fa a tots els avenços que s'havien aconseguit amb la República era més que evident: les dones tornaven a ser considerades éssers inferiors a qui calia tutelar en tot moment.

El matrimoni es va tornar a convertir en una presó: les dones podien ésser condemnades per adulteri o per «abandono del hogar», cosa que no passava amb els seus esposos. La violència domèstica no era considerada com a tal sinó com a «crimen pasional» que moltes vegades es presentava com una reacció a una provocació femenina. Si la dona denunciava maltractament podia arribar a perdre la custòdia dels fills. Custòdia que, en cap cas, tenia assignada com a plena si no era vídua.

A l'hora de treballar les dones casades tenien dificultats per fer-ho després del matrimoni, cobraven un 80% menys de sou que els seus companys i, en tots els casos necessitaven el permís del marit. Les dones solteres havien de pagar un peatge obligatori si volien treballar o aconseguir el pasaport: fer el «servicio social» un simulacre d'aprenentatges «propios de su sexo» que culminaven amb la confecció d'una «canastilla»: tota la roba que, hipotèticament, necessitava un nadó. Aquesta «canastilla» però, es podia comprar moltes vegades de sotamà a les mateixes falangistes que impartien els cursos.

Tot i aquesta situació, les dones catalanes varen ésser les protagonistes, el 1946, de dues de les primeres vagues del període franquista, la de la fàbrica Bertrand i Serra de Manresa i la de les fàbriques de Mataró. En ambdós casos eren fàbriques del sector tèxtil i les dones varen fer vaga de «braços caiguts».

El paper de les dones en la represa d'Esquerra (1975-1979)

En encetar-se la nova etapa política de la Transició de la dictadura a la democràcia, les dificultats legals i econòmiques d'Esquerra no permetien gaires alegries. Alguns militants cedien els locals per fer-hi els casals o feien aportacions econòmiques. És en aquest moment, quan algunes dones del partit comencen a ocupar-se desinteressadament de tasques administratives o de coordinació dels casals. No fan una tasca estrictament política però si que són fonamentals per tal que el partit tiri endavant. Heribert Barrera reconeix que varen ésser imprescindibles:

«En els primers temps de la Transició només teníem una persona alliberada, per això la feina desinteressada d'aquestes dones és tan important.»

La nova etapa democràtica que s'albirava amb la mort de Franco era vista, per a bona part de la vella militància, com la possibilitat de continuar la feina que Esquerra havia fet durant la República. Però la repressió i l'exili havien deixat el partit en unes condicions de franc desavantatge respecte a les altres forces polítiques democràtiques. Els joves no sabien gaire res de la dura repressió que havia patit el partit. A més, el fet de no haver estat legalitzat abans de les eleccions del 1977, va obligar a cercar una sortida imaginativa per evitar la seva desaparició. Josep Fornas, un dels protagonistes d'aquell moment delicat, ho va explicar molt bé fa uns anys:

«El 15 de juny de 1977, ERC, que encara no havia estat legalitzada, es veu forçada a concórrer a les primeres eleccions a través d'una coalició amb el PTE. Com va anar?»

Teníem converses per formar part del Pacte Democràtic on hi havia CDC i altres formacions. Érem el Víctor Torres, la Conxa Farré i jo els que assistíem a les reunions. Però ens ho van posar impossible. No es podria parlar d'en Companys, no es podria parlar d'en Macià i no gaire d'en Tarradellas. No vàrem acceptar aquestes condicions. I aleshores vàrem fer una coalició amb el PTE, en un pacte que em vaig inventar jo, perquè coneixia el seu secretari general, en Joan Anton Sánchez Carreté, que ara està a CDC. En 48 hores, en el meu despatx d'assessor fiscal, que llavors era la seu d'ERC, vàrem fer el pacte. L'Heribert Barrera anava de primer, el Manuel Gracia, del PTE, de segon i tercer jo. L'últim miting de la campanya, el famós miting de Montjuïc, [12 de juny de 1977] va anar tan bé que ens vam fer la il·lusió que treuríem sis o set diputats, però només en vàrem treure un, l'Heribert Barrera.

En aquells moments, dies abans de les eleccions, la direcció del partit va estudiar la possibilitat de renunciar a les sigles?

No. Esquerra de Catalunya només era el nom de la coalició. Nosaltres vam fer tota la campanya fent servir el nom d'ERC i ningú ens va dir res, ningú ens ho va prohibir. O sigui que la gent sabia que érem ERC. El pacte estrany, contra natura, amb el PTE va ser l'única manera de salvar ERC. La Lliga no va treure cap diputat, i va desaparèixer. I ERC, si no trèiem un diputat com el Barrera, desapareix. Estic convençut que desapareix.

Heribert Barrera ha valorat aquells esdeveniments històrics i ha parlat que les altres forces democràtiques, en comptes d'exercir una solidaritat cap a ERC més aviat «es van alegrar que no ens legalitzessin».

Sí, tot això prové d'un fet que és real. I és que ERC va ser el partit hegemònic durant la República, que va haver d'aguantar la Guerra Civil, que va patir més morts i assassinats a la postguerra i un exili terrible. A més a més l'antifranquisme que neix després de la guerra, és un antifranquisme en certa manera eclesial, de certs sectors que no s'havien significat durant la Guerra Civil i aquesta gent mai va ser amiga d'ERC. [...] Per altra banda ERC no ha estat mai una esquerra marxista i això sovint ha provocat que se'ns titllessin d'anticomunistes. I en aquells moments el PSUC era prou fort. Després hi ha la dre-

1976

Coberta de les conclusions de les Jornades Catalanes de la Dona, celebrades a Barcelona del 27 al 30 de maig de 1976.

ta, en Pujol que està en contra del president Tarradellas, que encara que no representa ERC, prové d'aquest nucli, i per tant, doncs, CDC també és contrària a ERC. Per tots aquests motius ERC sempre ha estat un partit incòmode. El fet que no fóssim legalitzats, com sí van ser-ho el PCE o el PSUC, ho vam trobar molt rar. El Martin Villa em va dir personalment: «Nosaltres no tenim cap interès en no legalitzar-los». Això em va portar a la suspicàcia que algú podria estar interessat en la nostra no legalització. És una qüestió que ja aclariré a les meves memòries.»⁹

Dins la coalició Esquerra de Catalunya hi havia l'Associació Catalana de la Dona, entitat presidida per Anna Mercadé, que era propera al PTE. És en aquest sentit, com a part de la coalició de la qual formava part Esquerra, que és estudiada en aquest treball. L'ACD havia nascut després de les Jornades Catalanes de la Dona celebrades el 1976 a Barcelona. Era la primera vegada en la història de Catalunya que una organització feminista participava en unes eleccions amb les seves pròpies representants. El programa d'Esquerra de Catalunya incorporava les demandes de l'ACD:

«Abolició de totes les lleis que discriminin a la dona, incloses les que falsament la protegeixen en el camp laboral i social.

Igualtat de la dona amb l'home davant la llei.

A Catalunya, tornar a posar en vigència la Llei Eugènica de l'avortament promulgada pel Govern de la Generalitat republicana.

Legalització de l'ús dels anticonceptius, a càrrec de la Seguretat Social.

Coeducació a tots els nivells de l'ensenyament.»¹⁰

Hi va haver molta agressivitat contra l'ACD i, de retruc, contra Esquerra de Catalunya. La coalició va rebre per tot arreu, fins i tot amb crides a les dones per tal que no la votessin. Va ser el cas de Magda Oranich,

⁹ Àngel Ramos. «Josep Fornas: "ERC sempre ha estat un partit incòmode"», *Esquerra Nacional*, juliol-agost, 2002, p. 6-7.

¹⁰ Miting d'Esquerra de Catalunya al Palau d'Esports de Montjuïc, 8 de juny de 1977.

que retreia a l'associació la seva coalició amb partits polítics. Segons Oranich l'ACD no estava defensant les idees d'un grup feminista sinó les d'un partit concret, per tant, aconsellava les dones que votessin a qualsevol partit d'esquerres, exceptuant Esquerra de Catalunya.¹¹

El debat sobre la doble militància estava a l'ordre del dia. Un any després de les eleccions, es va publicar un llibre-qüestionari on els parlamentaris catalans opinaven sobre la discriminació de la dona. S'entrevistaven catorze diputats, tots homes, i la qüestió ja apareixia a la tercera pregunta. Heribert Barrera responia:

«Evidentment accepto [la doble militància], no li trobo cap inconvenient. Però voldria dir, encara que això pugui semblar autopropaganda, que en el nostre partit no hem necessitat mai que ens empenyessin. En una època, en la qual no existia moviment feminista a Catalunya, l'Esquerra va fer molt per la igualtat de la dona. Possiblement som dels pocs partits que en aquest aspecte no hem necessitat estímuls. Així i tot, no veig cap inconvenient en la doble militància, no hi ha dubte que l'empenta es necessita.»¹²

El desconeixement o un cert partidisme presentaven Esquerra com un partit poc sensible als interessos de les dones. Les dones que varen formar part del feminisme dels anys 1970, es movien en l'entorn dels partits que aglutinaven la militància més jove. Aquests partits no volien ésser identificats ni amb la Guerra Civil ni amb la derrota. En conseqüència les feministes tampoc parlaven gaire de l'etapa republicana i dels seus avenços. Ni de les escriptores que, des de una posició d'esquerres, varen bastir el corpus ideològic d'aquells avenços. Es preferien referències més cosmopolites com la francesa Simone de Beauvoir o la nord-americana Betty Friedan.

¹¹ Comissió de premsa de l'Associació Catalana de la Dona, «A Magda Oranich», *Esquerra de Catalunya*, 25 de maig de 1977, p. 2.

¹² Judith Ibañez i Rosa Maria del Valle, *Política i feminisme. Els parlamentaris catalans opinen sobre la discriminació de la dona*, p. 10-16.

Una d'aquestes feministes de la transició, Maria Aurèlia Capmany, en un llibre sobre les feministes d'abans de la guerra, *El feminisme a Catalunya* (1973), va arribar a escriure:

«Les feministes catalanes no van ser més que un instrument en pro d'una acció social conservadora que es desvetllava en el país enfront de l'agitació obrera.»¹³

Pel contingut del llibre aquest s'hauria d'haver titulat «El feminisme conservador a Catalunya», però els temps de la transició no eren propicis als matisos.

El 1976, amb el partit encara sense legalitzar, Conxa Farré va centrar el seu discurs adreçat a primera assemblea que Esquerra celebrava a Catalunya, en el record del paper de les dones d'Esquerra dels anys 1930 i com aquestes varen contribuir als canvis legislatius de la República.

«[...] i l'Esquerra, amb un criteri obert i avançat, va reconèixer —i en això també va ésser premonitori— els sòlids valors que la dona aportava al medi, i va saber incorporar-la, amb tots els drets i reconeixements, a l'acció i a l'obra de partit i de govern.

No puc dir —afegí— que l'Esquerra correspongués a la predilecció que la dona va tenir-li, sinó que va ésser molt més que això, perquè l'Esquerra era el partit progressista d'aquella etapa històrica i en assumir la responsabilitat de govern no va fer més que reflectir en la seva política governamental i en la seva obra legislativa la ideologia i els principis que l'havien inspirat des del mateix moment de la seva constitució. [...] I la dona i els seus drets eren ja aleshores una gran realitat.

Tot això —segueix dient Concepció Ferrer— va tenir expressió, no solament en l'actitud política de l'Esquerra sinó també és clar en l'obra legislativa del nostre Parlament. L'una anava lligada amb l'altra.»¹⁴

Malauradament, aquest recordatori quasi clandestí a les dones que varen crear opinió abans de la guerra, havia quedat totalment neutralitzat per la repressió i l'exili. En aquests temes, Esquerra encetava la represa sota mínims i només la coalició amb l'ACD o l'esperit combatiu de dones com Conxa Farré va permetre que el partit participés en el debat sobre els drets de les dones. Unes dones que, com deia Maria Dolors Tresserras:

«Haviem d'aguantar perquè fèiem cadena entre els que ens havien precedit i els que vindrien demà.»

¹³ Maria Aurèlia Capmany, *El Feminisme a Catalunya*, p. 27.

¹⁴ «Concepció Ferrer de Rebull: "L'Esquerra i les dones en el moment actual"», *La Humanitat*, agost de 1976, p. 4.

1977

Cartell de l'Associació Catalana de la Dona, per l'Onze de Setembre.

Bellprat, 1934

La primera alcaldessa
escollida democràticament
de la història de Catalunya,
Nativitat Yarza, d'Esquerra,
amb la vara de
comandament.

J. RAMOS / FJI

1 Alcaldesses, regidores i conselleres

Nativitat Yarza i Planas

Valladolid, 1872 - Tolosa de Llenguadoc, 1960

«Ahora va a conocer usted mi pueblo. Es muy pequeño, muy campesino, pero yo siento por él una gran pasión.

Todo el campo catalán la emociona. Ha vivido siempre en él.

-¿Ha nacido usted en una aldea catalana?

Se echa a reir.

-He nacido en Valladolid. Cuando tenía dos meses me llevaron a Zaragoza y a los cuatro años a Barcelona. Desde entonces, no he salido de Cataluña.»¹⁵

Nativitat Yarza va estudiar magisteri a Osca però sempre va exercir a Catalunya en un periple que la va portar de punta a punta del país fins que, el 1930, va aconseguir la plaça en propietat a l'escola de Bellprat.

Les seves inquietuds polítiques i feministes es varen fer realitat el 1931 amb la creació de l'Associació Femenina Republicana Victoria Kent, associació fundada a Barcelona però que volia estendre's per tot l'Estat espanyol en un intent de promoure el feminisme republicà vinculat als radicals-socialistes de Marcel·lí Domingo, el seu partit fins 1933 quan va a passar a les files d'ERC.

Bellprat, com la immensa majoria dels pobles rurals de Catalunya, vivia sota el sistema de xarxes polítiques clientelars, amb ajuntaments governats invariablement pels homes designats pels grans propietaris. El 1932, i aprofitant la seva amistat amb Domingo, que havia estat nomenat ministre d'Instrucció Pública, va denunciar la continuïtat en el càrrec de l'alcalde imposat per Primo de Rivera. El 25 de maig de 1933 va ser designada presidenta de la comissió gestora que substituïa l'antic consistori.

¹⁵ «La primera alcaldesa de Cataluña», *Estampa*, març de 1934. La revista *Estampa* apostava clarament pels reportatges fotogràfics. Es va editar del 1928 al 1938 i va arribar a treure 200.000 exemplars setmanals. No tenia una filiació política marcada però va apostar sempre per donar veu a les dones, més enllà dels reportatges de l'alta societat que practicava la seva competidora *Blanco y Negro*.

Front d'Aragó, 1936

Nativitat Yarza, milliciana
a l'inici de la Guerra Civil.

FJI

Durant tota aquesta etapa Yarza va mantenir una activitat frenètica que incloïa els mitings a Barcelona i a la comarca de l'Anoia i la creació de l'Institut Laic Benèfic de Bellprat.¹⁶

Per a ella la laïcitat era fonamental per aconseguir la consolidació de la nova societat republicana. Com moltes altres feministes de l'època, posava l'èmfasi en la necessitat de deslliurar les dones de la influència de l'Església.

Alguns dels seus antics alumnes encara recorden un incident que demostra la fortalesa de les conviccions de Yarza:

«El capellà del poble acostumava a anar a l'escola a donar classe de religió i la mestra li va dir que per donar aquella classe ja era prou bona ella. Yarza anava cada diumenge a missa, tot i les seves idees, i un d'aquells diumenges el rector, tot dient el sermó, va dir que hi havia una persona a l'església que no era catòlica i ella li va contestar que era tan catòlica com ell, que estava batejada com ell i que no hi podia dir res.»¹⁷

El 1934, liderant la candidatura d'Esquerra guanya les eleccions municipals de Bellprat, convertint-se en la primera dona que ho aconseguia per

¹⁶ Isidre Surroca, «Natividad Yarza, la primera alcaldessa de Catalunya», *Revista d'Igualada*, abril 2009, p. 23-29.

¹⁷ Noèlia Platero, «Natividad Yarza. La primera alcaldessa de Catalunya», *La Revista, suplement cultural de La Veu de l'Anoia*, novembre de 2007, p. 12-15.

sufragi universal a Catalunya i, de retruc, a tot l'Estat espanyol. La repercussió que aquest fet va tenir la va portar a una gira per les institucions, des del Palau de la Generalitat, on la va rebre el president Lluís Companys, fins al Parlament.

Aquest salt a la primera línia política la va aprofitar tant per fer pedagogia sobre la igualtat de drets entre homes i dones com per la seva lluita a favor del laïcisme.

Paral·lelament, Yarza continuava amb la seva tasca docent. Va ésser traslladada a la Pobla de Claramunt, on es va assabentar de la dissolució dels ajuntaments arran dels Fets d'Octubre de 1934.

Yarza ja no va tornar a Bellprat ni com a mestra ni com alcaldessa. En esclatar la guerra, tot i que ja tenia 63 anys, es va enrolar en la columna Del Barrio per lluitar al front d'Aragó. Les milicianes, que feien feines a la rereguarda, varen ésser ràpidament desmobilitzades.

La resta de la guerra la va dedicar a la seva tasca docent, implementant el nou sistema educatiu a la Pobla i Barcelona, sistema que, entre d'altres coses, incorporava l'obligatorietat de la coeducació.¹⁸

Perduda la guerra, s'exilia a França. El 1940, la Comisión Depuradora de Magisterio la dóna de baixa com a mestra.

Instal·lada a Tolosa de Llenguadoc, vivia en condicions molt dures i penoses, alleujades a partir de 1953 gràcies a l'ajut econòmic i material que rebia de l'Spanish Refugee Aid, Inc. (SRA) una entitat nordamericana.

L'agost de 1959 ingressà a l'Hospital Purpan de Tolosa de Llenguadoc, per una caiguda quan pujava a l'autobús. El seu estat empitjorà ràpidament, morint el 16 de febrer de 1960 a l'Hospital de La Grave.

El 2 de novembre de 2007 l'Ajuntament de Bellprat homenatja la seva figura col·locant una placa a la façana de l'Ajuntament i antiga escola de la població, recordant el fet que fou la primera alcaldessa de Catalunya.

Caterina Casas i Maymó

Molins de Rei, 1888-1974

El 1996 es va dedicar un carrer de Molins de Rei a Caterina Casas, primera dona que fou regidora d'aquesta localitat. Alguns sectors de la població s'hi varen oposar perquè la persistència de la versió franquista de la història de la Guerra Civil era encara ben viva. Alguns contemporanis definien a Caterina Casas com una dona laica, culta i elegant, que tot i haver nascut a la vila, havia passat part de la joventut a Barcelona d'on va tornar casada amb el mestre i músic Emili Sánchez i Soler.

Caterina va treballar en el sector comercial i va començar a relacionar-se amb els cercles d'Esquerra de la vila, on hi militava un germà seu el qual,

Circa 1950

Caterina Casas

FJI

¹⁸ Isidre Surroca, *Op. cit.*

més endavant, també tindria responsabilitats polítiques, en aquest cas a Sant Boi de Llobregat.

Com en altres pobles, les necessitats de la guerra varen propiciar que moltes dones vinculades a entitats culturals o polítiques fessin el salt a regidories i consells assessors. En el cas de Caterina Casas, aquesta va ocupar la conselleria de Sanitat i Assistència Social el 1936 i la conselleria de Cultura fins al juny del 1937, quan la creixent influència del PSUC al Govern va anar desplaçant molts càrrecs públics d'altres filiacions.

Durant aquest breu període també va ser la presidenta del Consell Local d'Ensenyament des d'on va introduir les directrius de l'Escola Nova (CENU) tant en les escoles públiques com en les religioses requisades, creant una escola laica i llibertària als antics locals de la Joventut Catòlica.¹⁹

A l'acabament de la guerra i com passa sovint a l'hora de trobar-li elements acusatoris, es varen ressaltar situacions de la seva vida personal per presentarla com una dona amoral: vídua de guerra havia refet la seva vida sentimental amb un home «sobre el qual pesan acusaciones diversas».

Caterina Casas va ésser denunciada per un veí catòlic i benestant que la va responsabilitzar de l'assassinat del cunyat de Casas, el monjo de Montserrat, Francesc Sánchez i Soler.

En l'informe municipal, on es detallaven els delictes que se li imputaven, no es recollia aquesta acusació però s'insistia en que era una dona de costums familiars laics, amb afinitats republicanes i promotora de les escoles:

«Laicas y ateas, desmoralizando a la infancia en diversas conferencias [...] en las escuelas hizo instalar pinturas nudistas aun visibles».

Després de la seva detenció, el seu domicili va patir la requisa de mobles, llibres, roba i joies. Un costum que l'entorn del nou poder practicava sistemàticament.

En el judici sumaríssim tots els testimonis, fins i tot el que ella havia presentat com avaladors, la varen

acusar. Només un va al·legar desconeixement dels fets per haver estat mobilitzat amb les tropes franquistes. La sentència la condemnava a 12 anys i un dia de presó per «auxilio a la Rebelión», per militant d'ERC i UGT, per muntar les escoles laiques i mantenir bones relacions amb els «elementos rojos». De totes les acusacions, que són llocs comuns d'aquest tipus de judicis sumaríssims, la que realment comptava era la de la seva implicació en el Consell Escolar i els canvis educatius que va propiciar.²⁰

El rumor sobre la seva implicació en la mort del seu cunyat no va aparèixer mai en el sumari. Només es suggeria en un primer informe eclesiàstic sobre els monjos de Montserrat assassinats el 1936. En el posterior expedient de beatificació de Francesc Sánchez i Soler (1952) hi apareix el relat del moment dramàtic que va viure la família i on queda clara la innocència de Caterina Casas:

«Los milicianos entraron en la casa y hallaron al Siervo de Dios junto a su hermano y a su cuñada. Sin preambulos dijeron, señalando al Siervo de Dios “venimos a por este”. La cuñada se interpuso, la amenazaron con fusiles diciendole que se apartara y callara si no queria que empezaran por ella. [...] Los milicianos reclamaron el paraguas y el fardo de ropa que habia entrado. El siervo de Dios D.F. de P. Sanchez permaneció callado, humilde y resignado; no habia querido quitarse el Santo Escapulario que, al salirse por el cuello, su cuñada le suplico que se quitara. El Siervo de Dios fue detenido y arrancado materialmente de los brazos de su hermano que le abrazaba fuertemente.»²¹

Empresonada a les Corts va sortir en llibertat provisional el 1941 éssent desterrada una temporada a València. Posteriorment es va establir a Barcelona on va treballar d'agent comercial fins que es va jubilar, moment en què va retornar a Molins de Rei.

²⁰ Causa General Molins de Rey, Sumarísimo 724. Tribunal Militar Tercero. Barcelona. Recollit per Cèlia Cañellas, *Op. cit.*

²¹ Document recollit per Cèlia Cañellas, «El poder municipal a Molins de Rei Durant la Guerra Civil», a: Josep Janés, *Guerra Civil i Franquisme a Molins de Rei.*

¹⁹ Cèlia Cañellas, *Op. cit.*

En el curt mandat de Caterina Casas com a presidenta del Consell Escolar Local (1936-37) es va organitzar una biblioteca escolar, que alguns alumnes encara recorden amb afecte. En aquella biblioteca hi havia llibres en català i castellà, i els nens i nenes tenien cura del control dels préstecs i de la confecció d'un Full Escolar.

El primer que varen fer els nous mestres franquistes, per mandat del fiscal local, va ser depurar la petita biblioteca infantil.

«Els llibres considerats perillosos o subversius i els que estaven escrits en català foren destruïts en una foguera que es va fer al pati.»²²

Tot un anunci dels durs anys que s'acostaven.

Justa Goicoechea i Mayayo

Mallén, 1896 - L'Hospitalet de Llobregat, 1973

Des de finals del segle XIX fins al primer terç del segle XX, Catalunya va ésser un gran pol d'atracció de població immigrada provinent de les zones limítrofes: el País Valencià i l'Aragó. Entre aquesta immigració que cercava, especialment a Barcelona, l'oportunitat de millorar la seva situació econòmica, també hi havia nuclis d'immigració política. Aquest era el cas del pare de Justa Goicoechea, un actiu republicà radical, alcalde del poble de Mallén enfrontat amb els cacics locals. Aquest enfrontament va obligar la família a emigrar a Barcelona el 1908. Instal·lats a la zona de la Mare de Déu del Port, el pare va entrar a treballar a la pedrera de Can Tunis.

Justa només havia pogut anar a l'escola fins als 11 anys, però va continuar la seva formació de forma autodidacta, interessant-se especialment per aprendre el català i adoptant la llengua com a pròpia.

Després del seu matrimoni el 1915 va entrar a treballar a la fàbrica Tèxtil Can Pareto de l'Hospitalet. En aquesta fàbrica arribaria a ser la cap de secció de les treballadores. El 1927, l'any del naixement de la seva filla, la família s'instal·là definitivament a l'Hospitalet. Fins a l'esclat de la Guerra Civil treballa en diverses empreses, quasi sempre del ram del tèxtil.

El compromís polític de Goicoechea neix de l'activitat veïnal al barri de Santa Eulàlia. La proclamació de la República l'anima, com a moltes altres dones, a participar activament en política a través de les seccions femenines dels partits, en el seu cas ERC. Goicoechea va ésser la presidenta de la secció femenina d'Esquerra del barri de Santa Eulàlia i va participar en les campanyes per animar les dones a anar a votar fent xerrades per la comarca i articles de to combatiu com el titulat «Veus Femenines» publicat al

1936

Justa Goicoechea

FJI

²² Conxita Solans, «Els canvis de la guerra i de la postguerra en l'ensenyament públic a Molins de Rei (1936-1940)», *Materials del Baix Llobregat*, 2003, p. 35-43.

Barcelona, 2 d'octubre de 1941

Justa Goicoechea, a la presó de les Corts. Dempeus, és la cinquena començant per l'esquerra.

FJI

Butlletí d'ERC, *Fortitud*, el 1933 i que acabava d'aquesta manera tan contundent:

«Les dones de E. R. de C. saben sobradament que les dretes no faran res de bó (si es que arribessin a governar) perquè quan han tingut el poble a les seves mans l'han fet a trossos i l'han esmicolat fent la vida impossible i ara diuen que el volen adobar com si el poble fos un ramat de béns que se'ls fes anar d'aquí i d'allà sense voluntat.

Les dones d'esquerra sabran acomplir el seu deure el dia de les eleccions per bé dels seus fills i de la Pàtria i veureu com les dones de les dretes es queden amb el Sant Crist penjat al coll i amb la ràbia al cos.»²³

A les eleccions municipals del 14 de gener de 1934, Justa Goicoechea va ser l'única dona inclosa a la llista d'ERC a l'Hospitalet. La victòria va ésser contundent: 50% del vot enfront el 34% de la Lliga. i Goicoechea esdevé regidora, la primera elegida democràticament a la història de la ciutat.

²³ Justa Goicoechea, «Veus femenines», *Fortitud*, 15 de novembre de 1933.

Arran dels Fets d'Octubre d'aquell mateix any, les corporacions municipals varen ésser dissoltes i l'alcalde republicà de l'Hospitalet, Ramon Frontera fou confinat al vaixell Uruguai, —amb altres destacats dirigents d'Esquerra com el president Lluís Companys i el seu govern— i posteriorment empresonat.

Justa Goicoechea va signar un document de protesta per la designació d'una comissió gestora municipal imposada pel govern central, i que no tenia cap vinculació amb l'Hospitalet, i va participar en la campanya pro-amnistia publicant articles adreçats a les dones per tal que hi col·laboressin.

Les eleccions legislatives de 1936 varen donar una clara victòria a les esquerres que varen tornar a situar als seus llocs als regidors que no havien estat imputats pels Fets d'Octubre de 1934, Goicoechea entre d'ells. Aquest mandat també va ser breu perquè amb l'inici de la guerra, el Govern de la Generalitat va constituir uns nous ajuntaments per decret.

Tot i la intensitat de la seva tasca política, Goicoechea va compaginar-la sempre amb la seva feina de treballadora del tèxtil.

Acabada la guerra, Justa Goicoechea va ésser denunciada per dues veïnes que varen trobar intolerable que l'exregidora estés en llibertat. El sistema de delacions funcionava a la perfecció tant si era per convicció, revenja o per por a ser denunciat per encobridor. Se la va acusar de presidir la secció femenina d'ERC al barri de Santa Eulàlia, de presidir una manifestació per dur flors a la tomba de Macià i de tenir a casa seva rebuts del «socorro rojo». Una altra veïna es va afegir a les delacions acusant-la de «gran perseguidora de mujeres de derechas», d'haver acomiadat de l'Ajuntament alguns treballadors de dretes i d'haver fet enderrocar la rectoria.

Davant d'aquestes acusacions, el marit de Justa, Jaume Puerto, va presentar una aval de l'empresa on havia treballat de cosidora i un document amb les signatures d'altres veïns negant les imputacions. A l'hora del judici, cap dels testimonis es va fer enrere i varen ratificar la innocència de Goicoechea.

Les acusacions eren molt febles, els mateixos fiscals ho reconeixien. Tot i això l'aparell repressor sempre tenia arguments:

«No sé le puede atribuir una intervención directa en los desmanes cometidos en esta localidad por los rojos, durante el tiempo que fue componente del ayuntamiento, pero si una responsabilidad efectiva por su apoyo y convivencia con los elementos que pudieran cometer tales delitos.»²⁴

La varen condemnar a dotze anys de presó. Va estar reclosa a les Corts des de novembre de 1939 fins març de 1942, quan va sortir en llibertat sense càrrecs. Tot i això li varen prohibir treballar fins al 1943 i va haver de presentar-se periòdicament a la Junta Local de Llibertat Vigilada fins el 1948. Com en molts altres casos, Justa no va participar més en activitats polítiques.

El matrimoni de Justa Goicoechea i Jaume Puerto, va tenir una única filla, Mercè. I ella, casada amb Jaume Artigas, un únic fill, Ramon. És doncs el seu únic nét, Ramon Artigas i Puerto, qui ens l'evoca:

«Era una dona de fortes conviccions i malgrat el que va patir a la vida no la vaig veure mai ressentida ni amargada. Però tampoc la vaig sentir mai parlar de política en família. Tot i així he sabut amb els anys que no va perdre mai el contacte amb la gent d'Esquerra de Santa Eulàlia, la gent que l'havia recolzat quan va ser detinguda i empresonada.

Durant anys, a casa, rebíem visites periòdiques de la guàrdia civil que controlava les seves activitats. Mai van trobar res amb que inculpar-la, fins que a finals dels anys 1960 es van atipar i ja no van tornar més.

Me'n recordo que cada dia es llegia el *Diari de Barcelona* de punta a punta i el comentava amb la família. No va perdre mai l'interès pel que passava en el món.»

Goicoechea s'havia jubilat el 1956 i va morir a l'Hospitalet el 1973, on vivia des de feia cinquanta anys.

El 2009, la ciutat de l'Hospitalet li va dedicar un carrer al seu barri de Santa Eulàlia.

²⁴ Sumarísimo ordinario 15.545. Tribunal Militar Tercero. Barcelona. Expediente 18320. Cèlia Cañellas, «La presència femenina als Consells Municipals del Baix Llobregat entre 1934 i 1939. El símptoma d'un fenomen?», a: Dolors Sanauja... [et al.], *Les dones i la Història al Baix Llobregat* (Vol.2).

Camp de la Bota

Des del 1992 un monument recorda les 1.717 persones afusellades pel Franquisme a la platja barcelonina, com les militants d'Esquerra, Magdalena Moya i Carme Claramunt.

EN MEMORIA DE LES VÍCTIMES
REPUBLICANES AFUSELLADES EN
AQUEST INDRET PER LA DICTADURA
FRANQUISTA ENTRE ELS ANYS
1939 I 1952

*Que en els meus anys de joia recomenci
sense esborrar cap cicatriu de l'esperit.
O Pare de la nit, del mar i del silenci,
jo vull la pau-però no vull l'oblit.*
Màrius Torres 1942

CAMP DE LA BOTA
1992

2 Pena de mort

Angelina Sanz i Xalé

Sant Carles de la Ràpita 1901-1993

«Aquesta dona, de la Ràpita d'Alfacs, aprèn de pescar per a mantenir els seus fillets quan el marit se n'hagi d'anar al front.»²⁵

La dona en qüestió es deia Angelina Sanz tenia 36 anys i va estat a punt de ser condemnada a mort per protagonitzar la foto i el text d'una portada de la revista *Companya* del 1937.

Pilar Zaragoza i Sanz, la seva filla gran, té molt present aquell dolorós episodi perquè quan va acabar la guerra ella tenia dotze anys:

«Els meus pares eren gent senzilla: el pare pescador i la mare venedora de peix al mercat. La meva mare havia estat la presidenta de la Mútua del Sindicat Agrícola i el meu pare, Camilo Zaragoza, regidor d'ERC, durant la República. La meva mare era molt activa i havia fet algun míting per la comarca on se la coneixia per ser la filla de la tia Muixa, la llevadora.»

Un cop acabada la guerra, Camilo Zaragoza es va exiliar mentre que Angelina Sanz va ser acusada de «propagandista roja» i d'haver pronunciat discursos revolucionaris. En el judici es va utilitzar la portada de la revista com a prova del delictes perquè, entre d'altres persones, hi apareix Federica Montseny.

«La meva mare era molt amiga de la Federica Montseny, la foto de la revista es va fer un dia que l'havia vingut a visitar. Els jutges varen considerar que l'actitud de la meva mare era una "imitación de la Pasionaria". Per tot això va estar a punt de ser condemnada a mort. Sort que el jutge de Pau, que es deia Antonio, al veure l'expedient de l'acusació, va intercedir a favor d'ella i li varen rebaixar la condemna a trenta anys.»

²⁵ Fotomuntatge de M. Friedfeld, *Companya. Revista de la dona*, núm. 7, 1 de juliol de 1937, p. 1.

La Ràpita, 8 de juliol de 2005

Pilar Zaragoza, amb la portada de la revista *Companya* on sortia la seva mare.

ROSER ROYO / EP

Amb la mare a la presó i el pare a l'exili, els seus tres fills varen anar a viure amb l'àvia llevadora, «la tia Muixa». Amb ella varen poder passar el tràngol, però l'agressivitat i el menyspreu els patien al carrer i a l'escola:

«La meva àvia va estudiar de llevadora ja gran, perquè abans no hi havia el títol. Ho va fer tenint els fills casats: va fer la carrera en tres anys, al Clínic, perquè la practica ja la tenia. Després de la guerra, quan hi havia un part, una li donava un plat d'arròs, una altra unes patates... i així ens va poder alimentar, perquè hi havia molta gana.

Quan anàvem al col·legi, els meus germans i jo teníem que anar-hi amb la cara baixa perquè érem fills dels rojos. Recordo que a l'escola, varen organitzar una obra de teatre i una de les mestres no volia que hi participés dient: «és filla d'una roja». Sort que les altres li varen dir que era igual. Hi havia odi. Jo sempre dic: perdonar però no oblidar.»

Angelina Sanz va passar primer per la presó de Vinaròs, després per la de Saragossa i finalment per la presó de Saturrarán, prop d'Irun, que estava regentada per monges. Pilar Zaragoza recorda el que els hi explicava la mare:

«On s'ho va passar més malament va ser a Saragossa, on les zeladores fangistes les tractaven pitjor que als gossos i els deien "putas de rojos". La meva mare no va poder sortir fins passats tres anys. El meu pare ja havia tornat de França. El varen detenir i el varen tenir uns dies a la presó de Tarragona que l'hi deien "la Punxa". Com que no li varen trobar cap motiu d'acusació va poder sortir.»

Ni la Pilar Zaragoza ni la resta de la família sabien de l'existència de la revista *Companya* ni del paper que va jugar en l'acusació contra la seva mare. Va ser un regidor de la Ràpita el que, als anys 1990, els hi va portar una còpia de la portada que havia trobat fent una recerca al sinistre Arxiu de Salamanca.

Pilar ho té clar:

«La va denunciar algú del poble, però mai hem sabut qui. De tota manera, la gent del poble la va tractar molt bé. Quan es va saber que arribava, després de sortir de la presó, tothom la va anar a esperar a la Costera Alta, a les afores del poble. Després de la mala experiència a la presó ja no va participar més en la política.»

Pilar Zaragoza ha heretat l'ànim de la seva mare i és una dona molt activa i de conviccions clares:

«Quan es va recuperar la revista *Companya* on sortia la meva mare, la secció local d'Esquerra em va demanar d'anar a les llistes de les Municipals com un homenatge a la mare.

Jo estic molt d'acord en recuperar la memòria. Quan es va fer un acte del Memorial Democràtic, aquí al poble, jo li vaig dir al conseller: aquestes raïls no s'han d'assecar, s'han d'anar regant. Ningú em farà canviar, ni oblidar les meves raïls republicanes i ara s'ha de sembrar, que les raïls s'han de fer brotar!»

Magdalena Moya i Montseny

Alfara de Carles, 1904 - Barcelona, 1939

De Magdalena Moya pràcticament no en tenim dades. De fet, a la documentació de la presó de dones de les Corts hi figura com nascuda a Astorga i amb el cognom Nolla. Tenia 34 anys, estava casada i era mestressa de casa. D'ella només sabem el que ens diuen els seus acusadors: roja-separatista que havia participat en l'ocupació de l'asil Duran de Sant Feliu de Llobregat.

«Mujer de muy mala conducta, se hallaba afiliada a Esquerra Republicana de Catalunya, desde el advenimiento de la República, se le ve durante el do-

1937

Angelina Sanz a la portada de la revista *Companya*.

CDMH

minio rojo constantemente armada al igual que lo había hecho durante la revolución separatista del año 34.»²⁶

Aquestes referències als Fets d'Octubre de 1934 i a ser portadora d'armes, la situen a l'òrbita de les Joventuts d'Esquerra Republicana-Estat Català liderades per Josep Dencàs i Miquel Badia. Segons el relat d'Anna Murià, que en formava part en aquella època, les noies varen seguir una mena de cursets de primers auxilis i de càrrega d'armes de foc.²⁷

Magdalena Moya va ser afusellada al Camp de la Bota el 21 de juny de 1939.

Només en els primers dos anys de règim franquista, entre el 1939 i el 1940, onze dones van ser afusellades al Camp de la Bota i dues més a Girona. Jaume Sorribas i Roig, germà de l'escriptor Sebastià Sorribas, va ser un oficial de l'exèrcit republicà empresonat i destinat als batallons de forçats que condicionaven la platja del Camp de la Bota. L'execució d'un nombrós grup de condemnats on hi havia una noia, el va colpir tant que ho va recollir en el seu llibre de memòries.²⁸

Al lloc on s'aixecava el parapet de les execucions ara s'hi aixeca l'Edifici Fòrum, davant del qual hi ha un discret monument recordatori.

Rosa Tarrats i Queralt

L'Espluga de Francolí, 1907 - Barcelona, 1993

Rosa Tarrats era l'esposa de l'industrial i polític Ricard Farré i Climent. El 19 d'octubre de 1939, va haver de sentir com l'afusellaven a uns pocs centenar de metres de la cel·la de la presó de dones de Tarragona on ella també esperava que s'acomplís la seva condemna a mort.

²⁶ http://www.presodelescorts.org/files/pdf/cat/afusellades_cat.pdf

²⁷ Quirze Grifell, *Anna Murià, àlbum de records*, p. 22-27.

²⁸ Jaume Sorribas, *Cridaré Visca Catalunya lliure!*, p. 240-244, transcrit per Jaume Fabre, *La presó també era a fora*, i per Isabel Segura, *La lluita per l'oportunitat de viure. Les dones durant la segona República, la guerra, el franquisme i la construcció de la democràcia*.

Ricard Farré i Climent era un pastisser emprenedor que el 1917, va inventar una varietat de la neula nada-lenca: el vano. Les va comercialitzar amb el nom de «Rifacli», compost amb les primeres síl·labes del seu nom i cognoms. D'aquesta manera podia vendre el producte tot l'any als estiuejants i passavolants que començaven a sentir-se atrets pel Monestir de Poblet, llavors una llastimosa ruïna.

Farré, que havia passat la infància i primera joventut en un internat dels jesuïtes, es va moure aviat en els cercles republicans i laics de la comarca. El 1931 va fundar l'Ateneu Federal Republicà Català, que s'adheriria a Esquerra. A les eleccions municipals va sortir escollit alcalde. Durant el seu mandat va preocupar-se especialment per construir una nova escola i en secularitzar el cementiri municipal facilitant els enterraments civils. El 1932 va dimitir com alcalde i va continuar com a regidor fins a la dissolució dels ajuntaments catalans, mesura adoptada pel govern espanyol com a represàlia pels Fets d'Octubre.

En acabar la guerra, Farré tenia 45 anys i la seva dona, Rosa Tarrats, 32. No tenien fills i estaven dedicats a tirar endavant el negoci. No se sentien amenaçats ni creien que se'ls perseguiria i per això es varen quedar al poble.

A L'Espluga de Francolí, durant els primers temps de la Guerra Civil, hi varen haver diversos episodis de violència contra l'església i els veïns identificats com a dretans. Tots aquests actes els hi serien imputats al matrimoni Farré-Tarrats. L'1 de març de 1939, varen ésser citats pel jutge municipal el qual va obrir diligències contra ells arran de la denúncia d'un veí. En general, els jutges municipals no tenien competències per fer aquest tipus de detencions, sempre ho feia la policia o els falangistes. Com en altres casos, la primera denúncia només va ser l'inici d'un reguitzell d'imputacions que, de forma molt vaga, implicaven el matrimoni en la destrucció d'imatges de les esglésies de la localitat. A Ricard Farré també l'acusaven de ser l'instigador de les violències que es varen produir al poble. Un «Informe concreto de la vida local desde 18 de julio de 1936», anònim, i presentat uns dies després que els franquistes ocupessin l'Espluga, presentava l'exalcalde com:

«Una persona de mediana cultura, perteneciente a Izquierda Catalana y que entre tantos inveciles destacaba, era el asesor y consejero de todos. Su actuación no era pública pero dominaba y dirigia los Comites aprovechándose de su superioridad y, fina maldad, ya que de esta manera satisfacia sus instintos sin exponerse mucho.»

Era evident que Farré era un objectiu clar de la repressió franquista per l'exemple que el seu càstig podia significar.

Rosa Tarrats, la seva dona, va rebre sobretot acusacions de part dels membres de l'Església Catòlica i d'alguna beata. Les acusacions, que sempre es basen en testimonis indirectes, són acceptades sense problemes pels òrgans que impartien la justícia dels vencedors. Per exemple, el superior del convent dels Paüls diu saber, per referències, que Tarrats «capitaneaba el grupo de varias mujeres que se havian llevado del convento ropa y demas enseres». Dues monges carmelites l'acusen del mateix però referint-se al seu convent. Finalment dues dones analfabetes, —signen amb el dit—, ho corroboren.²⁹ Ningú del poble es va presentar a declarar a favor dels imputats.

Després de passar per la presó de Montblanc, els varen enviar a Tarragona.

A l'hora de ratificar les acusacions, davant el jutge instructor, les principals acusacions no es presenten. El superior dels Paüls ni ho justifica, les dues monges presenten un certificat mèdic que avala la seva absència i les dones del poble es desdiiuen de la seva primera declaració.

Sense acusadors directes, el sumari continua el seu curs i passa a Consell de Guerra sumaríssim i d'urgència. A tots dos els hi demanen pena de mort.

En aquell moment Ricard Farré estava tancat a la Presó de Pilats i Rosa Tarrats a la de les Oblates. El darrer cop que es varen veure va ésser compartint el banc dels acusats.

Rosa Tarrats va intentar, des de la presó, moure les seves amistats per aconseguir la commutació de la

Circa 1930

L'alcalde de l'Espluga de Francolí assassinat pel Franquisme, Ricard Farré Climent, marit de Rosa Tarrats i Queralt.

FJI

²⁹ Josep Subirats, *Les Oblates. 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*, p. 57-68.

pena del seu marit. Hi va haver un interval en les execucions que li donaren esperances, però no va ser així. Josep Subirats,³⁰ estava tancat a Pilats amb Farré i va viure els darrers moments d'aquest. Els empresonats varen deduir que hi hauria afusellaments massius perquè els dies 16 i 17 d'octubre, els fusters varen treballar de valent fent taüts. Finalment el 19 de febrer Ricard Farré i 42 homes més varen ésser afusellats al cementiri de Tarragona.

En tots aquests afers s'hi afegia un plus de crueltat: les dones tancades al convent-presó de les Oblates sentien des de les seves cel·les les descàrregues dels afusellaments.

Els nebots de Ricard Farré varen poder recuperar-ne el cos i enterrar-lo al poble. Mentre, Rosa Tarrats va continuar empresonada, amb la pena de mort commutada però amb totes les propietats confiscades. La Guàrdia Civil hi va posar la caserna, els baixos varen convertir-se en els jutjats municipals i, el local on hi havia hagut l'obrador, l'Ajuntament el va destinar a magatzem municipal.

Un cop fora de la presó i sense possibilitats de subsistir al poble, Rosa Tarrats va marxar cap a Barcelona on treballaria fins a la jubilació com agent publicitària de diverses publicacions periòdiques. Al poble hi va quedar una germana, Nativitat Tarrats, que va aconseguir recuperar els neulers on en Ricard feia els vanos. A la cuina de casa seva va tornar a començar a fer els «Rifaclis». No era fàcil perquè la farina estava racionada. Francesc Franqués, el seu marit, que havia estat depurat del seu lloc de treball a l'Ajuntament, treballava a la cooperativa i podia aconseguir una mica de farina extra per fer les galetes.

Rosa Tarrats continuà vinculada a l'empresa tot i que només anava a l'Esplugu per visitar la germana i els nebots. En tots aquells anys va lluitar perquè li retornessin les propietats confiscades. Només ho va aconseguir al final de la seva vida.

30 Josep Subirats i Pinyana (Tortosa, 1920) Militant d'ERC i redactor del diari *El Poble* de Tortosa, fundat per Marcel·lí Domingo. Doctor en econòmiques i professor jubilat de la UAB. Participa a l'ERC clandestina als anys 1940, sent detingut el 1946 i empresonat. A l'inici de la Transició va ser membre del Consell Executiu d'Esquerra. El 1977 passà al PSC.

Carme Claramunt i Bonet

Roda de Barà, 1911 - Barcelona, 1939

Carme Claramunt era una noia soltera de 28 anys, veïna de Badalona, que va ésser afusellada al Camp de la Bota el 18 d'abril de 1939.

El tribunal va ser expeditiu: sis setmanes des de la detenció a l'afusellament. Potser el fet de ser denunciada al local de la Falange i que fossin aquests els que preparassin tota la documentació de l'acusació, va accelerar el procés. Per a ells era una bona presa:

«[...] individua peligrosísima. Gran propagandista de las ideas rojo-separatistas. Militante de la «Esquerra» y de «Estat Catalá». Autora de infinidad de denuncias a personas de derecha. En su casa se celebraban reuniones de hombres y de mujeres. También poseía armas. Persona peligrosísima y nefasta para el G.M.N. [Glorioso Movimiento Nacional]»³¹

Com va passar en altres casos, la primera denúncia, i més si aquesta era «oficial», obria la capsula de les delacions en l'entorn més immediat de l'acusada, en aquest cas Badalona.

L'historiador Jordi Albaladejo ha pogut conèixer més detalls a partir d'un testimoni:

«Els rumors que corrien a l'època i el Consell de Guerra Sumaríssim, afirmaven que fou denunciada per uns veïns seus del carrer de Mar (aleshores Prat de la Riba) als qui havien assassinat dos fills en període republicà i s'entestaren que els havien denunciat unes dones. Els falangistes van detenir-la a ella i a la seva tia, Angelina Picas, segons sembla doncs, sense tenir cap tipus de prova fefaent.»³²

La vista es va celebrar el 27 de març al Palau de Justícia de Barcelona, en un judici col·lectiu on els acusats

31 http://www.presodelescorts.org/files/pdf/cat/afusellades_cat.pdf

32 Jordi Albaladejo, <http://elturnemimecanic.bloc.cat/post/8639/248002>. També a Emili Ferrando, *La dona a Badalona. Cent anys de protagonisme invisible (1897-1997)*, p. 91-92 i 144-145.

no tenien cap mena de relació entre ells, ni tan sols geogràfica. Eren judicis ràpids per accelerar el procés de condemnes i on les acusacions eren també molt genèriques enquadrades en un suposat auxili a la rebel·lió militar. Era un sinistre «món al revés» on els que s'havien aixecat en armes contra un govern legítim, acusaven als qui s'hi havien mantingut lleials. Angelina Picas va ser finalment absolta.

L'interès per Carme Claramunt ha anat augmentant en els darrers temps. Des de fa poc, un casal popular de Badalona porta el seu nom i se li ha dedicat un documental on es recullen els records de gent que la va conèixer. En aquest documental hi trobem els testimonis de veïns i veïnes del carrer del Mar de Badalona.³³

El retrat difuminat de Carme Claramunt ens la presenta com una dona de poble però «arregladeta», una dona enraonadora i sobre la qual corria el rumor que era espiritista.

L'enfrontament ideològic amb els seus veïns assassins, el seu activisme polític i la macula de l'espiritisme, —un moviment clarament antireligiós—, varen influir segurament en la seva condemna.³⁴

33 Elisabet Cros, Candela Figueres i Guillem Sànchez, *Executada*.

34 Gerard Horta, *De la mística a les barricades*. L'antropòleg, que va rebre el premi Carles Rahola d'assaig per aquest treball, fa un interessant recorregut pel moviment espiritista català. L'autor certifica la relació d'aquest moviment amb els corrents més avançats de l'època, com el feminisme o l'antimilitarisme. Per això, l'espiritisme català, entre 1860 i 1939, fou un dels moviments rupturistes més reprimits.

Artículo 21, Fracción VII

NOMBRE *Maria Dols*

NACIONALIDAD *Espa*

Solicitud de informes a

Informes de Gobernación.

Solicitud de informes a la Pol. del D.F.

Informes de la Policía del D.F.

Informes locales. *no*

Prueba de su nacionalidad. *y de los padres*

Residencia y domicilio en el país.

Certificado médico.

Manifestación del artículo 11.

Renuncia de nacionalidad Art. 17 *ref*

Renuncia (Art. 18)

Comprobante del Impuesto Federal sobre la Renta.

Tarjeta de registro F-RNE-3

Fotografías.

Art. 46

Filiación.

Impuesto. *Exento*

Actividades. *Empleada*

Boletines del Extranjero *(España)*

Cartas

859/50

1950

Expedient del procés de nacionalització mexicana de la dirigent d'Esquerra a l'exili, Maria Dolors Bargalló. SRE

ENTE CO
ICILIO
DEPART
NTE COM

ESTABL
QUE EST
21, FRA
ÓN VICE
R QUE S
EN CUM
ENTE PR
RIDADES
CIÓN EX
O QUE L
TRANJER
REPÚBL
RÍGEN.

E NOBLE

OS:

PARA CO
DE NACI

DE FEC

EFIERE
ÓN: Y L
CIÓN A

3 Exilis

Maria Dolors Bargalló i Serra

Barcelona, 1902 - Mèxic DF, 1980

Filla de Josep Bargalló i Creus, de Gelida, i de Dolors Serra i Basas, de Vilacolum. Estudià a l'Institut de la Dona que Treballa. Treballà de modista i professora de confecció a la Unió Industrial Algodonera durant vuit anys i set més com a funcionària pública a l'Ajuntament de Barcelona.

Maria Dolors Bargalló fou l'oradora i propagandista més important d'Esquerra durant l'època republicana. Havia iniciat la seva militància política, en temps de la Dictadura de Primo de Rivera, com a membre d'Estat Català. I com a tal entrà a militar a Esquerra a partir de 1931.

Articulista assídua de les principals publicacions vinculades al partit, com ara, *La Humanitat*, *L'Opinió*, *Foment* i *Fornal*, a les planes de les quals hi va combatre la desigualtat social entre dones i homes i hi defensa el sufragi femení. Col·laborà així mateix a Ràdio Associació de Catalunya amb un programa sobre la dona i la història, i a Ràdio Barcelona amb un altre d'orientació política femenina.

Fou secretària del Comitè Central del Front Únic Femení Esquerrista de Catalunya, que es constituí a Barcelona el maig de 1932 amb l'objectiu de contrarestar la força de les organitzacions de dones conservadores, contràries a la República i als seus ideals.

La seva activitat política en favor de la projecció pública de la dona però, no només es desplegà a Catalunya, sinó també a fora amb la seva participació en els congressos mundials femenins contra la guerra i el feixisme esdevinguts el 1934 i 1938.

Ja en plena Guerra Civil, el novembre de 1937, en el marc del 1r Congrés Nacional de la Dona, fou escollida presidenta de la Unió de Dones de Catalunya. En aquest Congrés presentà la ponència "La incorporació de la dona a les branques del treball". Aquesta organització lluità per la igualtat laboral, la supressió de la prostitució, la protecció de la salut de les mares i dels nens, i per la millora de l'educació, de la formació professional i de l'assistència social de les dones en la rereguarda.

Mèxic, abril 1956

Maria Dolores Bargalló al costat de Josep Tarradellas en una visita del president de la Generalitat als exiliats catalans a Mèxic.

AMTM

Així mateix fou membre de la Comissió d'Auxili Femení del Ministeri de Defensa Nacional al costat de Dolores Ibárruri «la Pasionaria»; membre, també, del Comissariat de refugiats de la Generalitat; representant del Socors Roig a Catalunya i directora del correccional de nenes menors “Enric Fontbernat”.

A la fi de la Guerra Civil s'exilià a França passant per Portbou el 10 de febrer de 1939. Visqué primer a Perpinyà i més tard a Dammarie-lès-Lys fins que salpà a bord de l'Ipanema cap a Mèxic l'11 de juny del mateix any.

Ja a Mèxic, on continuà militant fins a la seva mort a Esquerra, col·laborà en les publicacions de l'exili, com l'edició mexicana de *La Humanitat* o la revista més longeva editada mai en català, *Ressorgiment*, de Buenos Aires.

És justament en aquesta revista on va fer la seva primera col·laboració escrita de l'exili. Amb motiu del primer concert de la renovada coral de l'Orfeó Català de Mèxic, Bargalló hi evoca la pàtria llunyana i sotmesa:

«[...] I quan les primeres notes de “L'Emigrant” es deixaren sentir, fou una mena de sanglot incontenible que sortia del més profund de cada u de nosaltres. Qui no ha experimentat en el seu cor un batec dolorós en sentir el “Dolça Catalunya / Pàtria del meu cor”, quan encara érem a Catalunya, i podíem cantar-la a pler, i teníem les nostres llars, i la llar de tots els Catalans en llibertat! Què no significa aquesta cançó quan l'exili pesa damunt una part dels ca-

talans, i el que ha restat allà té a la boca una mordassa, i no pot fer oir la seva veu.

[...] I després del dolor, i potser com un esgarip d'aquesta mateixa emoció, el crit de protesta contra tota opressió, del nostre himne nacional, com una fuetada als deliquis de l'esperit, dient-nos que per a retrobar Catalunya rica i plena, cal que cada u de nosaltres se'n faci digne per a poder foragitar-ne la gent ufana i superba que se n'ha possessionat»³⁵

A l'exili mexicà treballà primer com a mecanògrafa de la fàbrica de teixits La Alpina i després fou treballadora de la fàbrica de filats La Hormiga. També es guanyà la vida com a agent de vendes. Va viure i treballar algun temps a Puebla.

En la seva vessant periodística, a partir de 1953, en tant que membre de l'Orfeó Català de Mèxic, es féu responsable del programa radiofònic «L'Hora Catalana» que havia engegat anys abans Ramon Palazon. El programa, que havia començat a l'emissora XEAI, es va emetre fins el 1962 a l'emissora XESM.

El setembre de 1953 formà part del secretariat de la comissió organitzadora de la Conferència Nacional Catalana que tingué lloc a Mèxic

El 1959 l'Orfeó Català de Mèxic li reté un sopar d'homenatge, en reconeixement de la seva llarga trajectòria i dedicació política i cultural.

El periodista que signa Garbí, des de l'edició mexicana de *La Humanitat*, s'encarregà en una entrevista de repassar la seva patriòtica tasca:

«A les vuit de la vetlla en punt —és l'hora que, més o menys, ella arriba a l'emissora—, esperàvem en el saló de la X.E.A.I. ("Radio Horizontes"), a Maria Dolors Bargalló, la nostra infatigable periodista. Ella té al seu càrrec el programa "CATALUNYA", o de l'"Hora Catalana", que es radia diàriament en català i en castellà i a través del qual es dona a conèixer, en els seus múltiples aspectes, la nostra terra.

Una bella i fructífera tasca que els catalans, tant els de l'exili com els de l'interior, hem d'agrair.

No va trigar en arribar.

—Hola, tu per ací?

—He vingut per a fer-vos una entrevista, Maria. Aprofitant els vint o vint-i-cinc minuts que us manquen per a iniciar el vostre programa, us pregaria que tinguéssiu l'amabilitat de contestar-me unes preguntes.

—Però, ¿per quin periòdic és aquesta entrevista que vols fer?

—Per a La Humanitat.

—Ah! Molt agraïda, home...

—Bé anem per feina: ¿el programa "CATALUNYA", quan es va inaugurar?

—El programa "CATALUNYA" va començar el dia 6 de febrer de 1953, per la meua part. Dic *per la meua part* perquè, des d'un quan temps abans, es feia un programa "CATALUNYA" (dimarts, dijous i dissabte), en la mateixa X.E.A.I. (que aleshores es deia "Radio Amistad"), i el seu gerent, el senyor Rodríguez, em va preguntar si volia omplir els tres dies que mancaven per tal que passés cada dia.

—No podien escollir millor, coneixent els vostres excel·lents dots de periodista i el profund amor que sempre heu sentit per les coses catalanes... Però, segons que tinc entès, vós, a casa nostra, ja féieu algun programa de ràdio, oi?

—En feia dos: un per a Ràdio Associació de Catalunya, que es deia "Les dones a través del temps i de la història", i un altre per a Ràdio Barcelona d'orientació política femenina.

—Però, el d'ací...

—Un xic més difícil, és clar. Per això m'hi vaig pensar molt, abans d'acceptar-lo; no veia la manera de sostenir un programa en bones condicions...

—No obstant, vau anar venent els obstacles i tiràreu endavant. La prova la tenim amb aquests sis anys i escaig que ja té de vida el vostre programa, i, no cal dir, amb quin èxit.

—Mal m'està el dir-ho, però el cert és que he hagut de lluitar molt per a poder continuar-lo. Hi ha tres factors primordials per al seu manteniment: trobar patrocinadors, música que sigui ben grabada —i això no és tan fàcil, puix que la gent, en la seva majoria, és gelosa dels discos catalans que posseeix, pel fet de ser força difícil aconseguir-ne ací, a Mèxic— i material literari per a po-

³⁵ Maria Dolors Bargalló, «Dolça Catalunya...», *Ressorgiment*, núm. 285, abril 1940, p. 4.609.

der fer els comentaris. Si bé al començament es podien fer a base de coses viscudes o recordades, després de tot aquest temps i de la distància, la qual esborra del pensament una infinitat de coses, aquest material s'ha de cercar en els arxius i allà on puc.

-En les vostres transmissions, ¿no hi feu obra de proselitisme o campanya política?

-El meu propòsit és, exclusivament, de donar a conèixer les nostres llegendes, la història, la música, l'art, la literatura, els costums i evocar, en el fons, una visió general de les peculiaritats i ideals del poble de Catalunya.

-Festes, o programes extraordinaris?

-Els mitjans de què dispo, no em permeten gaires luxes. De totes maneres, no em puc plányer. Perquè també hem celebrat o radiat grans festivals, sobretot en escaure's els aniversaris del programa "CATALUNYA". Fins ara, els més lluïts, foren el primer i especialment el cinquè.

-Quins artistes hi prengueren part?

-No solament artistes de cinema i de teatre, ben coneguts, sinó també rapsodes, poetes i escriptors... Anota noms, que t'hi farà bonic: Sònia Furió, Pilar Sen, Josep Baviera, els tres valencians; la pianista Klara Kacs; el gran còmic Angel Garasa, que, malgrat haver nascut a Madrid, parla, com sabeu, el català com nosaltres; Víctor Mora, el de la "Cançó d'amor i de guerra", en col·laboració amb en Lluís Capdevila; Rogelio Rodríguez de Breña, creador de l'"Hora Gallega"; Martí Rouret, animador del nostre teatre de Mèxic; el doctor Martínez Cuétara, que enaltí la terra catalana i la seva gent; el notable rapsoda Bernardo Ibáñez; el primer actor del Teatre Català, Enric Guitart, que en aquells dies es trobava actuant a Mèxic; la nostra estimada Emma Alonso; la il·lustre actriu mexicana Maria Conesa, però d'ascendència catalana; Agustí Cabruja, en nom de la casa dels catalans de Mèxic, el qual clogué la participació a la festa de tan distingits artistes i personalitats, amb una breu allocució; i finalment, la massa coral de l'Orfeó Català, dirigida pel seu director Enric Gimeno, interpretà un escollit repertori del nostre folklore. La festa va acabar a les dues de la matinada.

-Deu haver desfilat molta gent coneguda per davant el micròfon del programa "CATALUNYA", durant aquests anys?

-Molta, molta gent, en conferències, recitals poètics, concerts... Si t'hagués de donar noms, la llista es faria interminable; el mestre Pau Casals, la primera vegada que vingué a Veracru, i ara últimament a Xalapa, amb motiu del seu Festival, no poguent translladar-se a la capital per raons de salut, féu un acte de presència al programa en un disc expressament grabat amb aquest fi. Es pot dir que, tot català de relleu que ha passat per Mèxic, ha vingut al programa a saludar, a través d'ell, tots els catalans. El mateix President de la Generalitat, senyor Josep Tarradellas, més d'un cop ens ha honorat amb la seva visita.

-El Consell Directiu de l'Orfeó Català us dedicà un sopar, en homenatge a la vostra labor patriòtica...

-Sí, un sopar íntim, però que es va haver d'*eixamplar*, perquè hi havia molta gent que hi volia ser... Aquestes coses, és clar, s'agraeixen de tot cor i encoratgen a seguir treballant per allò que més estimem: que és Catalunya.»³⁶

Francesca Solé i Clotet

Artesa de Segre, 1914-2007

Sota una gran pancarta amb el lema «Voteu l'Estatut», trenta-tres noies d'Artesa de Segre es varen fotografiar pocs dies després de la proclamació de la República vestides amb bandes amb la bandera catalana i, algunes, tocades amb gorres frígies de fabricació casolana. Dalt de tot, a l'esquerra s'hi pot veure una noia de 17 anys: la Sisqueta de Cal Petit de l'Ariet. Francesca Solé i Clotet, que viuria un exili accidentat que la portaria a l'Àsia Central després d'un periple per mitja Europa.³⁷

Francesca, o millor dit «Sisqueta» era filla de Josep Solé Granyó, alcalde d'Artesa de Segre per Esquerra des de 1931 fins al començament de la guerra. Una noia normal i corrent que anava a escola i al cosidor, que

³⁶ «Maria Dolors Bargalló i l'"Hora Catalana"», *La Humanitat*, (edició de Mèxic), 30 d'octubre de 1959.

³⁷ Bartomeu Jové, «Artesenques per l'Estatut. 1932», *La Palanca*, maig de 2006, p. 44-45. La còpia fotogràfica que es conserva no recull la pancarta.

Artesa de Segre, 1931

Les noies del cosidor de l'Angeleta Pla, al centre de la foto amb ulleres. Es van fer aquesta foto per celebrar l'arribada de la República. Porten bandes amb la senyera i alguna gorra frígia de fabricació casolana. Francesca Solé apareix a l'extrem esquerra de la fila superior.

formava part de la Societat Coral La Dàlia Blanca, on hi feia teatre, i de l'associació Pomells de Joventut, un moviment juvenil fundat per Josep Maria Folch i Torres que fou dissolt per la Dictadura del general Miguel Primo de Rivera el 1923.

La Dictadura també la varen notar a l'escola:

«Llavors va començar una nova fase escolar, com passa sempre en temps de dictadura, es va prohibir el català, Ens hi varem adaptar per força. En aquest aspecte la nostra mestra era molt severa.»³⁸

A la foto que esmentàvem abans hi apareix, a la part central, l'Angeleta Pla «la Perutxa», la modista que dirigia el cosidor on anaven totes les noies d'Artesa de Segre. Un espai de sociabilitat femenina que, en aquest cas, també era un focus d'activitat catalanista:

³⁸ Bartomeu Jové, «"La Sisqueta", la més gran odíssea d'Artesa», *La Palanca*, agost i setembre de 2001.

Circa 1940

Francesca Solé junt al seu marit
Aleix Caubet i les seves filles
Roser i Esperança.
FCS

«Recordo molt bé les visites dels viatjants de Barcelona, que portaven coses molt boniques pels “adornos” dels vestits i entre sedes i llanes de bonics colors i les guarnitures adients, explicaven coses que passaven a la capital, a Barcelona en diades com Sant Jordi, o altres diades prohibides, que malgrat tot es feien.

Hi havia ferits i empresonats i la indignació creixia en l'ambient del taller. De tot això potser no ens n'hauríem assabentat perquè els diaris no ho portaven i amb prou feines els llegíem, i malgrat que era molt jove, m'adonava que a casa de la modista creixia un ambient molt catalanista que fins aleshores no havia conegut.»

Tot i que el seu pare volia que continués estudiant, Francesca Solé va deixar l'escola a 14 anys i va entrar a treballar al taller d'un sastre del poble. Una decisió de la qual no es penedeix perquè l'ofici la va ajudar molt a passar els temps difícils que viuria més endavant.

L'etapa republicana, després de la Dictadura, va significar una alenada d'aire fresc per tot aquell jovent que gaudia fent teatre o cantant caramelles.

Josep Solé, com a nou alcalde va iniciar la planificació i urbanització d'Artesa de Segre i es va dedicar a plantar arbres per tot el poble, alguns dels quals encara es poden veure avui en dia.

El final de la guerra va portar tota la família Solé-Clotet —els seus pares, una àvia de 80 anys i les seves filles—, camí de l'exili. El marit de la Sisqueta, Aleix, havia sortit amb els seus companys combatents i acabaria a Rússia.

Tota la família va arribar a Camprodon en cotxe i des d'allí a peu fins a Prats de Molló. Entre el caos de la gent que fugia es comentaven, amb ter-

ror, els bombardejos sobre Figueres que varen matar tanta gent de la que intentava arribar a la frontera.

A Prats de Molló, els gendarmes varen separar la gent: els homes cap als camps de concentració d'Argelers, Sant Cebrià de Rosselló i Bram i les dones cap al nord. Les varen portar en un tren segellat fins a Caen, a Normandia. A la mateixa estació, infermeres de la Creu Roja separaven les dones i criatures malaltes, que eren portades als hospitals. La resta, com la Sisqueta i les dones de la família, varen quedar-se al tren durant vuit dies. Finalment varen portar-les cap a Bernières-sur-Mer, un poble al costat de le Havre, on les varen instal·lar en una casa de colònies durant quatre mesos.

Però el periple de l'exili no s'havia acabat, ben al contrari. Mentre eren a la casa de colònies varen arribar notícies del seu marit que les reclamava. Amb les filles va iniciar un viatge que les portaria primer a París i després un altre cop a le Havre on varen agafar un vaixell fins a Leningrad i d'allí, finalment es varen poder reunir amb l'Aleix a Khàrkiv, on varen estar dos mesos en una casa de repòs.

El seu grup de refugiats republicans va ésser el primer que va sortir a treballar: tres anys en una fàbrica d'automòbils a Gorki on l'hivern més sever durava set mesos i on el marit de la Sisqueta, es va posar molt malalt. El metge els hi va recomanar que es traslladessin a un lloc amb un clima més benigne però, era el 1942, i els alemanys ocupaven les zones càlides del Caucas. L'única alternativa eren les terres de l'Àsia Central. Navegant pel Volga i en un tren vorejant el mar d'Aral, varen viatjar més d'una setmana fins arribar a la ciutat uzbeka de Kokand. L'allau de refugiats de tota mena havia doblat la població original fins a 200.000. Les autoritats d'aquesta antiga etapa de la ruta de la seda, encabien la gent on podien:

«Ens varen traslladar al barri musulmà, abandonat pels seus antics habitants. A les cases abandonades no hi havia ni llum ni aigua. Hi feia molta calor, sort que hi havia una font amb una aigua molt fresca. Tot i això va ésser una bona època per nosaltres: treballàvem en una fàbrica de confecció on es feien anoracs i jerseis i, a mí, em donaven feina per tricotar a casa.»

El 1947, varen decidir intentar marxar cap a França on els pares de la Sisqueta portaven una petita granja a uns 50 kilòmetres de París. El permís per entrar a França el varen aconseguir de seguida però el de sortida de Rússia va tardar dos mesos, mesos que varen passar a Moscou. Després d'un viatge accidentat varen poder retrobar-se, a París, amb tota la família.

El 1949 l'Aleix, el seu marit, va morir. Francesca Solé va començar a pensar en el retorn. El seu pare Josep Solé, també enyorava Artesa de Segre però no sabia con seria rebut.³⁹

El 1950, i amb un passaport provisional de vacances, la Sisqueta va torna a Artesa de Segre. La primera impressió va ser d'impacte i la segona de sorpresa:

«Artesa encara tenia moltes cases enderrocades, em va impressionar molt perquè em recordava la guerra. Quan vaig arribar a casa, me la vaig trobar ocupada per les filles d'un dels caps de la Guàrdia Civil, el Pedrajes. Aquestes dones feien de modistes. Vaig parlar amb el Guàrdia i em va prometre que quan tornéssim definitivament desocuparien la casa. També vaig parlar amb l'alcalde franquista, Marcel·lí Farré que s'havia quedat l'hort de cal Petit de l'Ariet, l'hort del meu pare. La vinya, que estava just a la vora l'ermita del Pla, també l'havien requisada. Quan varen retornar, l'any 1952, ens ho varen tornar tot. El que més em va impactar va ser la fantàstica acollida de la gent d'Artesa. No sols de les amistats, sinó de la gent en general que se m'oferia per ajudar en el que pogués. Va ser una rebuda millor del que mai podia haver pensat.»

Francesca Solé, Sisqueta, va continuar tan activa com ho havia estat abans de marxar a l'exili. Va tornar a formar part de la Dàlia Blanca, que la va homenatjar el 2004, com a una de les sòcies més veteranes. Va col·laborar amb revista local *La Palanca* des dels seus inicis, el 1981, on escrivia articles sobre la història d'Artesa de Segre. Va ser regidora per ERC del 1984 al 1987 i va rebre la Insígnia Macià, el 2002, atorgada per Esquerra, en un acte organitzat per la Federació de Lleidat del partit.

³⁹ La Guerra Civil a Artesa de Segre i comarca.

Vichy, 1940

Maria Antònia Freixes amb Antoni Maria Sbert.

ELF

Maria Antònia Freixes i Jover

Barcelona, 1915 - Naucalpan, 2006

Maria Antònia Freixes fou l'única filla del pintor Joaquim Freixes i Saurí i de Francesca de Jover i Casas, cosina de Lluís Companys. Un cop finalitzats els estudis primaris estudiava a l'Escola d'Alts Estudis Mercantils, on obté, el 1931, el grau de pèrit mercantil i el 1933, el grau de professor mercantil. El 1932 fou elegida vocal de la Junta Directiva de l'Associació d'Estudiants Mercantils de Catalunya.

El 1936 entra a treballar a la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya, com a auxiliar segona, i progressivament, auxiliar primera, oficial segona i oficial primera. Va esdevenir secretària del conseller Antoni Maria Sbert, primer a Cultura i posteriorment a Governació.

El 1939, a la fi de la Guerra Civil s'exilià. Julià Guillaumon recollí el relat d'aquells dies que en va fer Maria Antònia Freixes:

«Jo hauria preferit no sortir, però l'Sbert era secretari del Consell de la Generalitat. Estava al corrent de tot el que es tractava en el Consell perquè ho passava a màquina. Vaig pensar: "Si no surto, m'agafen els del Franco i em torturen, vés a saber com reaccionaré".»⁴⁰

Ja a París continua treballant amb Sbert com a secretària administrativa de la Fundació Ramon Llull i de la *Revista de Catalunya*. El 12 de juny de 1940, davant la imminent arribada dels nazis a la capital francesa, fugí a peu juntament amb Antoni Maria Sbert, Mercè Rodoreda, Armand Obiols i Pierre-Louis Berthaud, escapant de bombardejos prop d'Orleans en un periple que els duu finalment a Vichy, i que ha quedat recollit en algunes obres dels protagonistes.⁴¹

«Sabies que cada dia la situació era pitjor, que els alemanys ja havien entrat a Bèlgica. Quan et laves i et

⁴⁰ Julià Guillaumon, *El dia revolt*, p. 444.

⁴¹ Josep Massot, *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*. Mercè Rodoreda, «Orleans, 3 quilòmetres», a: *Semblava de seda i altres contes*.

Mèxic, 1943

Acreditació de Maria Antònia Freixes
com a col·laboradora del Pabelló
de la Cultura Catalana a la Feria del Libro
y Exposición Nacional del Periodismo.

ELF

diuen que ja són a quaranta quilòmetres, no tens ni temps de preparar res. Travessar tot París, des de l'avinguda Messina fins a la Ligne de Sceaux, amb un cotxe de nen petit: Déu n'hi do. Allí vam posar les maletes, amb quatre coses. Què t'emportaves? Ni *modo* d'emportar-te llibres. De pintura, si n'hi havia alguna, no la recordo. Jo tenia només una habitació, però la tenia posada amb molts detallets. Tot es va perdre.»⁴²

A la capital de la França controlada pel mariscal Pétain treballa a l'ambaixada de Mèxic ajudant els refugiats catalans i espanyols, mentre la situació es complica amb la detenció i confinament d'Sbert pels alemanys.

«Jo m'encarregava de repartir els diners entre els refugiats. Quan érem a Vichy donaven un milió mensual. Tenia una llista de tota la gent que hi havia als camps de concentració, gairebé tots catalans, i emplenava els papers del correu. En Tarradellas, que era el que estava més a prop, em deia: "Mira, s'ha d'ajudar a aquest, s'ha d'ajudar a aquest altre."»⁴³

La situació a la França "lliure" es fa cada cop més insostenible i a finals d'agost de 1942 empren viatge cap a Mèxic, via Marsella i Casablanca.

«Jo a França m'arreglava molt bé, i no volia marxar. Però me'n vaig anar per por dels alemanys. Vam embarcar en un *barco* francès fins a Casablanca. No he vist mai una cosa igual, ens tractaven pitjor que animals. A Casablanca hi havia la Rosa Poy, que era la delegada dels quàquers, que van ajudar molt

42 Julià Guillamon, *Op. cit.*, p. 445.

43 Julià Guillamon, *Ibid.*, p. 447-448.

els refugiats. Ens havíem gastat els pocs cèntims que teníem. Vam posar un telegrama la Rosa i jo, i el Tarradellas ens va enviar uns cèntims.»⁴⁴

El 15 d'octubre de 1942, arriba al port de Veracruz, amb el vaixell Nyassa, A Mèxic DF treballa, en un primer moment, com a bibliotecària. El 1944, es casa amb Rafael López Hernández anant a viure a Puerto Progreso, al Yucatán. Dels sis parts, sobreviuran dues filles i dos fills: Georgina, Elisenda, José Antonio i Alejandro. El 1946 la parella torna a Mèxic DF. El 1949 els seus pares deixen Catalunya i s'instal·len amb la seva filla a Mèxic, anant a viure l'any següent tots a Ciudad Juárez. El 1952 tornen a Mèxic DF. El matrimoni es trenca el 1957 i Maria Antònia Freixes es queda sola a càrrec dels seus pares ja grans i els quatre fills.

Als Jocs Olímpics de Mèxic del 1968 va ser oficial major de les competicions de natació.

El 1976 es jubila, després de gairebé tres dècades treballant en tasques administratives i comptables en companyies d'assegurances,

A l'exili, Freixes continuà la militància a Esquerra de Mèxic i fou també sòcia de l'Orfeó Català de Mèxic.

La seva filla, Elisenda López Freixes, fa alguns anys va escriure uns breus apunts biogràfics del seu avi Joaquim Freixes i de la seva mare Maria Antònia Freixes, per tal de conservar la memòria familiar. En reproduïm el retrat carregat d'admiració i amor que en fa de la seva mare:

«Maria Antonia, mi mamá es una mujer que en su juventud fue hermosa, de mirada con tintes de azoro y sorpresa y con el color del mar mediterráneo.

De una inteligencia estupenda y siempre hurgando saber más. Gran conversadora, sumamente analítica y pragmática.

Totalmente responsable, con el encanto de la elegancia y de coquetería discreta.

Siendo una mujer intelectual, no ha descuidado la parte femenina de cocinar estupendamente. Presume de ser melosa y sin embargo es generosa y prodiga, con un alto sentido de la verdad.

Su carácter fuerte ha sido la característica primordial para sortear la vida, la cual a veces buena y otras no tanto. Jamás la amedrentó, siempre encontró la manera de salir adelante dignamente. Hija ejemplar, miró por sus padres y construyó para sus hijos una vida llena de buen ejemplo trabajando y sin quejarse.

Siempre está presente para colaborar, la mejor manera de demostrar su amor.

La tengo muy presente cuando me visitaba en el internado y también cuando la visitaba en su oficina de la Torre Latinoamericana. Me presentaba con sus compañeros de trabajo y yo me sentía muy halagada.

Es una gran organizadora, donde no permite que se caiga en estado de pánico, da soluciones concretas y precisas.

Es independiente, le gusta viajar y visitar museos, ir a conciertos, al teatro, al cine, le gusta comer bien, adora a los gatos y los veleros.

Algo que me encanta es que siempre tiene el recorte de algún periódico y lo dá a quien pueda serle útil.

Igual habla de política que de fútbol, de poesía que de literatura, de historia que de personajes. De filosofía y hasta de la trivialidad de la moda. Todo le llama la atención y para todo hay un comentario.

Es de pocas amistades pero las que tiene son para siempre, es detallista y con mucho sentido común.

Es muy estricta y clara. Pacífica de corazón, pero como decimos "Si la buscan la encuentran" y puede entonces ser brusca.

Me gusta conversar con ella y conmigo es cariñosa y compartida, se adapta a todo, poco complicada, a veces un poco severa en sus juicios pero si hay buen argumento es accesible y reconsidera.

La admiro y la quiero infinitamente y siento que ha dejado mucho a los que tenemos la fortuna de tenerla cerca.

Lo que he escrito tal vez no abarque todo lo que ella es. Es muy difícil para mi poner en palabras la definición de la persona de la cual he recibido la vida, el ejemplo, la ternura, el amor, la bondad, el apoyo incondicional. Con humildad escribo que nació de la mejor mujer del mundo. ¡Gracias Dios!»⁴⁵

44 Julià Guillaumon, *Op. cit.*, p. 448.

45 Elisenda López, *Maria Antonia Freixes Jover*.

Núria Pi-Sunyer i Cuberta

Barcelona, 1923-2011

«Més val que vagis en compte quan obris aquest calaix. Encara està ple de bombes de mà.»

Carolina Pi-Sunyer rebia amb aquest advertiment a la seva germana Núria que, després de mes d'un any de «vacances» a la casa pairal que la família Cuberta tenia a la Jonquera, havia aconseguit que els seus pares l'autoritzessin a tornar Barcelona per continuar els estudis a l'Escola Blanquerna.

La casa de la família Pi-Sunyer, a la Gran Via, s'havia convertit en una petita caserna. Carles Pi i Sunyer havia passat de ser alcalde de Barcelona a conseller de Cultura de la Generalitat. Per seguretat, molts conse-

Caracas, circa 1955

Núria Pi-Sunyer amb el seu pare,

Carles Pi i Sunyer.

FJI

llers varen traslladar el seu domicili a edificis oficials. Pi i Sunyer, que era un home molt familiar, va preferir quedar-se a casa pagant el peatge de tenir-hi escorta armada. Aquesta escena es produïa després de l'octubre de 1937, quan el govern espanyol es va instal·lar a Barcelona i va començar a laminar l'autoritat del Govern català, Núria Pi-Sunyer va presenciar un incident de protocol provocat pels espanyols al Liceu, quan els representants del govern central es varen apropijar de la llotja presidencial i no hi varen deixar posar més els peus al President de Catalunya.

«Al president Companys se l'ha criticat molt per moltes coses però he de dir que era un home que es va fer responsable de la situació. Era un home fort, que parlava clar, per això quan va anar a buscar el meu pare per que es fes càrrec de la Conselleria de Cultura li va dir que les coses no anaven bé i que el necessitava.

Ell va ser el que va demanar a tots els consellers que enviessin les famílies a França perquè veia que la situació s'agreujaria: "Les decisions que prenguin seran diferents si tenen la família aquí a si la tenen en zona segura", va dir.»

La sortida dels familiars directes dels consellers i d'altres alts càrrecs del govern català, va ser molt criticada per alguns sectors. La raó d'aquesta sortida, a l'abril de 1938, era que els franquistes s'acostaven i, en el territori que ja ocupaven a Lleida, havien agafat hostatges entre les famílies dels alcaldes que havien hagut de fugir. Companys era conscient que els familiars dels consellers eren autèntics objectius bèl·lics.

«De la manera que vaig sortir a catorze anys, n'he tingut una mena de sentit de culpabilitat, comparant la meua sortida amb les penalitats que van sofrir els de l'èxode del febrer del 1939.»

Anessin a peu o en cotxe, els exiliats catalans topaven aviat amb actituds hostils, fins i tot abans de creuar la ratlla de França:

«A la duana espanyola ens ho van regirar tot. [...] un carrabiner, en veure que l'Oriol portava una medalla,

que li havia posat la Teresa aquell matí, va dir-li: "¿Crees que esto te va servir para algo" [...] Abans d'entrar a França un policia francès va examinar el passaport de la nostra mare, que viatjava amb el seu nom de soltera, com tota dona a Espanya. Juntament amb ella hi érem inscrits l'Oriol i jo com a menors, amb els nostres cognoms. "Alors Madame, vos enfants sont des bastards?" La mare que en moments difícils ho encaixava tot, girant-se cap a nosaltres, només va dir: "ja comencem bé!". El policia francès ens deixà passar.»⁴⁶

La primera etapa de l'any que la família va passar a França va ser a Tolosa de Llenguadoc, on varen tenir problemes per trobar allotjament pel fet de ser republicans. Després es traslladaren a París on es varen reunir amb Carles Pi i Sunyer que havia sortit de Catalunya el 5 de febrer de 1939 amb tot el govern català i el del País Basc.

«Finalment, vàrem aconseguir que ens donessin permís per entrar a Anglaterra, a tota la família i, encara que això sembli cosa de rics, també hi va venir una minyona que ens havia acompanyat a l'exili. Va venir a Londres amb nosaltres.

El meu pare havia tingut amistat amb l'ambaixador anglès a Espanya i aquest sempre li deia que ell i la família no tindrien problemes per entrar-hi. Això era un privilegi increïble.»

Carles Pi i Sunyer volia que, a través de l'Institut Ramon Llull, tots els intel·lectuals arribessin a Londres. Però els esdeveniments de la guerra europea no ho varen fer possible. A Londres varen contactar amb els catalans que ja hi vivien, Josep Maria Batista i Roca, el doctor Josep Trueta i Ramon Perera, l'enginyer que havia organitzat la defensa passiva de Barcelona.

La situació dels germans Pi i Sunyer era ben diversa donada la diferència d'edat entre tots ells. El més gran, Josep ja era advocat, Carolina va poder entrar a la universitat. Tant ells com el pare, Carles Pi i Sunyer, tenien coneixements d'anglès. La mare, Carme Cuberta, i els dos fills més joves: Núria i Oriol només sabien francès.

⁴⁶ Núria Pi-Sunyer, *L'exili manllevat*, p. 69-88.

En el cas de Núria, hi va intervenir la doctora Collier, una catòlica anglesa que havia estat treballant al costat dels catalans. Aquesta dona, que seria un referent per la família mentre varen ésser a la Gran Bretanya, va proposar que Núria anés a una escola de monges irlandeses, la directora de la qual havia estudiat amb ella a Oxford.

«Vaig tenir la mala sort que una senyora que ens estimava molt, la doctora Collier, va considerar que jo allí hi estaria molt bé per aprendre anglès. El primer dia, la superiora va fer venir un capellà per veure “com era la que venia de l'Espanya Roja”. A mi això em va caure molt malament.

Va venir el sacerdot irlandès, de nit, i em va fer anar a l'església tot demanant-me, mig en francès, que m'expliqués. Jo vaig fer-li un míting! A casa es parlava constantment de política i davant nostre, perquè els pares volien que sabéssim el que passava, per tant jo estava al dia.»

Els catalans a l'exili, dispersos entre França, Gran Bretanya i els principals països d'Amèrica, com Mèxic, Argentina, Xile, Colòmbia o Veneçuela, afegien a les precarietats de la guerra, serioses discrepàncies polítiques. En aquestes circumstàncies, Carles Pi i Sunyer va crear el Consell Nacional de Catalunya, que alguns consideraven una desqualificació dels sectors que volien mantenir la Generalitat.

«Quan es constitueix el Consell Nacional de Catalunya a Londres, el 29 de juliol del 1940, Anglaterra es l'únic país d'Europa que és lliure, tots els altres es troben ocupats. Bona part dels dirigents d'ERC i republicans estan aïllats a França i els únics que poden actuar són els que estan a Anglaterra. El Consell Nacional de Catalunya apostava pel dret a l'autodeterminació, anant més enllà de l'Estatut del 1932. Això en aquell moment no va agradar a alguns; es va criticar molt. De vegades he pensat que el Consell Nacional de Catalunya de Londres estava més a prop de les idees d'ERC d'avui en dia que no de les d'aleshores. El meu pare però sempre va insistir molt a dir que el Consell estaria supeditat a la Generalitat. Per això quan hi va haver

l'alliberament de França i el president Josep Irla ja va poder actuar completament, el va dissoldre.»⁴⁷

Després d'uns mesos al pensionat catòlic, i en plena guerra, Núria va tenir l'oportunitat d'entrar en un curs preparatori per anar a la universitat.

«Entre una cosa i l'altra jo no tenia certificats els cursos per poder entrar a la universitat. A Birmingham, on estudiava la meva germana, feien un curs preparatori adreçat a tots els refugiats: hi havia polonesos, francesos, txecs i algun espanyol. Em varen oferir fer un examen per veure si tenia prou nivell per poder-hi entrar. Vaig passar la prova i vaig poder-hi entrar..»

El 1946 es va celebrar, a Praga, el Congrés Mundial de la Joventut. La Confederació d'Estudiants Bascos hi pensaven assistir i varen enviar una convocatòria als catalans. De l'exili hi va anar Heribert Barrera, en representació dels estudiants catalans a França, i pels d'Anglaterra, Núria Pi-Sunyer. Pels estudiants de l'interior hi va anar Joan Sansa, jove advocat de la Seu d'Urgell, del Front Universitari de Catalunya, que s'havia de moure amb nom fals.

En el Congrés, els catalans i bascos varen patir els posicionaments maximalistes dels estudiants espanyols representats per la Unió Federal de Estudiantes Hispanos, propera als comunistes, i que no admetia que els estudiants de les dues nacions poguessin tenir delegació pròpia. A més de pretendre que els catalans i bascos s'integressin a l'entitat espanyola, es varen negar a deixar-los explicar en les sessions del congrés que les llengües i cultures basca i catalana havien estat perseguides.

«Com a mesura coercitiva, la delegació de la UFEH va arribar a tal punt d'hostilitat que va pressionar les autoritats competents perquè no se'ns donessin vals per al menjar. Sort vàrem tenir d'amics del futur Pakistan que ens van donar part dels seus, atès que en

⁴⁷ Àngel Ramos, «Núria Pi-Sunyer i Joan Vilarroya: “La guerra freda va fer que un exili de sis anys en durés quaranta”» *Esquerra Nacional*, desembre de 2002. p. 6-7.

ésser musulmans els estava prohibit menjar molts dels aliments.»⁴⁸

El Congrés va ser positiu perquè, amb l'actitud dels espanyols tothom es va assabentar de que hi havia grups de joves catalans i bascos organitzats. Núria Pi-Sunyer, per exemple, va ser convidada per les Joven-tuts Liberals angleses a formar part del seu Comitè Internacional.

Acabat el Congrés, Núria Pi-Sunyer es va fer militant d'ERC.

De tornada a Anglaterra calia pensar com aconseguir una bona formació. Les facilitats de l'etapa de la guerra s'havien acabat per als estrangers.

«El curs que havia fet a Birmingham em va anar molt bé perquè, un cap acabada la guerra, vaig aconseguir anar dos anys a una universitat nord-americana, el College Skidmore de Saratoga Springs. A més, en aquella època tots els catalans de l'exili ens ajudàvem i, com que la família Pi i Sunyer era nombrosa i estava molt dispersa, hi havia més possibilitats. La meva germana Carolina, que estava a Estats Units, m'ho va gestionar.»

Un cop Llicenciada en Literatura Anglesa, Núria va tornar al costat dels seus pares.

Els exiliats catalans estaven molt decebut amb els països aliats perquè no acomplien el que teòricament havien promès:

«Els laboristes anglesos van fer campanya dient que traurien el general Franco i que ajudarien a fer que Espanya fos una democràcia.

I això no va passar. De seguida va venir la guerra freda i tot va canviar. La sensació va ser de pena i de ràbia i va provocar la segona onada de gent cap a Amèrica. Els veterans de guerra tornaven a Anglaterra, la universitat estava plena, tothom tornava a treballar. El meu pare va fer miracles per tirar endavant la família però va arribar el moment de prendre la decisió de marxar cap a Veneçuela on hi havia l'oncle August i el que havia es-

tat el seu secretari personal, el doctor Pere Grasses, un intel·lectual molt reconegut a Veneçuela.»⁴⁹

Carles Pi i Sunyer havia treballat per la secció d'emissions per a Sud-amèrica de la BBC. També havia engegat una recerca sobre els revolucionaris veneçolans que l'hi havia encarregat l'Acadèmia de la Història d'aquell país.

Ja instal·lats a Caracas, a la dècada del 1950, Carles Pi i Sunyer va treballar per al Ministeri de Foment i va continuar amb la seva tasca de creació literària i històrica. Núria Pi-Sunyer va començar a donar classes a l'Instituto Pedagógico de Caracas i es va casar amb el fisiòleg Rossend Carrasco i Formiguera, germà de Manuel, el polític d'Unió Democràtica de Catalunya afusellat per Franco. Carrasco era deixeble del doctor August Pi i Sunyer i va ser un dels grans especialistes en el tractament de la diabetis.

Carles Pi i Sunyer va morir a Caracas el 1971. Els fills, respectant el seu desig de descansar a Catalunya, van intentar fer gestions amb les autoritats franquistes per tal de repatriar el cos. Havien passat trenta-dos anys des de l'acabament de la guerra però l'odi del règim encara era ben viu:

«Quan tot estava preparat per portar-lo a l'aeroport de Caracas, va arribar la inesperada trucada d'en Pep i la Lina dient-nos que de cap manera portéssim el pare a Barcelona. El governador civil havia dit que s'apoderarien del cadàver a l'arribada a l'aeroport, que se'n farien càrrec els funcionaris de Governació Civil, els quals o el retornarien a Caracas o se l'endurien sol al cementiri i l'enterrarien com i quan volguessin.»⁵⁰

El 3 de maig de 1980, les despulles de Carles Pi i Sunyer, alcalde republicà de Barcelona, van ser rebudes amb tots els honors al Saló de Cent de la ciutat. Actualment descansa al cementiri de Roses.

Núria Pi-Sunyer es va traslladar definitivament a Barcelona on participa activament en actes de partit i de record als exiliats.

⁴⁸ Núria Pi-Sunyer, *Op. cit.*, p. 270-273.

⁴⁹ Àngel Ramos, *Op. cit.*

⁵⁰ Núria Pi-Sunyer, *Op. cit.*, p. 358-359.

Lluïsa Ferré i Artal

Mollerussa, 1930

Lluïsa Ferré va ser la primera regidora d'Esquerra a Castelldefels, el 1979. Un parell d'anys abans, el 1977, Josep Maria Pobleat l'havia convençuda perquè se'n fes militant. La militància activa era nova per a ella però no la relació amb Esquerra i amb el republicanisme. El seu pare, Jaume Ferré i Mestre nascut el 1889 a Vilaplana havia viscut intensament la Setmana Tràgica. En aquells anys de joventut era dependent a Barcelona i havia participat en les vagues com a membre del CADCI. Actiu militant d'Esquerra durant la República, la seva família tenia una llarga tradició progressista que s'iniciava amb el besavi que havia lluitat contra els carlins.

«Tot el que he fet és un reflex dels ideals del meu pare. Ell era molt d'Esquerra i les coses que sé de la història de Catalunya les conec gràcies a ell que, mentre érem al tros, ens ho explicava. Malauradament va morir el 1973 sense veure el final del franquisme.»

L'activa militància del pare, va portar la família a una vida força itinerant: Mollerussa, Lleida i finalment, Torres de Segre, on Jaume Ferré havia tret les oposicions de secretari municipal.

«Entre una cosa i l'altra no vaig poder anar molt a escola i, a més, durant la guerra a Torres de Segre varen venir molts refugiats del nord. Hi havia tants nens que, als més petits, ens tenien aixoplugats a l'escola però no ens ensenyaven res. De tota manera allí hi vaig començar a aprendre música. Un dels refugiats, que era cec, per guanyar algun diner va oferir-se a donar-nos classes de solfeig. Allí vaig descobrir que tenia facilitat pel solfeig i vaig començar una relació amb la música que ha estat fonamental en la meua vida. Encara ara vaig a cantar amb una coral.»

Amb 9 anys la Lluïsa va marxar cap a l'exili. L'odissea familiar ja va començar abans de passar la frontera:

«Quan sortíem cap a França ens varen agafar els grans bombardejos sobre Figueres. Quan hi penso... encara em commoc i m'adono del mal tràngol que varen passar els meus pares!»

La família no va marxar plegada: la mare, Emília Artal i Agustí, i les tres criatures més petites per un costat i el germà gran acompanyant el pare, que ja era força gran, per l'altre.

«Ens vàrem separar sense voler a Cervera de la Marenda. A l'Estació hi havia un tren aturat en una via morta. El meu pare ens va fer pujar, a la mare i els

1979

Lluïsa Ferré

AMC

germans petits, a un dels vagons perquè feia molt fred i així hi podríem dormir més arrecerats. El que va passar és que, al matí, quan encara dormíem, varen enganxar el vago a un tren que ens va acabar portant a Normandia, a Bernières-sur-Mer, un poble d'estiuieg prop de Le Havre. Era un refugi on només hi havia dones i criatures. Hi vàrem estar vuit mesos.

Durant quatre mesos no vàrem saber res del meu pare ni del meu germà. El meu pare, que era molt intel·ligent, va veure que l'èxode era una desbandada sense control i no va seguir la massa. Va sortir de la ruta i varen anar a parar a una granja on es varen oferir per treballar com a mossos. Hi varen estar fins que varen veure que necessitaven documentació. Per no aixecar sospites, el meu germà es va quedar a la granja i el meu pare va anar a una petita agrupació de refugiats a Charmont on més aviat tots eren gent gran i eren més ben tractats.»

França havia entrat en guerra contra Alemanya i el govern francès va fer un reclutament especial de treballadors on es varen apuntar el pare i germà gran, en Francesc. La mare i els germans petits es varen reunir amb ells a Rouen, la capital de l'Alta Normandia, on havien portat els homes per fer treballs de reforç del port fluvial. Tots, treballadors i famílies, criatures incloses, vivien en un campament militar, en condicions pèssimes:

«Ho vàrem passar molt malament. Vàrem estar a Rouen fins que es va trencar la línia Maginot. Ens varen evacuar en un comboi que va tardar disset dies en arribar al camp de concentració d'Argelers on hi vàrem estar confinats durant vuit mesos més.»

Als camps de refugiats la situació era crítica i, amb recança, els pares de la Lluïsa varen decidir que el millor que podien fer la mare i els fills petits era intentar tornar a Catalunya.

L'allau de refugiats s'estava convertint en un problema per a França. És per això que es va permetre que falangistes i eclesiàstics fessin diverses visites als camps de dones prometent que podrien retornar a casa sense represàlies.

«Vàrem aprofitar per tornar perquè varen venir els falangistes, acompanyats d'un capellà, repartint menjar, per tal de convèncer la gent que retornés. Els meus pares varen veure que era l'única possibilitat per als fills. Crec que si no haguéssim tornat ens haguéssim mort de gana.»

Jaume Ferré, amb bon criteri, es va quedar al camp d'Argelers. La repressió franquista era especialment dura amb el món municipal, i el fet de ser secretari d'ajuntament i actiu propagandista d'ERC, l'hauria convertit en una peça preuada pels franquistes.⁵¹ Com que la vida al camp estava al límit, Jaume Farré es va oferir a uns pescadors als qui veia treballar a la platja, prop d'on estaven confinats els republicans. Gràcies a aquesta feina va poder alimentar-se millor i, finalment, escapar del vergonyós camp de concentració francès.

Les promeses de llibertat dels falangistes no es varen acomplir. En arribar a Barcelona la família va ésser internada al castell de Montjuïc:

«Al castell de Montjuïc, varen separar les dones de les criatures, sense contemplacions. La meua mare va intentar que el meu germà petit, que estava molt delicat es quedés amb ella, però li varen treure dels braços.

Als meus germans i a mi ens varen fer unes fotografies les quals, anys més tard, vaig reconèixer en un reportatge del No-do. Hi deien que érem nens retornats de Rússia. Es recreaven en el nostre mal aspecte que atribuïen al maltracte que ens havien donat "los rojos".»

El confinament al castell només s'acabava si els internats demostraven que tenien familiars que se'n podien fer càrrec. Emília Artal va aconseguir que diversos familiars els reclamessin, tot i que el nucli va quedar dispers entre Barcelona i Mollerussa.

Pensant en el retorn del marit, Emília Artal es va desplaçar a Torres de Segre, d'on havia estat secretari Jaume Ferré, per veure si hi havia alguna denúncia contra ell. Efectivament, n'hi havia una que es va poder aclarir. Jaume Ferré va tornar a Catalunya el 1941.

⁵¹ Josep Maria Solé i Sabaté i Oriol Dueñas, *El Franquisme contra Esquerra*, Fundació Josep Irla, Barcelona, 2007.

«Quan vàrem tornar ha estar tots junts ens meravellàvem de que cap de nosaltres hagués pres mal. Amb totes les peripècies que vàrem passar!»

La duresa de la postguerra la Lluïsa la va viure tot servint en un mas de Vilaplana. Només tenia 16 anys i la feina era extremadament dura. D'allí, va aconseguir passar a Reus, a servir en una casa on va retrobar-se amb la seva gran passió: la música.

La vinculació de Lluïsa Ferré amb Castelldefels s'inicia als anys 1950 de la mà del seu germà gran que s'hi va instal·lar després de la guerra. Francesc Ferré ha estat un gran sardanista i impulsor d'entitats culturals com l'Institut Folklòric Catalunya-France.

«El meu germà va tornar a França pero jo m'havia casat a Castelldefels i ja m'hi sentia ben arrelada. Cap el 1967 vaig veure que es perdia el món de les sardanes. Vaig aprofitar que tenia un magnetòfon molt bo, que m'havia regalat el meu germà, per muntar un grup sardanista, especialment amb els nens i els joves.

La gent havia oblidat com es ballaven. Era trist veure quan hi havia una audició i que ningú ballava. Em deien que no les sabien comptar. En tenia un coneixement molt superficial però gràcies als discos vaig començar a ensenyar sardanes als més menuts.

En aquests anys, quan va venir molta immigració, el sardanisme els va acollir. Hi havia quasi més mainada nouvinguda que autòctons. Entre tots varen tornar a muntar el grup "Dolç Esforç" que havia fundat el meu germà.»

Mesos abans de les primeres eleccions municipals, Lluïsa Ferré va contactar amb el president local d'Esquerra, Antoni Vachal per veure com podia ajudar.

«Em varen convèncer per presentar-me donat que era molt coneguda per fomentar el sardanisme i el cant coral. Vaig acceptar anar a les llistes com un servei. Només vaig sortir escollida jo.»

Lluïsa Ferré va adonar-se de seguida que la gent del PSC s'havien preparat a fons per exercir el poder i que ella els hi suposava un destorb.

«La gent del PSC-PSOE ja eren polítics professionals. Tot i que estava adscrita a la regidoria de Cultura, sovint no em convocaven a les reunions i prenien decisions sense consultar-me. De tota manera vaig plantar cara. Sempre em comparo amb el lluert, que és una bèstia inofensiva que sap plantar cara a tothom.

Vaig tenir molts problemes, especialment amb el català. Vaig insistir que en les oposicions de càrrecs importants, com secretari, calia demanar que com a mínim el parlessin. No em varen fer cas. Quan va arribar la primera festa major, el regidor de Cultura va fer venir la banda de l'OJE que es va passejar pel poble amb banderetes espanyoles, l'uniforme falangista i la música militar! Varen ésser uns anys molt difícils per a mi.»

Lluïsa Ferré és actualment una de les militants més veteranes d'ERC. El 18 d'abril de 2009 els seus companys d'Esquerra de Castelldefels l'hi varen retre un homenatge atorgant-li el Premi 14 d'abril per la seva llarga trajectòria militant.

Bellprat, 5 de maig de 1944

Visita del Governador Civil, Antonio Correa. Les dones i les nenes del poble d'on va ser alcaldessa Nativitat Yarza, saluden a la romana i amb la mantellina al coll.

PROCOPI LLUCIÀ / AFMI

4 La mordassa

Aurora Bertrana i Salazar

Girona, 1892 - Berga, 1974

«Mentre la mare em preparava a fer de senyoreta pobre amb dignitat, jo no somniava sinó a viure aventures. Sentia avidesa de viure, de veure món, de sortir d'una manera o d'una altra d'aquell cercle familiar i provincial.»⁵²

Si més no, aquest desig l'Aurora Bertrana el va poder acomplir al llarg d'una vida que moltes vegades ha fet ombra a la seva obra literària i periodística.

Bertrana es va implicar des de molt jove en la defensa de la cultura catalana i en la dels drets de les dones, tant des de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana com amb les seves classes a l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. La seva passió per la música, la portaria el 1923 a Ginebra, al prestigiós Institut Dalcroze, on va estudiar violoncel i on intentava explicar als seus companys que era allò de Catalunya i els catalans:

«Les meves companyes [...] m'anomenen La Catalana. Efectivament, jo sento un plaer especial a explicar a tot aquest bé de Déu de noies estrangeres la història i els costums de la nostra pàtria. [...] jo he anat explicant que, a Catalunya, no es toca la pandereta ni es balla la jota, que som personals en les nostres coses i gelosos del nostre dret, de la nostra llengua i de les nostres consuetuds.»⁵³

Els seus coneixements musicals li permetrien, més endavant, sobreviure tocant en el primer grup de jazz femení d'Europa, o dirigint una coral en un hospital psiquiàtric.

A Ginebra, va iniciar la seva vida literària enviant articles a *La Veu de Catalunya*, diari on en aquell moment treballava el seu pare. També es va casar amb Denys Choffat, amb qui va mantenir un matrimoni problemàtic que la va portar

52 Aurora Bertrana, *Memòries fins 1935*, vol. 1, p. 181.

53 Aurora Bertrana, «“Els segadors” a l'Institut Jacques-Dalcroze», *La Veu de Catalunya*, 2 de març de 1923.

a viure uns anys a Tahití, on va recollir les experiències que més tard es convertirien en un dels seus llibres més coneguts i apreciats: *Paradisos Oceànics*.

Bertrana va tornar a Barcelona el 1932, en plena ebullició republicana i va ésser el seu amic Ventura Gassol qui la introduí en el món polític, afiliant-se a Esquerra, partit pel qual, el 1933, seria candidata a les Corts per la circumscripció de Barcelona-ciutat, tot i que no va sortir elegida.

Ella mateixa ironitzava sobre com es varen prendre algunes persones aquesta decisió:

«Quina llàstima —deia una senyora beata a una noia amiga meva, referint-se a la meva humil persona—, tan decent que semblava i ara s'ha fet d'Esquerra.»⁵⁴

El cosmopolitisme, la visió femenina i feminista de la realitat i el compromís polític, varen convertir Bertrana en una de les exponents més clares de la nova dona republicana. Com altres escriptores i activistes formà part del Front Únic Femení Esquerrista i va ser presidenta del Lyceum Club.

La seva obra periodística va ser acollida per un ventall molt ampli de publicacions des de *La Humanitat* a *L'Opinió* passant per les revistes *D'ací i d'allà* i *Mirador*.⁵⁵

L'esclat de la guerra va significar el trencament amb un marit que s'havia passat al bàndol franquista. Ella es va quedar a Barcelona dirigint la col·lecció «La Novel·la Femenina», col·laborant amb programes radiofònics i en la revista *Companya*, controlada pels comunistes. D'aquesta publicació en va arribar a ser redactora en cap. Els enfrontaments amb els comissaris polítics varen sovintejar, tant per temes formals: l'obligació de saludar puny enlaire, com per raons d'ètica personal i professional: es va negar a utilitzar un ve-

⁵⁴ Aurora Bertrana, «"Elles" ens han classificat». *La Humanitat*, 19 d'abril de 1934.

⁵⁵ Neus Real, *Aurora Bertrana periodista dels anys 20 i 30*. Es pot consultar també la web «Escriptores Republicanes» (GELCC) UAB, on hi ha un exhaustiu llistat de la seva obra literària, periodística i conferenciant.
<http://www.traces.uab.es/gelcc/escriptores/novelistes/Bertrana/index.html>

hicle requisat o a signar un reportatge amb el qual no estava d'acord.

L'assassinat d'Andreu Nin, bon amic des de feia anys, la va decidir finalment a prendre el camí de l'exili l'estiu de 1938. Es refugia a Ginebra, a casa de la seva família política on no va ésser precisament ben rebuda. Madame Choffat i les seves filles tenien molt clar de quin bàndol estaven:

«[...] D'altra banda, segons elles, de tot el que havia passat a Catalunya n'eren responsables els catalans. [...] Vaig recordar l'anticatalanisme de monsieur Choffat, el qual, com la majoria dels estrangers que venen a cercar feina a Catalunya i no solament en troben sinó que s'hi guanyen grassament la vida, hi són tractats amb consideració, respecte i amiat, no parlen mai el català i ens critiquen davant el món sencer. Segurament monsieur Choffat havia comentat, davant la seva família, el gran drama de la guerra civil espanyola atribuint-ne tota la responsabilitat als catalans d'esquerra.»⁵⁶

Sense diners, es veié obligada a acceptar viure amb els Choffat o en habitacions deixades per antics amics. Era el que ella anomenava fer «vida de paràsit».

Tot i que va trobar una feina administrativa en un despatx d'uns catalans, la seva posició econòmica no va millorar gaire. El seu oncle Ramon Salazar, que provinent de Xile s'havia instal·lat a Barcelona tot just acabada la guerra, ajudava econòmicament els pares d'Aurora i també es va avenir a enviar-li diners. Aurora, amb aquesta injecció econòmica va viatjar fins el camp de concentració de Sant Cebrià de Rosselló, prop de Perpinyà i, tot cercant-hi els amics, va acabar essent la proveïdora de menjar i utensilis diversos d'un bon grapat d'internats. Els diners es varen acabar ràpidament però ella expressava que s'estimava més «la riquesa d'aquelles hores inoblidables de germanor.»⁵⁷

De retorn a Suïssa va fer diverses gestions consulars per aconseguir visats per alguns dels seus amics.

⁵⁶ Aurora Bertrana, *Memòries del 1935 fins el retorn a Catalunya*, 1975. p. 218.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 265.

Des de Barcelona monsieur Choffat, li aconsellava que tornés amb ell i que, després d'una raonable estança a la presó, ella podria retornar a la normalitat. Per la seva banda, el seu pare li recomanava de no tornar, en la que seria la darrera carta de Prudenci Bertrana a la seva filla abans de morir el 1941.

Evidentment, Aurora va fer cas del pare i no va tornar a Barcelona.⁵⁸

Fins l'acabament de la guerra, Aurora va poder veure molts polítics amics que s'havien refugiat a Suïssa fugint de la França ocupada. Com Ventura Gassol, Josep Tarradellas i Carles Martí i Feced, amb els quals va passar un Nadal de l'any 1943 ple d'enyor per Catalunya. Tot i els petits moments plents, com la participació en jornades musicals presidides per Pau Casals a Lausana, Bertrana continuava tenint una situació personal molt precària, situació que va propiciar que emmalaltís greument de pulmonia el 1945. Els amics, tant suïssos, francesos com catalans, varen ingressar-la en un clínica, el cost de la qual varen pagar els catalans, liderats pel seu gran amic Ventura Gassol.

Després d'aquest tràngol, Bertrana va passar una tranquil·la temporada dirigint la coral de treballadors i malalts de l'Hospital Psiquiàtric de Perreux, a la vila suïssa de Boudry, a peus del llac de Neuchâtel. La tranquil·litat material d'aquesta etapa contrasta amb l'angoixa que li provoca la inactivitat literària «no escric res de bo i tampoc res no m'empeny a escriure» li confessa a Gassol en una carta del 1944. Ella es veu a si mateixa com:

«un pobre ocell que ha acabat vivint de caritat a casa dels altres i que ara no té un petit racó per rebre els seus amics, els quals s'estimen més ésser els amics dels amos de la casa, ço que fa que poc a poc aquells homenatges de l'amistat que tan goig fa, hom els veu arribar a la casa on viu no per a un mateix sinó pels altres, pels altres que ja tenen tantes coses en el món i que per una fatalitat incomprendible prenen les poques que ens restaven.»⁵⁹

Aquesta actitud crítica envers els qui l'ajudaven no l'abandonaria durant la resta de la seva vida. De fet, la queixa va ésser una contant en les seves relacions d'amistat i amb els seus editors. L'Aurora que havia estat el centre d'atenció durant la República, no es conformava en ser un personatge secundari.

Tot i això, Bertrana era generosa quan calia: va fer una sèrie de conferències per als supervivents dels camps nazis que la Creu Roja havia allotjat a Davos i, sobretot, es va afegir a una missió humanitària organitzada per uns amics de l'Església Evangèlica, que anava a ajudar les poblacions del departament de l'Alt Saona, on els alemanys havien fet moltes atrocitats.

Circa 1935

Aurora Bertrana

⁵⁸ Catalina Bonnín, *Aurora Bertrana. L'aventura d'una vida*.

⁵⁹ Cartes d'Aurora Bertrana a Ventura Gassol recollides per Catalina Bonnín a *op.cit.*, p. 168-169.

L'Aurora hi participava en qualitat de cuinera, però el seu esperit curiós, li va fer adonar-se que al poblet on s'havien instal·lat no hi havia homes. Va saber llavors que havia estat una de les poblacions on els alemanys els havien assassinat a tots. En aquell cas, només havia sobreviscut un vell que havia escrit els seus records en un quadern escolar. Aurora el va llegir i aquesta lectura seria la base de la seva novel·la *Entre dos silencis* editada el 1958. L'experiència de tres presoners alemanys que feien tasques de manteniment al poble li varen inspirar una altra novel·la, *Tres Presoners*, editada el 1957.

«Aurora és dels pocs novel·listes catalans que s'enfronta amb els grans temes europeus de la Segona Guerra Mundial, la resistència, l'ocupació, dels quals la nostra narrativa n'hauria quedat força al marge en els aspectes que no afectaven directament els catalans. Pels seus sojorns a Ginebra, a Neuchatel, al Perreux i a Etobon, i pel seu interès i sensibilitat envers tots els països i cultures que podia conèixer, la novel·lista se surt dels límits —i no manca qui li ho retregui—. Dels “paradisos oceànics” als inferns de la guerra d'agressió, “tots tenen dret” —com diu ella— a reflectir-se en el mirall que és la novel·la.»⁶⁰

La situació de la seva mare va accelerar la decisió de tornar a Catalunya. No va ser fàcil. Ens les cartes que envia a Pau Casals, instal·lat a Prada de Conflent, Aurora li relata la situació i es lamenta del tracte injustament rebut als consolats:

«No he estat al sud de França des de 1939 i ja no hi conec ningú. El que jo voldria és anar a passar algun temps a Perpinyà o encara millor a un poblet prop de la frontera d' Espanya. Fa deu mesos que corro les ambaixades i els consolats sense poder obtenir el permís d'anar a veure la meva mare. [...] cap cònsol no va con-

⁶⁰ Maria Àngels Anglada, «Aurora Bertrana, una visió personal», a: Montserrat Cardús, *Memorials ICD. 1993-1996*, p. 57-62. Citat per Isabel Marcillas, «Aurora Bertrana: paradigma d'intel·lectual catalana europea», a: IX Congresso Internazionale dell'Associazione Italiana di Studi Catalani, *La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna. Transiti, passaggi, traduzioni*.

sentir a posar la signatura damunt el meu passaport, com si fos un criminal perillós.»⁶¹

Després de passar per Andorra i Prada de Conflent, Bertrana va aconseguir el 1949 el visat per retornar a Barcelona. Aquest retorn va ésser per ella una mena d'exili interior. Tot i que tenia amistats que la valoraven, sempre es va queixar del buit que se li feia en el món literari. Per això va escriure a Anna Murià, per tal d'intentar que li editessin *La Aldea sin Hombres* [*Entre dos silencis*] a l'editorial mexicana on treballava Agustí Bartra:

«Aquesta vida a Barcelona és impossible per a mi. Se m'hi fa una guerra sorda capaç d'acabar amb la voluntat més ferma i amb la salut més sòlida. No és la policia ni les autoritats els que em persegueixen, és un enemic molt més perillós. A mi ningú no em diu res ni se'm molesta, però trobo totes les portes tancades. Publiquen novel·les mal escrites i sense solta però cap editor no vol les meves.»⁶²

La realitat es que havia anat publicant esporàdicament i ho continuaria fent fins a la seva mort. Josep Fornas recorda que era una dona molt especial:

«L'Aurora Bertrana, que vivia a prop de la nostra Llibreria Claris, al carrer Llàlvia, hi venia cada tarda. És veritat que en el seu cas no hi havia el rebuig de la crítica que va patir Rosa Maria Arquimbau, però si un “passar de llarg” davant la seva obra. Era una situació corrent, que patien els escriptors que tornaven de l'exili. Hi havia por.»

Fornas va conèixer Bertrana per Josep Maria Poblet, escriptor i polític d'Esquerra. El contacte freqüent amb l'escriptora va propiciar que l'editor l'animés a ordenar les notes disperses que havia anat escrivint al

⁶¹ Glòria Granell i Joaquim Rabaseda, «Venerat Mestre»: Correspondència entre Aurora Bertrana i Pau Casals (1945-1953), a: *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*, p. 99.

⁶² Carta del 15 d'abril de 1957. Catalina Bonnin, «Les cartes d'Aurora Bertrana a Anna Murià i Agustí Bartra». *Revista Llengua i Literatura*, 2002.

1966

Aurora Bertrana en la presentació de l'obra finalista del Premio Alfaguara 1965, *Travesía de Madrid*, de Francisco Umbral. CAPELLA / SO

llarg dels anys i, amb elles com a base, bastir una obra autobiogràfica consistent. L'autora va acceptar cedir els drets de l'obra, que finalment tindria dos volums, a canvi d'un vitalici de 3.000 pessetes. Aquest ingrés, més els que li gestionaven alguns amics, com Miquel Joseph, o la petita prestació oficial gestionada pel mateix Fornas i Octavi Saltor eren les seves úniques fonts d'ingressos.⁶³

Bertrana, va morir a Berga el 1974, mentre passava una temporada a casa d'uns amics, abans de poder veure editada la segona part de les seves memòries.

Aurora Bertrana va deixar-nos un autoretrat concís i sincer en la sobre-coberta d'una de les seves darreres novel·les, *Vent de grop*, editada el 1967:

«No sé exactament què sóc —benaurats els qui ho saben o pensen saber-ho. Em tinc una certa simpatia, no puc negar-ho. Generalment em trobo bé en la meua pròpia companyia [...] Si jutjo pel criteri dels altres o pel que els altres em deixen comprendre, dedueixo que la gent m'estima o em detesta sense mitges tintes. Crec que la majoria dels qui em tracten, em troben divertida. Aquesta constatació em permet creure que no sóc un zero a l'esquerra.»⁶⁴

⁶³ Mireia Sopena, *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic (1963-1976)*. p. 64-65.

⁶⁴ Citat per Xavier Pla a «Lectura crítica de les "Memòries" d'Aurora Bertrana», a: Aurora Bertrana, una dona del segle xx. p. 17.

Tarragona, 1934

Les dones d'Esquerra de Manresa en una excursió. Antonieta Feliu (amb barret) és la tercera dempeus, començant per l'esquerra.

MMS

Antònia Feliu i Miró

Berga, 1896 - Barcelona, 1968

L'Antonieta Feliu era una dona moderna, catòlica i amb empena. Una dona que per matrimoni, amb l'empresari Miquel Forn, formava part de ple dret de la burgesia manresana. La seva posició socioeconòmica i la seva perspectiva catalanista i liberal, la varen abocar a l'articulisme, l'activisme cultural i, finalment, a l'acció política.

Va ser la primera militant femenina d'ERC a Manresa i el gener de 1933 va impulsar el «Grup Femení» del partit juntament amb Maria Casajuana, Anna Espelt i Isabel Arderiu.

Pel testimoni de Maria Casajuana sabem de la prevenció que provocava entre els homes del partit l'activitat política d'aquestes dones. En general, la creació dels grups femenins d'ERC no va estar lliure de polèmica entre les mateixes dones del partit ja que moltes, com Maria Teresa Gibert, els consideraven discriminatoris, mentre d'altres els veien com l'única manera de poder participar sense despertar el rebuig dels homes.⁶⁵

Antonieta Feliu era d'aquest darrer grup i es felicitava de la creació del grup en un dels seus primers articles al diari manresà d'Esquerra, *El Dia*:

⁶⁵ Maria Dolors Ivern, *Les dones d'Esquerra. 1931-1939*, p. 25.

«Definitivament, ja tenim constituït el nostre Grup Femení d'Esquerra Republicana de Catalunya.

L'èxit assolit en la formació d'aquest Grup Femení és quelcom emocionant.

Ha traspassat el límit de tots els optimistes. [...]

[...] i Manresa, habituada a portar la davantera en els esdeveniments transcendentals de la nostra terra, qui sap si arribarà a ésser —com ens digué l'amiga Angelina Colubret, amb aquell verb tan seu, tan acostumat a dominar públics— l'espill on es miraran les dones d'Esquerra de Catalunya.»⁶⁶

El principal argument de les veus que s'oposaven a l'entrada de les dones en els partits polítics era el de les seves mancances educatives. Tot i que, com va evidenciar Lluís Companys durant la polèmica del sufragi femení, la majoria dels homes tampoc havien rebut una educació formal.

Feliu li dona la volta a l'argument dels contraris:

«[...] ...aquest "Grup" que en el seu embrió, algú mirava amb ironia, i deia: ique voleu que fassin les dones d'esquerra si gairebé no saben de llegir i escriure! més tard, ja el miraren amb expectació i digueren: sembla que es belluguen massa aquestes dones; però avui amigues, fita la mirada sobre nosaltres, ens esguarden amb neguit, amb paüra, temen que arribem a ésser el puntal més fort de la República.»⁶⁷

En els seus articles publicats del 1932 al 1937, Antonieta Feliu se'ns presenta com una dona amb opinions contundents i especialment crítiques amb l'actuació de l'Església Catòlica durant la Dictadura. Ho exemplifica amb el silenci eclesiàstic davant l'afusellament dels capitans republicans de l'Exèrcit espanyol, Fermín Galán i Ángel García Hernández.

«[...] ha arribat [...] la nova de l'indult del general Sanjurjo.

⁶⁶ Antonieta Feliu, «El nostre Grup Femení», *El Dia*, 13 de gener de 1933, p. 1.

⁶⁷ Antonieta Feliu, «A totes les nostres afiliades», *El Dia*, 4 de març de 1933, p. 1.

També ens hem assabentat que els primers a implorar-lo han estat dues víctimes del despotisme monàrquic. La mare del capità Galán i la vídua de García Hernández.

A mi això m'ha colpit en l'ànima. Que jo sàpiga, quan a l'una li afusellaren el fill, i a l'altra el marit, ni els patronats, clero, aristòcrates, ni les juntes de dames i ropers, ni els casinos, generals, etc., no demanaren res ni feren la més petita gestió per tal d'obtenir l'indult. Els herois morien afusellats. L'Espanya monàrquica, militarista, i el que és més dolorós, l'Espanya catòlica guardaren un silenci estoic. En les nostres catedrals no es celebraren pompes fúnebres; ni que jo sàpiga, ningú els resà cap parenostre. [...] Ningú no demanà clemència per aquells idealistes, i amb llur mutisme consentiren el seu afusellament [...]

[...] I dues dames republicanes, i si la paraula la trobem impròpia, dues dones víctimes de les militarades, i tots els republicans, de genolls, en nom del Crist crucificat, en nom de la llibertat i de la pàtria han demanat i obtingut clemència per un general traïdor.»⁶⁸

Feliu aprofita per demanar la llibertat dels acusats per delictes d'opinió:

Ara és necessari que demanem per als republicans la mateixa clemència [...]. Existeixen periodistes i altres homes de lletres que purguen el pecat d'haver pensat. Alguns d'aquests condemnats tenen penes aclaparadores.»⁶⁹

No sabem quin efecte va causar aquest article entre la societat manresana però de ben segur que aquest «pecat d'haver pensat», li seria atribuït a ella mateixa després de la derrota republicana i li costaria la difamació, la presó i l'ostracisme.

D'on sorgia la base ideològica d'aquesta dona il·lustrada i benestant? Ella mateixa ho explicà tot rememorant la proclamació de la República i l'ebullició juvenil del catalanisme dels inicis del segle XX:

⁶⁸ Antonieta Feliu, «Dues dones republicanes», *El Dia*, 6 de setembre de 1932, p. 1 i 2..

⁶⁹ *Ibid.*

«[...] Cal haver viscut el neguit, la febre, l'afany d'enderrocar el règim, per copsar l'emoció d'aquelles paraules que transmeté la Ràdio. ¡¡Atenció!! ¡¡Atenció!! Aquí Ràdio Barcelona ¡¡Atenció!! Acaba de proclamar-se la República!!

[...] Vaig llançar-me al carrer amb ganes de veure el que passava per la Ciutat, trobant una multitud amb la bandera Republicana que anaven a posar-la a Casa la Ciutat.

M'ajunto amb ella, convençuda que vivia uns moments històrics per la nostra Pàtria, i convençuda també que aquells homes valents, idealistes, estaven enderrocant una monarquia que havia caigut per les seves lleis d'excepció, de privilegis, i sobretot per un pes tant feixuc de crims que portava la seva consciència.

Més tard la Ràdio ens transmeté els primers cants de Marsellesa i Segadors. Aleshores la meva emoció arribà a un punt màxim; vaig plorar molta estona passant per la meva imaginació el regnat de tots els Borbons, començant per Felip V, i acabant per Alfons XIII número ben fatídic.

Després pensava que per allà al 1917, 18 i 19 vivia a Barcelona i no deixava el meu germà tranquil si cap al tard, no em portava a la Rambla, un parell de dies a la setmana, almenys, a fer Pàtria, que deia jo amb to enfàtic.

Allà discutíem d'esclavatge, de pobles lliures, de covardies. Tot d'una vitorejaven el que aquell dia havia estat l'aixerit de cridar morin els tirans. Començàvem els Segadors, la policia donava el toc d'atenció, i nosaltres Rambla amunt, cames ajudeu-me cap al Passeig de Gràcia.

Sé que llavors em pensava ésser poc més, poc menys, una heroïna, i gairebé podia anar de bracet amb en Rafael de Casanoves.

Per fi, els meus pares s'assabentaren de les meves atzagaiades, i espantats que una mocosa com jo es preocupés d'aquelles coses, em portaren de nou a Berga, perquè els aires sanitosos d'aquelles muntanyes calmessin els meus excessos patriòtics.»⁷⁰

⁷⁰ Antonieta Feliu, «Recordant el passat», *El Dia*, 13 d'abril de 1933, p. 17.

Les historiadores Lluïsa Font i Conxita Parcerisas han estudiat els articles de Feliu a *El Dia* i hi troben una autora que no havia perdut l'essència dels seus esclats juvenils:

«En els seus articles veiem una dona a qui no li feia por expressar les seves opinions, encara que fossin polèmiques. Una dona intel·ligent, audaç, atrevida, amb un gran coneixement de la condició humana, irònica fins al punt de fer gala d'astúcies femenines i feministes.»⁷¹

Feliu va ésser també una activista reconeguda fent mitings i xerrades per la comarca i per diversos pobles del Bages: Avinyó, Puig-reig, Cardona, Artés, Sant Vicenç de Castellet i Monistrol de Montserrat.

I després, la derrota. Tota la feina feta quedava en res o es tornava en contra d'ella. Per fer-ho més dolorós, Antonieta Feliu va patir un episodi incompreensible als nostres ulls. El testimoni, com en tantes coses relacionades amb ella, és de Maria Casajuana. Ella explica que un cop acabada la guerra molts homes d'ERC de Manresa varen fugir a França per les muntanyes i no li varen dir res a Feliu. Ella es va enfadar molt perquè hauria pogut marxar cap a Mèxic, on hi tenia una germana, i estalviar-se els anys de presó.⁷² L'actuació d'aquells homes, mes enllà de les reticències que els hi podia despertar una dona com Antonieta Feliu, va ser, molt probablement, fruit d'un mal entès paternalisme: «A una dona no li faran res». Res més lluny de la realitat. Com anem constatant i constatarem en aquest recull de biografies i testimonis, el règim franquista va ésser deliberadament cruel amb les dones republicanes.

Antonieta Feliu va ingressar a la presó de Manresa el 20 d'octubre de 1939. En el Consell de Guerra, celebrat el 19 de gener de 1940, el fiscal li demanava 20 anys pel delictes de «excitación a la rebelión». La sentència va ser de 6 anys i 1 dia.

⁷¹ Lluïsa Font i Conxita Parcerisas, «Antonieta Feliu», a: *Manresanes que han fet història* [en línia], disponible a: <http://manresanes.blogspot.com/2008/08/antonieta-feliu-mir_27htm/> [consulta: 9 de febrer de 2011]

⁷² *Ibid.*

COPIA DEL INFORME, CUYO ORIGINAL OBRA EN LA

JEFATURA DE POLICIA URBANA

En cumplimiento de lo dispuesto por V.S. tengo el honor de manifestarle que, de la información practicada por la Comandancia Municipal, resulta que ANTONIA FELIU DE FORN tanto en su conducta política como moral deja mucho que desear. Antes del Glorioso Movimiento Nacional se destacó por su gran propaganda en favor del frente popular, dando mitines y conferencias en esta Ciudad y comarca. También publicó artículos en el periódico "EL DIA" de los cuales se acompañan una serie traducidos al Español.

Personas de gran solvencia moral manifiestan que fué la delatora del Sacerdote Rdo. Tañá, que al estallar el G.M.N. se ocultó en el domicilio de la señora Forny al cual dijo unos días después que corría peligro, siendo trasladado a Barcelona, en donde fué asesinado por los rojos más tarde. La detención del Rdo. Tañá la efectuaron unos individuos desconocidos de "Estat Català" de Manresa, manifiestan también que la señora Forn se apoderó de algunos documentos del citado Sacerdote.

Antes del Glorioso Movimiento Nacional la señora Forn desempeñó el cargo de Presidenta de la Sección o Grupo Femenino de Izquierda Republicana de Cataluña y miembro de la Junta de dicho partido. Durante la guerra fué presidenta de la agrupación titulada "Dones Antifeixistes de Catalunya".

Las personas que pueden dar razón son: Juan Canal, calle Urgel nº 23, zapatería, Sr. Relat Capitán de la Cruz roja local, y Benia valls, Carretera de Cardona nº 4-3º.

Dios salve a España y guarde a Vd. muchos años.

Manresa 20 de Octubre de 1939 Año de la Victoria.

Sr. Juez nº 1. C I U D A D El Alcalde,

20 octubre 1939

Informe contra Antonieta Feliu

fet per la Policia Municipal de Manresa.

AHM

Entre la documentació amb que es basava l'acusació s'hi troba una detallada llista dels 23 articles que va escriure a *El Dia* entre 1932 i 1937. Els articles van acompanyats de la preceptiva traducció al castellà. La llista s'inclou en l'informe fet per la policia urbana i presentat pel primer alcalde franquista de Manresa, el carlí Domènec Prunés:

«Antonia Feliu de Forn tanto en su conducta política como moral deja mucho que desear. Antes del Glorioso Movimiento Nacional destacó por su

gran propaganda en favor del Frente Popular [...] Persones del gran solvència moral manifesten que fue la delatora del sacerdote Rdo. Tañà.»⁷³

Com en el cas de Caterina Casas, l'intent d'ajudar un sacerdot acaba convertint-se en una de les principals acusacions contra Antonieta Feliu. Ja hem dit, que era una catòlica practicant, tot i el seu esperit crític. Segons Maria Casajuana:

«Antonieta Feliu i l'alcalde Francesc Marcet varen ésser els que realment varen salvar la Seu. Darrere seu s'hi varen apuntar totes les entitats.»⁷⁴

Les persones de «gran solvència moral» que la varen acusar no varen recordar aquest fet.

Mossèn Tañà va ésser acollit a casa del matrimoni Forn-Feliu però, probablement per por que el detectessin, li varen recomanar que s'amagués a Barcelona on, segons l'informe de l'Alcalde, va ésser assassinat per «individuos desconocidos de "Estat Catalá" de Manresa».⁷⁵

Un assassinat i uns assassins que li venien molt be a la part acusadora per empresonar una dona amb qui molts volien passar comptes, especialment alguns veïns i gent de la Falange i la Creu Roja de Manresa.

El juliol de 1941 el director de la presó de dones de Barcelona, preguntava per escrit a l'Ajuntament de Manresa si hi havia algun impediment per concedir-li la llibertat provisional. La resposta deixa ben clar que significaven per al nou règim dones com l'Antonietta Feliu:

«Por el buen nombre de Manresa y sus habitantes causaria un pesimo mal efecto su libertad».

⁷³ Informe de l'Ajuntament de sobre Antonieta Feliu. 20 d'octubre de 1939. Arxiu Municipal de Manresa i web <http://www.memoria.cat/presos/content/documentos-demanresans-empresonats>

⁷⁴ Jordi Sardans i Francesc Rubí, «Entrevista a Maria Casajuana i Oncins», a: *El Pou de la gallina*, núm. 199, maig de 2005.

⁷⁵ Informe de l'Ajuntament de Manresa sobre Antonieta Feliu, 20 d'octubre de 1939.

L'Alcalde accidental de Manresa, que signa la resposta oficial suggereix que se la desterrí a 350 quilòmetres de la ciutat.⁷⁶

Va sortir de la presó de dones de Barcelona, en llibertat vigilada, el 10 de febrer de 1942. No va tornar a Manresa.

En sortir de la presó es va quedar a viure a Barcelona, al barri de Gràcia, on rebia la visita d'alguns amics i amigues com Maria Casajuana i l'escriptor Ferran Planes i Vilella.

Entre els escrits inèdits d'aquest darrer n'hi ha un que fa referència a l'alegria que suposava per a la solitària Antonieta l'arribada dels amics de Manresa, sense importar-li l'hora en la que aquests apareixien per casa seva:

«De tant en tant, anàvem a invadir la casa de l'Antonietta Feliu, que vivia en una casa de planta baixa al carrer de Betlem. Teníem la porta oberta d'ençà que en Tàpies i uns companys seus de Vic —que baixaven en un tren de nit— li havien dedicat una serenata al so d'un acordió. [...]»

L'Antonietta, la «feliueta» com li deiem —que havia estat empresonada per haver parlat en campanyes electorals durant la República— [...] Ens ofería un "buffet" generós i destapàvem ampolles de bon vi i ella obria de bat a bat el balcó que donava al jardí. [...]

Trencàvem per unes hores la seva solitud que tenia com a sol cohort la carícia de la pell del gat i el trepig de la tortuga. Les flors del jardí eren massa immòbils per apaivagar-la.»⁷⁷

⁷⁶ Resposta de l'alcalde accidental de Manresa al director de la Presó de dones de Barcelona. Juliol de 1941. Arxiu Municipal de Manresa i web www.memoria.cat

⁷⁷ Ferran Planes i Vilella (Bagà, 1914 - Barcelona, 1985) va ser un escriptor d'ideologia republicana i catalanista, col·laborador al diari *El Dia*. Ingressà a l'exèrcit republicà i s'exilià el 1939. Va escriure *El Desgavell*, memòries personals sobre l'ocupació alemanya de França, l'exili i la primera postguerra. Aquestes memòries varen ésser publicades el 1968 per la Biblioteca Selecta en una versió censurada. Sortosament han estat recuperades en la seva versió íntegra per la editorial Club Editor (2011). Document inèdit de Ferran Planes facilitat per Joaquim Aloy (Col·lecció de la família de Ferran Planes).

Maria Teresa Gibert i Perotti

Barcelona, 1904 - Sant Cugat del Vallès, 1991

«Sóc una noia jove, plena d'idealitat, que somnia mol-tes vegades en coses impossibles. Una flama abrandada que tan sols desitja saber...!»⁷⁸

El 1931, Maria Teresa Gibert era una experimentada conferenciant que, des de la plataforma del Club Femení i d'Esports era sol·licitada pel grups excursionistes d'arreu. Aquests clubs esperaven, potser, conferències menys militants. Però Maria Teresa Gibert no es limitava a parlar d'excursionisme i folklore, sinó que plantejava ja el que seria el lema motivador de la seva carrera política: deixar clar que ni en excursionisme, ni en política, ni en cap altre vessant de la societat la dona havia de ser tutelada sinó que, recollint els referents d'altres societats europees havia de cercar una via pròpia:

«Si els moviments femenins d'altres terres han conquerit per a la dona aquelles reivindicacions per a les quals encara nosaltres propugnem, no tenim de deturar-nos nosaltres, ara bé, l'exemple d'aquelles altres nacionalitats ha de servir-nos d'estímul, per a alliberar-nos dels defectes dels quals elles ja estan desposseïdes, però també per a destriar la tasca realitzada i adaptar els nostres costums i caràcter tot el que sia possible, sempre que no vulgui fer-se degenerar l'obra en un snobisme estult, mancat de tot sentit comú.»⁷⁹

Maria Teresa Gibert, com altres de les protagonistes d'aquest llibre, va passar per l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona i va entrar en política gràcies a la influència del seu pare i a l'ambient que es vivia a l'Ateu del barri de Sant Martí.

Abans d'encetar la seva militància, ja havia començat una brillant carrera com a conferenciant i articulista en mitjans molt diversos, des de *La Veu de Catalunya* o *La Campana de Gràcia* passant per *La Humanitat*, *Imatges* i *L'Opinió*.

En un dels seus articles, Gibert plantejava el dilema entre la tasca que realitzaven les elits intel·lectuals femenines i la que havia de fer una bona propagandista de partit, en aquest cas ERC. Podem intuir aquí un posicionament clar davant les polèmiques que sobre el paper de la dona dins el partit, el dret a vot o el tractament del problema de la prostitució, varen mantenir a través de la premsa algunes de les dones d'Esquerra com Bertrana, Arquimbau o la mateixa Gibert.

⁷⁸ Francesc Roma, «Dona i Excursionisme: una passejada a través de la literatura excursionista de muntanya (i 2)», *Muntanya*, núm. 828, abril de 2000.

⁷⁹ Maria Teresa Gibert, «Què volem fer?», *La Humanitat*, 10 de gener de 1933, p. 4.

1948

Maria Teresa Gibert

MTCG

«S'han de tenir en compte els valors intel·lectuals, però, ai de nosaltres si negligim la labor de proselitisme i d'organització que els intel·lectuals a casa nostra no han fet mai ni els hi escauria.

Un partit com el nostre s'ha de nodrir en la massa i de la seva consciència col·lectiva n'ha d'extreure les realitzacions i la seva substància.

Si ara que comencem no fem de la dona una militant perfecta i no hi veiem en ella, políticament, el nostre igual, serà un error que el dia de demà podríem penedir-nos, i francament, seria una llàstima perquè la culpa només seria nostra.»⁸⁰

Es fa evident que juntament amb Maria Dolors Bargalló, Maria Teresa Gibert era, sens dubte, la més política de les propagandistes que es movien en l'òrbita d'Esquerra. De fet fou la primera dona que formà part del Comitè Executiu Nacional del partit. En va ser escollida al 1r Congrés Nacional Extraordinari, celebrat el febrer de 1932, en una votació on només va ser superada per Lluís Companys i l'aleshores alcalde de Barcelona, Jaume Aiguader.

La seva vitalitat no s'aturava en el periodisme polític sinó que també la va portar a ser membre de l'Acció Femenina, de l'Associació de Periodistes de Barcelona, del Club Femení i d'Esports de Barcelona, de la Lliga Femenina Catalana per la Pau i la Llibertat i de Palestra.

L'escriptora Anna Murià, que va estar uns anys vinculada a Esquerra, la recordava com la primera dona que va veure parlant en un míting.⁸¹

«La meva mare tenia molta empena. Jo l'he conegut en l'època difícil, després he descobert aquella dona que en els seus articles d'aquells anys era totalment precursora de molts temes sobre les dones».

⁸⁰ Maria Teresa Gibert, «La dona, militant polític», *La Humanitat*, 17 de gener de 1933.

Podeu veure un llistat exhaustiu de l'obra de Maria Teresa Gibert a Neus Real, *Esriptores Republicanes* [en línia], disponible a: <<http://www.traces.uab.es/gelcc/escriptores/autores/destacades/gibert.html>> [consulta: 9 de febrer de 2011]

⁸¹ Quirze Grifell, *Op. cit.*, p. 21.

Maria Teresa Castelltort i Gibert està satisfeta perquè es comença a recuperar la memòria de la seva mare i també la del seu pare Rafael Castelltort (Valls, 1893 - Barcelona, 1958), militant de l'USC i oficial segon del Parlament de Catalunya del 1933 al 1939.

La mort del pare de Maria Teresa Gibert, a l'inici de la República, va estar a punt de frustrar la seva carrera. La jove havia de fer-se càrrec de dos germans petits i de la mare. Gràcies a Macià, va poder deixar la feina que tenia a Can Mateu dels Ferros⁸² i va entrar de mecanògrafa a l'Ajuntament, feina que li permetia tenir les tardes lliures per dedicar-se al periodisme i a la política.

Poc abans de la guerra, Maria Teresa Gibert va conèixer Rafael Castelltort a l'Ateneu. Amb el naixement de la seva filla, va haver de deixar la política més activa:

«Quan vaig néixer, el 1936, la seva salut es va ressentir molt i la situació de guerra tampoc hi ajudava. El bombardeig del 30 de gener de 1938 que va destruir la Plaça Nova, un matí de diumenge, va deixar inhabitable el pis en que vivíem al carrer del Duc de la Victòria. Posteriorment els raids del març del 1938, cada tres hores, varen decidir al meu pare a procurar que la mare i jo ens allunyéssim de Barcelona. Ens vàrem refugiar a casa d'uns amics a Bellver de Cerdanya. A finals de gener del 1939 va arribar el meu pare i ens vàrem retirar cap a Puigcerdà, entrant a França per Bourg-Madame, portant-nos amb nosaltres només l'indispensable.»

A Perpinyà van contactar amb els felibres⁸³ i gràcies a ells varen ser acollits per diverses famílies. La família

⁸² Miguel Mateu Pla (1898-1972). Primer alcalde franquista de Barcelona (1939-1945), industrial i financer, conegut amb el malnom de «Mateu dels Ferros» per la seva vinculació a la indústria metal·lúrgica. Va fer la guerra a l'Estat Major de Franco la qual cosa li va facilitar fer-hi amistat i més tard convertir-se en home de la seva confiança.

⁸³ Els felibres són els membres del Felibritge, un moviment cultural dedicat a la llengua i la cultura occitanes, amb algunes connexions als Països Catalans. El seu domini d'acció és especialment de caire literari, però la seva història també va tenir relacions amb certs esdeveniments polítics.

Castelltort-Gibert es va traslladar a París on ell va ser detingut i traslladat, per manca de papers, a un camp de refugiats a prop de Perpinyà. Gràcies, un altre cop, als felibres va obtenir un permís de residència a Montalban per a ell i la família.

«Vàrem viure en una mena de “república”, ara en diríem comuna, en una casa de camp diverses famílies, la majoria de les quals es volien embarcar cap a Sudamèrica. L'inici de la Segona Guerra Mundial, va fer desistir a la meva mare d'aquell possible viatge i vàrem anar a viure a Montpeller, on hi havia un gran nombre de catalans exiliats.

Hi havia entre altres, el mestre Fabra, el senyor Rovira i Virgili i família i l'últim alcalde de Barcelona Hilari Salvadó i la seva esposa Paquita que es varen fer càrrec de mi un temps perquè ens varem quedar sense l'habitació que havíem llogat a uns italians. Ens varen fer fora per rojos així que Mussolini va declarar la guerra a França.

Ens vàrem separar, la meva mare va fer de mainadera d'uns nens perquè la senyora treballava al lloc del seu marit que havien mobilitzat. I el meu pare es va incorporar al grup d'estudiants catalans. Aquesta situació es va arreglar i vàrem trobar un nou lloc on viure els tres, al costat de la família de Martí Barrera.

La mare gràcies a una recomanació d'un professor de la Universitat de Montpeller va anar a treballar de cuinera amb una família benestant. Va posar la condició que jo també hi pogués dinar i sopar. La veritat és que hi havia una mena de cadena “subterrània”, que aconseguia aquestes coses.»

Mentre eren a Montpeller Franco va visitar protocol·làriament Pétain. La policia va empresonar els exiliats espanyols i catalans per evitar aldarulls o un atemptat.

«La meva mare va aconseguir que no s'emportessin el meu pare amb una “mise en scène” segons la qual el meu pare tenia una pulmonia. Els policies varen fer la vista grossa per una vegada a la vida!»

Maria Teresa Castelltort recorda perfectament el moment de l'entrada de les tropes alemanyes a Mont-

peller perquè en aquell moment era al carrer, al centre de la ciutat:

«Ocupada la resta de França els alemanys varen entrar a Montpeller amb tota la seva parafernàlia de cavalls, cuines de campanya que semblaven petites locomotores i tot tapat amb la bandera vermella i la creu gamada amb negre. I centenars de soldats, trepitjant fort. També recordo la retirada que no va ser tant brillant com l'entrada; s'ho emportaven tot, carros de tota mena plens de les coses més impensables.»

En finalitzar la guerra, Maria Teresa Gibert i la seva família es varen tornar a traslladar a París esperant trobar-hi més oportunitats de treball. També tenien la pensada d'organitzar-se per si calia tornar a lluitar a Catalunya, com molta gent esperava.

«Tant la meva mare com el meu pare varen començar a contactar amb altres exiliats per tal d'esbrinar si seria possible lluitar per tornar a Catalunya i fer fora en Franco. La victòria dels aliats havia animat molta gent de l'exili perquè se'ls hi havia assegurat que rebrien suport. Però va ser una desil·lusió i ja varen veure que l'exili aniria per llarg.»

El 1937 Maria Teresa Gibert havia presidit el 1r Congrés Nacional de la Dona que va donar lloc a la constitució de la Unió de Dones de Catalunya, que encapçalava Maria Dolors Bargalló, i n'el·laborà la ponència sobre la prostitució, un tema que l'amoïnava molt.

A l'exili Gibert s'implicaria juntament amb les espanyoles de la Union de Mujeres i les franceses de la Union des Femmes Françaises en la creació d'un nou organisme internacional. Els problemes varen venir per l'actitud d'algunes comunistes, que eren majoritàries.

«La meva mare al marxar a París, va continuar formant part de la Unió de Dones, però hi havia unes esbatussades grans, per les línies polítiques a seguir. Això va ser del 1945 al 1948. Els primers problemes varen començar quan Reis Bertral, que havia estat a Esquer- ra, es va anar posicionant cada cop més al costat dels comunistes.

Novembre 1945

Targetó anunciant diversos actes de la Unió de Dones de Catalunya, a l'exili de París, entre els quals una conferència de Maria Teresa Gibert, en tant que presidenta del Consell Nacional a França d'aquesta organització femenina.
SO

UNIO DE DONES DE CATALUNYA
110, Rue Richelieu (3e étage) - PARIS-2^e
(Métro : Richelieu - Drouot)

INVITACIO

a la sessió d'homenatge a la memòria de l'Honorable President de la Generalitat de Catalunya

Lluís COMPANYS

que tindrà lloc dissabte dia

24 de novembre del 1945

a dos quarts de quatre de la tarda, en ocasió de l'aniversari de la seva mort gloriosa.

París, novembre del 1945.

PROGRAMA

«L'ESPERIT DE LA NOSTRA ORGANITZACIO I EL PRESIDENT LLUIS COMPANYS»
per **Maria Teresa GIBERT**,
Presidenta del C. N. a França de la U. de D. de C.

RESUM BIOGRAFIC
per **Júlia FREY**
Secretària Departamental de París.

OFRENA D'UN ALBUM DE SIGNATURES DE LES DONES EXILADES A FRANÇA A LA SRA. VIDUA DE LLUIS COMPANYS,
per **Reis BERTRAL**
del C. N. de la U. de D. de C.

Es prega la puntual assistència.

Reis Bertral s'havia quedat a Montpeller, quan nosaltres ja portàvem dos anys a París. En el moment en que ella va aparèixer, la situació va canviar, la meva mare deia "En un lloc així has de tenir la Secretaria i això sempre ho volen els comunistes: El control de l'exili". Hi va haver un incident que il·lustra aquesta situació: La meva mare va anar a una reunió conjunta entre la Unió de Dones, la Union de Mujeres i l'associació francesa. L'acte era un homenatge amb motiu de la mort d'una companya que havia estat en els camps de concentració nazis i havia tornat molt malalta. La companya era comunista i la meva mare l'apreciava molt.

La mare va anar a l'enterrament i allí la Pasionaria se li va encarar i li va dir: -"¿Tu por aquí, Maria Teresa?"

I la meva mare li va respondre. -"¿Y porque no?"

-"No es una compañera tuya", li va engaltar Dolores Ibárruri.

Hi havia aquesta actitud stalinista radical.

Aquesta escena la va presenciar la fundadora de la Union des Femmes Françaises, Eugénie Cotton.⁸⁴ Aquesta senyora era una doctora en física ajudant de Madame Curie. Veient el panorama li va dir a la meva mare:

-"Què li passa a Dolores?"

I la meva mare li va dir:

-"Ai madame, això és Espanya!"

Madame Cotton li va dir:

84 Eugénie Cotton (1881-1967). Científica i militant comunista francesa. Fundadora de la Union des Femmes Françaises (1944) i de la Fédération Démocratique Internationale des Femmes (1945). Ambdues en l'òrbita soviètica. El 1950 va rebre el Premi Stalin de la Pau.

–“No s’ amoïni, vingui amb mi”.

Després de l’enterrament varen fer un míting i la va fer pujar al seu cotxe per anar-hi. Varen estar parlant sense problemes.»

La situació econòmica de la família, que havia estat molt precària, va anar millorant a partir de 1946. Maria Teresa Gibert va entrar a treballar a les oficines de la seu central de la Renault, gaudint dels serveis socials que oferien.

Com molts altres exiliats que havien quedat decebuts per l’actitud dels aliats davant del franquisme, Gibert i Castelltort varen decidir tornar a Barcelona.

Durant l’exili no va escriure. A més de la situació complicada que va viure, no es va plantejar fer unes memòries perquè s’havia quedat sense la documentació i la correspondència que ho hagués fet possible:

«Els falangistes ens varen buidar el pis. Al cap d’uns anys una amiga de la meva mare va trobar documentació seva als Encants i no sabem si a Salamanca hi ha alguna cosa.

La meva àvia li havia explicat a la mare que quan vàrem marxar a l’exili, ella va anar al pis on vivíem provisionalment, perquè el pis dels pares s’havia ensorrat per un bombardeig. En aquest pis teníem tot el que s’havia pogut salvar, la biblioteca d’ella i el meu pare. Quan la meva àvia hi va anar, es va trobar que hi havia soldats a la porta. El porter la va fer fora. Aquell pis el va ocupar un comandament franquista. Ens vàrem quedar sense res.»

La tornada no va ser fàcil: varen tenir que conviure amb la família materna i acceptar qualsevol feina.

«La vida diària de la meva mare des de què vàrem tornar de França va ser molt arrossegada. Tant que, el primer any de tornar a ser aquí, va tenir una mena d’atac. Quan va anar a visitar el metge aquest, que deuria ser una mica psicòleg, el primer que li va preguntar va ser:

–“Vostè quina feina fa?”

En aquell moment estava a la secció de paqueteria d’una empresa, el que havia trobat, i el metge:

–“No, no, jo vull saber quina és la seva professió.”

I la meva mare li va explicar que feia anys escrivia i estava a l’Ajuntament. El metge li va dir:

–“No cal que em digui res més. Busquis feina per vostè, de la seva.”

Arrel d’aquesta situació va a ser quan la Carme Nicolau li va proposar anar a la ràdio.⁸⁵

Carme Nicolau era una gran amiga, exiliada com nosaltres, però que feia temps que havia tornat. Ella va aconseguir que la meva mare entrés a Ràdio Barcelona com a mecanògrafa. Els directius de la ràdio, tot i saber qui era, feien la vista grossa. Ella sabia que li seria difícil ascendir. Al final, la mare va treballar en aquesta emissora fins a la seva jubilació.»

Les coses s’anaven arreglant una mica. La mateixa Maria Teresa Castelltort, va aconseguir cursar quatre cursos del batxillerat al Liceu Francès, gràcies a què, amb les seves bones notes, va tenir dret a una beca del govern francès.

I llavors, era el 1954, va passar l’incident dels premis Ondas. Era la primera edició.

«Es va fer un premi de guions, molt senzill i la Carme Nicolau li va proposar a la mare de presentar-s’hi. La meva mare era escèptica. Varen fer un guió sense narrador, que llavors no s’estilava. Va agradar tant que varen guanyar el segon premi. El guió es deia “Enigmas del destino”. La història era entre estudiants, pasava a Montpeller i era una mica ensucrat. Vàrem sentir per la ràdio que havien guanyat el segon premi i, llavors, varen dir el nom de la mare sense problemes. Però quan varen anar a recollir el premi el senyor Fontan, que era el vicepresident de la SER, li va dir a al meva mare:

–“Sepa usted señora que yo no he votado por usted”.

La meva mare li va respondre que estava en el seu dret. Les coses anaven així.

Aquest guió es va editar en un format barat per ven-

85 Maria del Carme Nicolau i Massó va treballar, durant la dècada dels anys 1930, en els serveis informatius de Ràdio Barcelona. Després de la Guerra Civil s’exilià a França i al seu retorn a Catalunya va fer guions per a la ràdio.

Circa 1931

Rosa Maria Arquimbau

dre a quiosc. La sorpresa la vàrem tenir quan vàrem veure la portada: anava a nom de la Carme Nicolau i Maria Teresa G. Mantua.

En aquell moment hi havia una dona que feia moltes coses de teatre, com l'obra *La Pepa maca*. Aquesta dona es feia dir Cecília A. Màntua.⁸⁶

Al voler amagar el nom de Maria Teresa Gibert, l'emissora va estar a punt de perdre els anuncis de la Paramount: Cecília Alonso era la cap de publicitat de la distribuïdora cinematogràfica a Barcelona i es va ofendre molt per la utilització del seu nom artístic».

Tant Maria Teresa Gibert com Rafael Castelltort, que va morir el 1958, no varen tenir cap activitat política clandestina. La relació amb la gent que anava tornant de l'exili es limitava a vells coneguts com Heribert Barrera o Hilari Salvadó.

«Ella no es va implicar en res si bé sempre va estar al corrent de tot. Interessant-se per les notícies del món i com tothom esperant que les coses canviessin i ella ho pogués viure. Llegia premsa francesa, i la que aquí anava sortint. Al cap de més de 40 anys va poder tornar a votar i ho va seguir fent fins que es va morir el 2 de gener del 1991 si bé els últims tres anys va anar perdent memòria i ho va anar oblidant tot.»

Rosa Maria Arquimbau i Cardil

Barcelona, 1909-1992

Una escriptora precoç, una periodista punyent, a l'alçada dels seus coetanis masculins. Un exemple, finalment, del que els experts han anomenat les escriptores doblement minoritzades: pel fet de ser dones i per la pèrdua del valor de la llengua i del projecte polític a que varen donar suport.⁸⁷

És per això que el títol de la seva darrera novel·la *Quaranta anys perduts* (1971), defineix perfectament la seva biografia vital i literària.

Als 14 anys ja havia publicat algun conte en revistes literàries. Sovint va utilitzar el pseudònim Rosa de Sant Jordi. El 1929, amb només 19 anys, va publicar el seu primer llibre: *La dona dels ulls que parlen*. Va col·laborar en gairebé tots els diaris i setmanaris d'esquerres de l'època.

86 Cecília Alonso i Bozzo o Cecília A. Màntua (Barcelona, -1909-1974), filla de l'escriptor i dramaturg Gastó A. Màntua, va ser una escriptora, guionista radiofònica i dramaturga catalana. El 1954 va assolir un gran èxit amb *La Pepa maca. tragèdia catalana en 3 actes i en prosa*.

87 Kathleen McNerney i Cristina Enríquez de Salamanca (ed.), *Double Minorities of Spain. A Bio-Bibliographic Guide to Women Writers of the Catalan, Galician and Basque Countries*. Citats per Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, «Les novel·listes dels anys 20 i 30 i la memòria novel·lada: Rosa Maria Arquimbau», a: *Memòria i literatura. La construcció del subjecte femení. Periodisme i autobiografia*.

A partir de 1930, va escriure reportatges a la revista *imatges*, un clar exponent del periodisme més modern del moment tant per la importància de l'element gràfic com pel tractament de les notícies.

Però el setmanari on Arquimbau va col·laborar més assiduament, i on podem copsar més be el seu tarannà, va ser *La Rambla de Catalunya*, més tard *La Rambla*, amb una columna anomenada Films & Soda.⁸⁸

Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera han estudiat a fons l'obra periodística d'Arquimbau i ens defineixen l'autora com:

«Una intel·lectual d'esquerres defensora de la República, catalanista i feminista. I crítica, punyentment crítica, fins i tot amb allò que defensa de manera aferrissada. [...] amb un criticisme informat i fresc que recorda a grans columnistes coetanis com ara Josep M. de Segarra i Carles Soldevila.»⁸⁹

Arquimbau també va escriure per al teatre en un registre humorístic, com a *Es rifa un home* (1935), o més combatiu amb la peça *Maria la Roja* (1938), que ella qualificava com a teatre-reportatge ja que l'acció se centrava en una presó de dones a París.

A la dècada de 1980, Arquimbau recordava els seus anys de pionera. El seu testimoni dels anys 1920 i 1930, constata que aquella fou l'edat d'or del periodisme català. El 1934, l'Associació de Periodistes de Barcelona tenia 485 membres. I ella explicava:

«Tots érem bons amics encara que cadascú tenia la seva ideologia; però les idees polítiques no mermaven la nostra germanor.»⁹⁰

⁸⁸ Les referències a la producció literària, teatral i periodística de Rosa Maria Arquimbau les trobem a la pàgina Web Escriutores Republicanes dirigida per Neus Real. <http://www.traces.uab.es/gelcc/escriutores/novelistes/Arquimbau/index.html>

⁸⁹ Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, *Op. cit.*, p. 128. El gruix de la columna «Films & Soda» es va publicar entre els números 37 i 110 de 1931 i 1932 de *La Rambla de Catalunya* continuada per *La Rambla*. Es poden consultar a la web de l'Arxiu de revistes catalanes antigues: ARCA <http://www.bcn.cat/digital/arca/index.html>

⁹⁰ Àngela Masó, «Diàleg amb Rosa Maria Arquimbau», *Hoja del*

Els contemporanis d'Arquimbau, que Xavier Regàs va anomenar «la Penya del 36» eren periodistes com Sempronio, Josep Maria Lladó, Josep Tarín i Iglésias, Avel·lí Artís-Gener «Tísner», Jaume Miravittles o Carles Sentís.

Arquimbau continua relatant a la periodista:

«Érem poques dones i no totes feien periodisme actiu. A la meua època crec que a Barcelona, tan sols hi havia la Irene Polo —excel·lent repòrter—, la Llucietta Canyà i jo que treballéssim activament.

Jo em dedicava al reportatge i a la crònica. Recordo ara quan Josep M. Planas em va demanar de fer una secció fixa que titulà “Films & Soda”, i era una crònica setmanal. Em preguntes si em preocupava sortir de nits, viure la ciutat nocturna. L'única preocupació en aquest sentit era per motivació familiar».

Són els records d'una dona que havia aconseguit ser econòmicament independent, que freqüentava ambients vedats a les altres dones i que, a més, tenia i difonia opinió política.

Com molts altres escriptors i periodistes de l'època Rosa Maria Arquimbau va ser molt activa política. Militant d'Esquerra, va participar en les campanyes de recollida de signatures femenines a favor de l'Estatut i va ser la promotora de grups de dones defensores del vot femení.

El 1932, va ésser escollida presidenta del Front Únic Femení Esquerrista. El 1980 ja en podia parlar obertament:

«A l'any 1932, vàrem fer una tasca molt interessant. Convocar a les dones perquè anessin a votar. No podien participar a les eleccions, no tenien vot, però es va aconseguir amb la presentació de la cèdula».

Acabada la guerra, la pista de Rosa Maria Arquimbau i del seu marit, l'activista en la clandestinitat Joaquim Girós, es perd entre els milers d'exiliats. És la seva novel·la *Quaranta anys perduts* i una referència en un llibre de memòries d'un altre exiliat, les que ens la situ-

Lunes, 4 d'abril de 1980.

en al sud de França i al nord d'Àfrica tot intentant desesperadament marxar cap a Amèrica. Joan Casanovas i Cuberta, recorda al matrimoni Girós-Arquimbau a l'enterrament del seu pare Joan Casanovas i Maristany, a Perpinyà el juliol del 1942. El memorialista però, comet un error al afegir-hi un gran amic de la parella, Jaume Miravittles el qual, el 1941, havia aconseguit amb èxit fer el periple Marsella-Oran-Casablanca fins Nova York. Periple que Arquimbau va veure frustrat.⁹¹

Per a Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, la protagonista de *Quaranta anys perduts*, sense ser un alter ego d'Arquimbau, li permet reflexionar i relatar la seva pròpia experiència vital.⁹² El seu relat és molt crític amb alguns dels exiliats a Perpinyà, alguns polítics:

«que trobaven molt còmode criticar tot el que s'havia fet o s'havia de fer i sobretot criticar-ho a distància, ja que tots eren d'aquells que havien guillat de casa nostra, tan aviat que quan en van marxar encara no podien estar segurs de com acabarien les coses.»⁹³

També fa un retrat cru dels exiliats espanyols amb els quals varen tenir que compartir el viatge de Marsella a Oran. Dins el vaixell:

«Els catalans érem minoria. Però fèiem colla a part dels altres i parlàvem en veu baixa, perquè prou sabíem per experiència l'odi que ens tenien «els nostres germans d'Ibèria» —com durant la guerra els anomenaven les emissores catalanes— i com els treia sobretot de polleguera sentir-nos parlar en català.»⁹⁴

La travessia entre Marsella i Oran, que acostava els vaixells a les costes de Barcelona, és el moment en

⁹¹ Joan Casanovas, *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*, p. 404.

⁹² Maria Dolors Madrenas i Juan Miguel Ribera, *Op. cit.*, p. 130-131.

⁹³ Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*, p. 107. La novel·la es el relat d'una noia barcelonina, modista de professió, que pateix l'exili i que acaba retornant a la Barcelona de l'estraperlo on triomfa com a modista d'alta costura.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 111-112.

que l'escriptora és més conscient de la realitat de la seva condició d'exiliada,

«Haviem anat navegant a batzegades per aquella mala mar i el dia abans a les vuit del vespre, havíem passat davant de Barcelona. Divisàvem perfectament Montjuïc i el Tibidabo i fins la claror dels anuncis lluminosos del Paral·lel. Tots els catalans ens arrapàvem fort a la barana de la borda i així fins que Barcelona es perdé de vista; en aquella hora sortia del port el vaixell de Mallorca i ens vam creuar. Qui més qui menys, tots teníem llàgrimes als ulls.»⁹⁵

Arquimbau va retornar a Barcelona a començaments de la dècada del 1950. Heribert Barrera la recordaf:

«Vaig conèixer la Rosa Maria Arquimbau, i el seu marit, en Joaquim Girós, després del meu retorn a Catalunya cap a l'any 1952. Sé que havien estat a l'exili i que eren de la colla dels Tarradellas. Ell va ser molt actiu durant la clandestinitat, Ella era una dona molt intel·ligent però no participava activament en els afers del partit. La vaig freqüentar més en els darrers anys de la seva vida, quan feia una vida molt recollida. Recordo haver-hi anat amb l'Enriqueta Gallinat, perquè eren molt amigues.»

Per l'entrevista del 1980 a la *Hoja del Lunes*, sabem que Arquimbau estava impossibilitada per un accident que no s'especifica i que, per això, no es movia de casa. També és possible que no fes gaire vida social perquè estava molt decebuda de com la varen trac-

⁹⁵ *Ibid.*, p. 121.

Jaume Miravittles també va fer una última ullada a la ciutat camí de l'exili: «Són les quatre de la tarda i estem passant davant de Barcelona. La gran ciutat jeu a la falda de la muntanya sota la broma d'estiu. De lluny només distingim el gasòmetre del Besòs, la fumera de les xemeneies, la torre de Sant Jaume, els dos pics de la Sagrada Família i, dominant-ho tot, el Tibidabo a la dreta i Montjuïc a l'esquerra. Tot massa lluny, massa esfumat en la boira i el record. Barcelona, Barcelona... quan et reveurem, quan tornarem a trepitjar el teu sòl, com a vencedors», Jaume Miravittles, *D'Europa a Amèrica*, p. 44.

tar la crítica i el públic en el seu retorn literari dels anys 1970. En la mateixa entrevista a la *Hoja del Lunes* se'n queixa obertament:

«El drama de l'escriptor català és que no troba fàcilment editor. I que quan el troba, el camí dels editors catalans és tan difícil que, moltes vegades, l'escriptor no rep cap diner.»

El 1961, Arquimbau havia intentat un primer retorn literari, en castellà, presentant la seva novel·la *La pau és un interval* al premi Biblioteca Breve de l'Editorial Seix Barral. No va passar de la segona votació d'un jurat on hi havien dos dels «gurus» de la crítica barcelonina del moment: Josep Maria Castellet i José Maria Valverde. La novel·la tardaria deu anys a ser publicada en la seva versió catalana.⁹⁶

Com Aurora Bertrana, Arquimbau es trobava fora de lloc. Els joves editors tenien altres prioritats i no disposaven de recursos ni temps per «polir» la seva obra. L'editor i escriptor Manuel Costa-Pau havia endegat el 1966 una col·lecció de llibres en català a l'Editorial Alfaguara: «La novel·la popular». Una col·lecció que encetava Pere Calders amb *Aquí descansa Nevarres* i que tenia en projecte editar a Aurora Bertrana, «Tísner» i la mateixa Arquimbau tot i que, en el seu cas, l'edició no es va materialitzar.

Manuel Costa-Pau recorda l'escriptora:

«La Rosa Maria Arquimbau va ésser una escriptora precoç. Abans de la guerra havia estat promoguda pel cèlebre editor Josep Janés.

Durant el Franquisme ella va tenir aquest desig de tornar a la literatura però jo vaig trobar, tot i que se'm pot discutir, que no havia acabat de reciclar-se. Era un diamant en brut. Lingüísticament i narrativament no es va saber reciclar. Em va saber molt greu perdre-li la pista. Crec que és un cas clar d'una autora a la qual la guerra la va agafar de ple i no es va poder acabar de formar. Ja sabem que allò que en diguem "la ploma"

⁹⁶ Rosa Maria Arquimbau, *La pau és un interval*. La novel·la relata l'ocupació alemanya de París a través de les vivències dels veïns d'un edifici.

costa de fer i si les circumstàncies no acompanyen... Jo vaig parlar un parell de vegades amb ella però no vaig poder dedicar-li gaire temps, els editors sempre anem atrafegats. Crec que li faltava un mentor, algú que l'hagués acabada d'ajudar. Això passa a molts escriptors. És un talent malaguanyat.

En Joan Sales, des del "Club dels Novel·listes", va fer una bona tasca engrescant gent jove que començava. Això ho havia fet en Janés abans de la guerra, com li he dit, però potser en el cas d'Arquimbau no ho va poder fer, tot i que la va publicar. Quan em va arribar a mi, és clar, jo era d'una altra generació. Estava començant les edicions en català d'Alfaguara "La Novel·la Popular" on vàrem publicar l'Aurora Bertrana, l'Amat-Piniella, al costat de nous autors com Saladrigas. Fèiem el que podíem però no teníem el temps per poder fer un seguiment més personalitzat. Vaig tenir a les mans un original seu molt interessant, però no resolt estilísticament. No el vàrem poder publicar.»⁹⁷

En una carta de felicitació de Nadal als Tarradellas i després d'una reflexió de Joaquim Girós sobre el valor de les velles amistats, intervé la veu de Rosa Maria Arquimbau, una veu amarga pel que fa a la seva difícil situació d'escriptora oblidada:

«La Rosa diu que, prou que té coses escrites que li agradaria poder editar, però aquest és un problema difícil de superar molt sovint i sobretot actualment en que s'entrevessen moments de crisi de coses... (com qualificar-les?). En fi, de tantes coses. És sovint un problema de cultura, de manca d'entusiasme, de força de voluntat i d'esperit de sacrifici, de tremp... el públic està tan embrutit, té tanta predisposició a sentir-se "ramat", que fa fàstic. I després hi ha les "capelletes". Les de sempre. Les d'abans i les d'ara. I ara n'hi ha unes especials d'una joventut, que no sap res de res, que no ens agrada gaire, que no és la joventut que ens agradaria que hi hagués. Si poguéssim tornar a ser joves rail!»⁹⁸

⁹⁷ Manuel Costa-Pau fa referència al llibre de Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*.

⁹⁸ Carta de Joaquim Girós i Rosa Maria Arquimbau a Josep Tarradellas i Antònia Macià. 15 de desembre del 1970. Arxiu Montse-

Josep Fornas, dirigent d'Esquerra i editor, va fer una tasca fonamental per la recuperació de textos memorialístics i literaris dels protagonistes de l'etapa republicana. A l'entresòl de la llibreria de la seva dona hi rebia la visita de molts dels escriptors i escriptores de l'època, amb els quals va acabar mantenint una relació d'amistat:

«Vàrem ser molt amics amb en Joaquim Girós, en l'època de la clandestinitat, havíem fet moltes coses plegats. Sé que havien estat a l'exili. No parlàvem gaire dels detalls.

Aquesta amistat va facilitar que li edités *La pau és un interval* dins el meu catàleg a Pòrtic. Precisament jo volia editar-hi tot allò que els altres no s'atrevien. Ara molta gent em diu que era inversemblant el que jo editava. M'hi vaig divertir molt i a la vegada crec que vaig fer un servei.

La meua dona tenia la llibreria Claris al carrer del mateix nom i a l'altell jo hi tenia el despatx de l'editorial i s'hi feia tertúlia. La parella venia molt per la llibreria, tot i que recordo que vivien molt retrets. Ell, que també era un home de molta vàlua, no es feia notar gaire».

Un dels puntals de Pòrtic va ser la tasca divulgadora del pensament dels vells republicans. El règim ho sabia i actuava implacablement, amb la censura prèvia, prohibint moltes obres, especialment d'assaig. Rosa Maria Arquimbau en va ser una de les víctimes. El 1971 se li va denegar la publicació d'un assaig «La prostitució: l'ofici més vell del món. D'ençà d'allò de la poma als nostres dies».⁹⁹ Un assaig-reportatge que connectava perfectament amb les sèries de caire social que havia publicat a *Imatges* als anys 1930.

Rosa Maria Arquimbau, una dona que, amb la seva tasca periodística i política, s'havia convertit en un símbol del progrés que la República havia portat a les dones catalanes, acabava la seva darrera novel·la amb un paràgraf que de ben segur podien subscriure moltes altres dones de la seva generació:

rrat Tarradellas i Macià. Sèrie 2: exili (1939-1977).

⁹⁹ Mireia Sopena, *Op. cit.*, p. 78 i 155. Josep Fornas en conserva el mecanoscrit.

«Me'n vaig anar cap a casa. Feia vent i pel carrer em volaven els cabells. Com en altres temps, m'entretenia a mirar la meua imatge reflectida a les llunes dels aparadors. La meua imatge, que de cop i volta m'apareixia lamentable perquè era la d'una dona vella que havia gosat fer-se il·lusions. Potser les darreres de la meua vida.

Havien passat els anys. Molts anys. Què s'havia fet de la meua vida?

Recordava aquell dia del mes d'abril de l'any 1931, quan amb l'Hermínia anàvem dalt de l'imperial d'un tramvia passeig de Gràcia amunt i avall, entusiasma-des. D'ençà d'aleshores havien passat quaranta anys. Quaranta anys perduts.»¹⁰⁰

Angelina Colubret i March

Badalona, 1910 - Torroella de Montgrí, 1998

«Era un talent. Va despuntar molt aviat.»

Àurea Farssac, filla d'Angelina Colubret, defineix així a la seva mare. La dona que es va convertir en una de les propagandistes més eficaces d'Esquerra, la imatge de la qual ens ha quedat com una de les icones de la dona republicana: activa i segura.

Filla de Miquel Colubret, sotsdirector de la refinera de petroli de Badalona, i de Teresa March, una respectada llevadora. Va estudiar a l'Escola Normal de Barcelona, on va patir un accident que li condicionaria la salut tota la vida. La seva activitat docent, encetada el 1929, va estar vinculada als principis renovadors de l'Escola Nova. Va ser una gran defensora de l'ús del català a l'escola. Als 21 anys aconseguí ser una de les primeres dones a ser acceptada com a sòcia de l'Ateneu Barcelonès. Els seus avaladors varen ésser Josep Pla i Marc-Aureli Vila, un dels fundadors d'ERC.

Tot i que es va iniciar com a poetessa, el seu vessant com a propagandista d'Esquerra li va donar més ressò. Impulsora del Front Únic Femení Esquerrista de Catalunya, animava les dones del partit a organitzar-se. Per exemple al barri d'Artigues de Badalona on, el 1931, va fer una xerrada acompanyada de la seva amiga Maria

¹⁰⁰ Rosa Maria Arquimbau, *Quaranta anys perduts*, p. 190.

Teresa Gibert. També hi ha constància que el seu pas per Manresa, va ser un bon al·licient pel grup femení organitzat per Antonieta Feliu el 1933.

En el debat intens que va viure la política catalana arran de la implantació del vot femení, amb moltes veus contràries dins els partits d'esquerres, Angelina Colubret ofería els següents arguments a favor de la incorporació de la dona a les tasques polítiques:

«La dona és molt més intuïtiva i política que l'home. La vida la ha obligat a ésser la interpretadora i moltes vegades la indirecta inductora de molts dels actes més transcendents del seu complement. Per això la dona, portada a la política i tot addicionant el seu temperament previsor i el seu natural sentimentalisme a les concepcions purament doctrinàries del seu company, pot ésser enormement útil a la col·lectivitat. A Finances, Cultura i Acció Social, pot i deu portar-hi la dona el seu particular punt de vista.»¹⁰¹

El 1932 es va casar amb Carles Farssac, militant d'ERC, amb qui va tenir dos fills. El matrimoni es va dissoldre el 1934. A partir d'aleshores la seva activitat pública vinculada a la política va desaparèixer.

Quan va esclatar la Guerra, Colubret treballava de mestra. De fet, no va deixar d'exercir, en diverses destinacions, durant tot el període bèl·lic. Durant els mesos de vacances escolars del primer any de la guerra, va incorporar-se com infermera voluntària al vaixell hospital Marqués de Comillas que formava part de l'expedició republicana comandada pel capità Alberto Bayo contra els militars sublevats a Mallorca.¹⁰²

El règim ho aprofitava tot a l'hora de justificar la repressió i, en aquest cas, va utilitzar els dos mesos que Angelina va passar fent d'infermera «militar». Amb l'arribada de les tropes franquistes va ser detinguda a Badalona. El 26 de setembre de 1939 va ser condemnada per un Consell de Guerra a deu anys d'inhabilitació especial per a càrrec públic, dret de sufragi actiu i passiu, professió o ofici.

«Durant la Guerra la meua mare va estar en un vaixell hospital. Com que el vaixell va ser militaritzat, acabada la guerra la varen acusar de "rebelión militar". Va estar empresonada als soterranis de l'hospital de Badalona. Hi havia de tot. Jo la vaig anar a veure, tenia cinc anys, hi vaig anar-hi amb una meua tia. Ho recordo perfectament perquè em va impactar. Ja heu vist com era la meua mare, doncs la vaig veure bruta, escabellada, plena de polls. Ella em va dir, "no t'acostis nena, no t'acostis". L'ambient ja us el podeu imaginar: les dones cantant no se quina cançó de "mi barco velero de Almeria..." Hi va estar uns dies, no recordo quants.»

¹⁰¹ «Angelina Colubret opina sobre el vot femení», *La Humanitat*, 11 d'abril de 1933.

¹⁰² Jordi Albaladejo, *Entre els moviments socials i la llar. Àmbit públic i privat de les badalonines al llarg de cent anys: 1897-1997*.

Circa 1940

Angelina Colubret

La tàctica de terroritzar l'entorn familiar seguia el seu curs. Amb la mare a la presó i l'avi sense feina perquè l'havien depurat, l'única font d'ingressos provenia de l'àvia. Neutralitzant-la, deixaven els fills d'Angelina Colubret en situació de total desempara:

«Aquest Consell de Guerra va afectar tota la família perquè els varen anar a buscar per inculpar-los. Sort que als avis hi havia molta gent que els estimava perquè havien estat molt actius en la defensa civil durant els bombardejos. Tot i això, a l'àvia la varen desterrar a Cartagena, i a més l'obligaven a anar-hi tota sola. Ella no es va conformar i, en 48 hores, va aconseguir quasi un miler de signatures avalant-la. Finalment la condemna no es va fer efectiva.»¹⁰³

Sense feina i vigilada, Colubret va haver de tornar a casa dels pares on la policia tampoc la va deixar en pau, segons explica l'Àurea Farssac:

«Recordo que vàrem patir molts registres. Mentre el meu germà i jo dormíem entraven amb lots a l'habitació i regiraven els calaixos i l'armari.»

El talent que havia demostrat en els quatre o cinc anys en que va tenir més activitat política i periodística li va permetre reciclar-se i intentar cercar feina fora de l'àmbit educatiu. Però no era fàcil aconseguir feina:

«Era molt capaç, va fer, en dos o tres mesos, l'especialitat de taquimecanografia a l'acadèmia Cots. Però tothom l'assenyalava com a “no addicta” i fins i tot els amics, no la contractaven per por d'ésser represaliats.»

Hi va haver alguna excepció com la del seu veí Adoni González Mateos:

¹⁰³ A Badalona mateix hi ha documentat un altre cas de represàlia familiar. Les tres germanes del militant d'ERC i cofundador de l'editorial Proa, Josep Queral i Clapés, varen ésser detingudes i condemnades a presó per estar afiliades a Esquerra i ser «propagadores de las ideas separatistas». Quan varen ésser alliberades varen sortir clandestinament del país i es varen establir a Perpinyà. La seva casa va ésser saquejada pels falangistes. Jordi Albaladejo, «El temps vençut», *Revista de Badalona*, p. 40-41.

«Ella era de una dignidad asombrosa, férrea, mucho más allá de lo humanamente necesario. Fué duramente reprimida y se le negó la facultad de dar clases; lo hacía a escondidas en su casa, pero no siempre tenía los alumnos suficientes. Pude encontrar la forma de ayudarla y la contraté para que los fines de semana y festivos hiciera de canguro de mis hijos, con lo cual ellos tuvieron una de las mejores pedagogas que tal vez han existido en nuestro país.»¹⁰⁴

Finalment va trobar una feina de set a nou del vespre a l'Institut Llorente de Barcelona. Ella hi entrava quan tothom plegava. Més endavant va començar a treballar a Carburos Metálicos, empresa on hi treballaria molts anys.

Aquestes feines, però, no la satisfieien intel·lectualment, per això va començar a col·laborar amb la *Gran Enciclopèdia Catalana* i també amb el *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Com molts altres intel·lectuals represaliats, la seva feina restava anònima.

De la seva època de militància activa no li va quedar res més que la relació d'amistat amb Maria Teresa Gibert.

No hi ha constància que s'impliqués en la lluita clandestina. Implicació encara més difícil en la Badalona dels anys 1950, on tothom es coneixia. Àurea Farssac recorda com n'estaven d'estigmatitzats:

«Tota la família va patir molt. Als anys 1950 el director de l'institut va fer cridar el meu germà i li va dir textualment que “Mientras yo sea director tu no aprobarás”. Va intentar estudiar a l'escola naval i sempre es va trobar amb el mateix. Jo mateixa ho vaig patir. Quan el règim ja permetia ballar sardanes jo havia sentit com algunes mares deien a les seves filles: “no ballis amb aquesta que és la filla de la roja”. A més, la meua mare era divorciada: pecat mortal!»

A començament dels anys 1970 Angelina va anar a viure a la Bisbal d'Empordà, amb la seva filla. Es va anar refent i fins i tot va començar a donar classes de

¹⁰⁴ Montserrat Carreras i Emili Ferrando, *Àlbum de la memòria compartida. República i Guerra Civil a Badalona*.

català: va connectar amb gent de Torroella de Montgrí que varen aconseguir que donés classes al Casal del Montgrí. Li varen buscar una casa i es va instal·lar al poble.

En aquesta època va intentar que la rehabilitessin però no ho va aconseguir. Només un cop mort Franco va poder disposar d'una pensió d'invalidesa donada la seva precària salut.

Va morir el 1998. Com havia deixat dit, el seu cos va ésser donat a la ciència.

Antònia Abelló i Filella

Reus, 1913-1984

«La gran del baster», així li agradava que la recordessin els vells coneguts de Reus. Antònia Abelló, que amb *La Sala Llarga*, ha deixat un dels testimonis més vius de les experiències que varen patir les dones republicanes empresonades pel Franquisme era, en si mateixa, un exemple de l'èxit de la política educativa del noucentisme, corrent cultural que va impregnar l'obra política de la Mancomunitat de Catalunya.

També hi va ajudar el fet que els seus pares creguessin que calia donar a les tres filles les mateixes oportunitats educatives que al fill. Abelló va continuar els estudis un cop acabada l'escola primària i, a dotze anys, va ingressar a l'Escola Municipal d'Aprenents i de Comerç i al Conservatori de Reus. Més endavant, a Barcelona, va acabar la carrera de piano, gràcies a una beca de l'Ajuntament de Reus, i també a va assistir a classes de diverses disciplines a l'Escola del Treball.

A l'inici de l'etapa republicana, Antònia Abelló era una dona jove i molt ben preparada per entrar en el món laboral, cultural i polític. El 1932 ingressà al Grup Feminal del Foment Republicà Nacionalista de Reus, entitat adherida a Esquerra. Des de 1930, col·laborava al diari *Foment*, signant, a vegades, amb diversos pseudònims. Més endavant també publicà a la revista *Estudis*, al setmanari *Abril*, a *La Jornada* de Lleida, a la *Dona Catalana* de Barcelona i a *Barum* de la Selva del Camp.

El 1932 va significar el seu bateig literari, tot guanyant un concurs local amb la novel·la *El pintor i la model*.

Pel que fa a la seva activitat política, ja abans d'entrar a Esquerra, havia estat una de les reusenques més implicada en la campanya de recollida de signatures de dones en suport de l'Estatut, —recordem que encara no podien votar.

Un dels moments més intensos per Abelló i la resta de dones del Grup Feminal del Foment fou la campanya de les eleccions de 1933.

El país es trobava enmig d'un intensíssim debat entre defensors i detractors del vot femení. En el debat hi participaven importants creadores d'opinió en un i altre sentit.

Circa 1931

Antònia Abelló

A Esquerra les discrepàncies també hi eren presents. El grup Feminal i els homes del Foment, es decantaren clarament a favor del vot femení. El 12 de novembre de 1933 varen aconseguir reunir dues mil persones, la meitat dones, en un míting on varen intervenir diverses propagandistes d'Esquerra, entre d'altres Rosa Maria Arquimbau i Maria Dolors Bargalló.

El resultat de les eleccions, amb la victòria de les dretes al conjunt de l'Estat —a Catalunya la Lliga havia guanyat les eleccions en escons, però Esquerra en vots— es va imputar, erròniament, al vot de les dones. Els fets posteriors ho desmentirien, ja que tant a les eleccions municipals de 1934 com a les legislatives de 1936 la victòria va ser per les esquerres. Es demostra així que el comportament del vot de les dones no era distorsionant per a les opcions progressistes.

L'hostilitat del govern espanyol i l'esclat dels Fets d'Octubre de 1934 varen significar l'empresonament de molts republicans reusencs i el tancament de la seu del Foment i del seu diari. Abelló participa en les tasques d'assistència als empresonats.

Després del triomf del bloc d'esquerres, Abelló comença a treballar com a funcionària a la Conselleria de Treball, dirigida en aquell moment per Martí Barrera.

El final de la guerra agafava els Abelló fora de Reus, al mas de la família, i en un molt mal estat d'ànim. El germà de l'Antònia, l'Enric, de només 18 anys, havia mort al Front d'Aragó.

Probablement, aquest fet i la sensació de que no tenia que témer res va fer desistir Antònia de marxar a l'exili, com veia que estaven fent molts dels seus companys de partit. En aquells moments delicats no volia deixar desemparats els pares i les germanes més joves.

Per Reus feia dies que s'hi passejava un jove policia nacional, preguntant a tothom pel parador de l'Antònia. Com ell mateix li va dir després, durant els interrogatoris, els seus veïns se l'apreciaven perquè ningú la va delatar. De fet, i encara que ara ens sembli ingenu o temerari, Antònia Abelló va ser una més dels republicans que es presentaren voluntàriament a la comissaria en rebre un requeriment. El somni republicà també va implicar això: creure que mai més es repetiria la història ancestral de «l'Espanya negra».

Després de tres mesos a les golfes de les germanetes dels pobres, habilitades com a presó de dones, Antònia Abelló va ser jutjada sota l'acusació principal de que els seus articles «Envenenaban a las masas» i feien apologia «rojo-separatista».

La persecució dels intel·lectuals republicans, a tots els nivells, és una mostra més de la prevenció que els totalitarismes tenen contra la cultura. Abelló va ser rebuda amb una llista de tots els seus articles, convenientment traduïts al castellà, en una situació molt semblant a la que va viure l'articulista del diari *El Día* de Manresa, Antonieta Feliu.

Davant l'estupor de patir una condemna a perpetuïtat, Abelló va trobar en l'escriptura una manera d'alliberar-se i d'explicar el que estava vivint.¹⁰⁵

Sota l'aparença d'una novel·la, *La Sala Llarga*, —protagonitzada per una dona de nom simbòlic: Perpètua Reclús—, és un autèntic catàleg dels horrors del sistema penitenciari del primer Franquisme. Agreujat, a més, pel fet que el convent de les Oblates de Tarragona, on va anar a parar finalment Abelló, estava a menys de tres-cents metres del cementiri on afusellaven de matinada a molts dels republicans empresonats a Pilatos, la presó d'homes de la ciutat. Fer costat a les companyes que escoltaven com morien els seus companys, fills i altres familiars era l'únic que es podia permetre la resta de les empresonades.¹⁰⁶

Maltractament, tortures físiques i psicològiques, —moltes dones estaven empresonades amb els seus fills petits—, precarietat, problemes de convivència amb les «comunes»... Tot un seguit de situacions que recullen les vivències d'altres dones reals camuflades sota noms suposats. Tot i això, a les Oblates també es va aconseguir teixir una espessa xarxa de solidaritats i complicitats, el major exponent de la qual és la creació d'un grup autoanomenat «La Pandilla».

El 1941, després d'una revisió de la condemna, mai de les acusacions, Abelló va aconseguir la llibertat atenuada que duraria fins el 1945. Els franquistes no revissaven les condemnes a la baixa per clemència sinó per pura necessitat pràctica: les presons estaven a vessar

¹⁰⁵ Antònia Abelló, *La Sala Llarga*.

¹⁰⁶ Josep Subirats, *Op. cit.*

i podrien convertir-se en un problema real de seguretat i higiene.

Antònia Abelló es va trobar al carrer enmig del menyspreu o, en el millors dels casos, la indiferència de la gent. Tot i que el 1942 es va casar amb Frederic Juncoosa, va ser un moment crític. El 1976, ho rememorava en una carta a l'escriptora Teresa Pàmies:

«Ningú no em va allargar la mà [...] la decepció m'ensorrà fins a l'infinit, amb una amargantor de veure'm sola, amb una infinita tristesa per la derrota i pels absents, vaig anar vegetant només...»¹⁰⁷

A més, no va poder accedir a cap feina qualificada. La seva germana Montserrat va ser depurada i va haver de deixar l'Ajuntament. Antònia, a part d'alguna classe de piano, només va aconseguir feines de mecanògrafa o fent treballs artesanals: jerseis i tapets de ganxet. Finalment, les seves dots pels treballs manuals li varen permetre entrar de cap d'ordidores, una feina prèvia i delicada a la de teixir, en una manufactura de teixits de seda.

A partir dels anys 1950, Antònia aconseguí viatjar algun cop a Perpinyà per veure els seus antics companys de partit. Al mateix Reus, un grup de gent es trobava regularment a la rebotiga del Quiosc Montserrat, situat a la plaça Catalunya. Allí es va iniciar una primerenca onada d'oposició organitzada que culminaria en la formació, el 1970, de l'Aliança Democràtica de Reus, associació clandestina que aglutinava partits, entitats i particulars.

Ja abans, el 1963, Abelló va reprendre amb força la seva activitat literària arran de la mort del seu marit. La seva producció la dedicava i regalava a familiars i amics.

El 1976 va participar en la reestructuració d'Esquerra a Reus. A partir de llavors i més encara amb el retorn del president Josep Tarradellas, Antònia Abelló participà activament en la vida cultural i política de la ciutat.

La seva feina a la indústria sedera li va provocar un procés asmàtic que va acabar provocant-li la mort el

1984. Un any abans, preveient un desenllaç proper, ella mateixa va deixar escrites les seves voluntats respecte al seu enterrament.

Antònia Abelló va ser acomiadada en un acte civil a la seu d'Esquerra embolcallada amb l'estelada.

En record seu la ciutat de Reus li ha dedicat un carrer, el 2001, i un Premi de narració curta.

¹⁰⁷ Antònia Abelló, *Op. cit.*, p. 55.

Manresa, 20 de maig de 1947

Vísita del general Franco a la fàbrica Bertrand i Serra, on l'any abans havia esclatat una vaga.

BRANGULÍ / ANC-FONS BRANGULÍ

5 La repressió quotidiana

Maria Casajuana i Oncins

Manresa, 1912-2011

De família treballadora —el pare era manyà i la mare teixidora—, era la gran de quatre germans. La família vivia i treballava a la Colònia Vidal on la Maria va assistir a l'escola que hi tenien les monges. Encara recorda el tipus d'educació que es donava a les nenes de classe treballadora:

«Allà només hi vaig aprendre a cantar una cançó: Les nenes maques al dematí s'alcen i reguen el seu jardí...»¹⁰⁸

Cinc anys més tard, la família Casajuana va tornar a Manresa i allí la nena va poder assistir al col·legi Sant Ignasi que dirigia Emília Ramon, la germana del metge Tomàs Ramon, qui fou president d'ERC a Manresa.

Als catorze anys va entrar a treballar a la fàbrica de Can Roca al costat de la seva mare. I més endavant ho va fer a Can Torres. La situació en que es trobava la classe treballadora va anar despertant-li l'esperit crític. Els treballadors no tenien cap dret ni podien saber si a l'endemà podrien portar un jornal a casa:

«La meva mare em va fer aprendre a teixir, cosa que no m'agradava gens. Al cap d'un temps vaig aprendre de nuar i he estat nuadora tota la vida.

Sempre he estat amiga de la justícia i he denunciat les injustícies. Recordo que a Can Torres, quan no tenien peces per nuar ens feien anar a casa, sense cobrar res.»

Davant d'aquesta situació, va procurar canviar de fàbrica i va anar a treballar de nuadora a la Fàbrica Nova dels Bertrand i Serra, on hi va treballar fins que

108 El testimoni de Maria Casajuana ha estat extret de les següents fonts: Lluïsa Font i Conxita Parcerisas, *Manresanes que han fet història* [en línia], disponible a: <<http://manresanes.blogspot.com/2008/02/maria-casajuana.html>> [consulta: 9 de febrer de 2011]. Jordi Sardans i Francesc Rubí, «Entrevista amb Maria Casajuana i Oncins», *El Pou de la gallina*, núm. 199, maig de 2005. M. Alba Riu i Núria Sala: Vídeo enregistrat amb motiu del V Premi Maria Casajuana. Manresa.

2010

Maria Casajuana

FJI

va esclatar la guerra. La recerca de millors condicions de treball no acabava d'agradar al seu pare:

«Li vaig dir: “Pare, aquell que es queda sempre al mateix bassal, no val res”».

Republicana i catalanista, als 19 anys ingressa a ERC pocs mesos després de la seva fundació. Amb Antonieta Feliu, Anna Espelt i Isabel Arderiu, entre d'altres, el gener de 1933 van constituir el Grup Femení d'ERC de Manresa.

«Hi havia hagut eleccions i les dones també ens varem mobilitzar tot i que els homes no ens hi volien al partit. Nosaltres els hi dèiem: ja està bé, després que us hem ajudat tant! Jo tenia 19 anys. Llavors es va formar el Grup Femení i ja vàrem poder fer-nos militants. Jo no era gaire de parlar en públic, quan em trobava davant la gent quedava acovardida i no sabia què dir. Però sí que feia altres coses.

Una vegada, durant la guerra es varen fer uns calendaris per recaptar fons i l'alcalde Marcet els va portar perquè els venguéssim. Jo de seguida els vaig tenir venuts i l'hi en vaig demanar més. Em va dir que quan els anava a buscar a Barcelona li deien: “Caram Marcet, us porteu la palma de vendre calendaris!”. I ell els hi va dir que a Manresa hi havia una noia que hi treballava de valent.»

Amb l'alcalde Marcet varen establir una bona amistat. En veure que era una noia molt capaç li va proposar que s'encarregués de la Delegació del Ministeri de Defensa als hospitals de Manresa. Aquesta tasca, a més de la sindical, des de la CNT, la feia després d'acabar la seva jornada laboral.

Per a Maria, dues persones varen ésser els puntals de la seva activitat política: l'alcalde Francesc Marcet i l'activista Antonieta Feliu. No dubta en donar-los tot el protagonisme en l'episodi del salvament de la Seu de Manresa. La carta al diari de l'alcalde i el recolzament immediat de l'Antonieta Feliu, en aquell moment responsable de cultura d'ERC, varen salvar la catedral de la piqueta.¹⁰⁹

Les dificultats de la guerra i les responsabilitats que havia assumit li varen afectar la salut. El desembre de 1938 el metge li recomanà un canvi d'aires.

«Patíem gana i em cansava molt. A la Fàbrica Nova ens van dir que estaria seixanta dies parada. El metge Redondo m'havia recomanat descans i com que tenia uns familiars a la Coma em va fer la baixa i em va dir que hi anés».

¹⁰⁹ Per una informació més detallada sobre aquest episodi podeu consultar Joaquim Aloy, *El salvament de la Seu de Manresa l'any 1936* [en línia], disponible a: <<http://www.memoria.cat/laseu>>, [consulta. 9 de febrer de 2011].

El final de la guerra va significar la presó per a Antonieta Feliu i l'exili per l'alcalde Francesc Marcet. Ell mateix, abans de passar cap a França, va pujar a la Coma i la Pedra i li va dir: «Si estàs bé aquí dalt, no te'n moguis». El nou règim, un cop més, en no poder revenjar-se de l'alcalde republicà, va descarregar la repressió sobre la seva família. A la seva filla, funcionària de la Generalitat la varen depurar, el seu fill va rebre constants amenaces i, en un acte d'indignitat van empresonar la seva mare Margarida Artigas, de 73 anys, amb l'única acusació de ser «madre del exalcalde rojo de Manresa». Marcet no va poder tornar fins el 1948 però patint el buit de la societat manresana.

Maria Casajuana va evitar la repressió directa perquè pel seu delicat estat de salut i el consell de Marcet s'havia quedat a la Coma treballant de minyona. Allí es va casar amb Francesc Pujol, que malauradament va morir al cap de pocs anys. Amb 43 anys, la Maria va tornar a Manresa on les seves amigues nuadores li varen buscar feina a la Fàbrica Roca,

«Però no m'hi vaig sentir a gust perquè el meu pare havia estat objecte d'una injustícia. A més a més van posar màquines de nuar i ja sabem que les màquines maten les mans. A Can Bertran no hi vaig tornar perquè totes les que havien tingut algun càrrec sindical anaven a parar al carrer, per tant no calia ni intentar-ho.»

Va trobar feina a la fàbrica del valencià Manuel Ibáñez,

«Molts dels treballadors que tenia no sabien treballar, fins al punt que hi perdía diners i va tenir que plegar. De cop i volta em vaig trobar a l'atur, sense dents i amb cabells blancs».

Onze mesos després, per mitjà d'un conegut, va poder entrar en una fàbrica de tovalloles per completar els darrers set anys de la seva vida laboral. Es va jubilar als 60 anys, per dedicar-se a cuidar la seva mare.

«Tot i tenir 34 anys de treball reconeguts només em van servir 24, de manera que em van donar una paga que no arribava als 300 euros d'ara».

Maria ha mort molt recentment, el 10 de febrer d'enguany, a la residència de Manresa on va viure els seus darrers anys i des d'on li agradava estar al corrent de la política del país.

La seva llavor, però, continua animant a les noves generacions, com demostra el fet que des del 2002 la secció local d'ERC i de les JERC de Manresa venen atorgant un guardó, amb motiu de la diada del 8 de març, amb el nom de Maria Casajuana, per simbolitzar «la lluita, l'esforç, la constància i la implicació de la dona en la vida laboral i social, a més de l'amor pel nostre país.»

Maria Descals i Boadas

Lloret de Mar, 1914-2002

A la Costa Brava, hi ha molta gent que està molt agraïda a l'arribada del turisme perquè va significar el pas d'una societat quasi de supervivència a una de benestar i folgança econòmica. Per a una dona de Lloret de Mar, i la seva família, l'esclat turístic va significar molt més que això, va significar deixar de ser «Maria la roja».

Maria Descals era filla d'una família de constructors d'obres. El pare era de Sallent i havia arribat a Lloret per treballar en les obres de la carretera que va unir el poble amb la veïna Tossa de Mar.

A Lloret es va casar amb la Francisqueta Boadas i varen muntar una empresa de construcció que va passar als seus fills fins que aquests varen obrir el primer hotel.

Jaume Orpí Freixes era un delineant de Sabadell que va ocupar la plaça de secretari de l'Ajuntament de Lloret durant la República. Era militant d'Esquerra. Aquí va conèixer Maria Descals i es van casar.

En acabar la guerra, Jaume Orpí s'exilià a Perpinyà i Maria Descals i el seu fill Valentí Orpí, nascut el 1936, es varen quedar amb els avis materns. Com sempre passava amb les famílies dels exiliats, la policia i els nous dirigents locals varen dirigir el seu ressentiment cap a la família. Encara ara, Valentí Orpí no pot veure imatges d'intervencions policials perquè li recorden els mals tràngols que varen haver de passar durant anys.

Circa 1965

Maria Descals

FJI

«A casa hi teníem molts registres. Quan veig aquests desplegaments de la policia que entren en una casa amb metralletes i furgons... recordo quan venien a casa perquè algú els hi havia dit que el pare hi era! Això va passar durant molt temps.»

A més, la repressió també buscava que les famílies no es poguessin guanyar la vida. A l'avi Descals el varen empresonar un parell d'anys i li varen requisar les eines del seu ofici. Quan va sortir de la presó va haver d'anar a treballar per a un familiar.

La rancúnia i l'afany d'humiliar els vençuts era present en aquest tipus de requisos. Un cas paradigmàtic és el de la família de Laureà Dalmau, metge i diputat d'Esquerra al Parlament per la demarcació de Girona durant la República. La dona i les filles del doctor Dalmau, que s'havien quedat a la ciutat, varen haver d'aguantar que una colla de noies falangistes, conegudes de les filles, anessin quasi cada dia a casa seva per emportar-se tot tipus d'objectes, especialment roba de casa. Laura Dalmau recordava que li deien a la seva mare:

«“Com que el seu marit es fora i ja no tornarà, segur que té moltes coses que no li faran servei”. Semblava que s'hi divertien».¹¹⁰

En aquests anys va ser quan Maria Descals va començar a fer de modista. Amb aquesta feina, el que enviava el pare des de Perpinyà i l'ajuda dels avis varen poder anar tirant.

«La meva àvia, [recorda Mariona Orpí] era una excel·lent modista i una persona encantadora i discreta però després de la guerra la gent del poble li deien “Maria la roja”.

No va ser fins que varen començar a venir els estiuejants, que solien ser de bones famílies de Barcelona, quan ella va començar a treballar per ells, que l'actitud de la gent que l'havia criticat va anar canviant. Però ella ho va passar molt malament durant molts anys.»

Valentí Orpí, era només un nen però també notava aquest menyspreu cap a la seva família:

«Jo ho notava en petites coses, sobretot amb els mestres a l'escola. Vàrem tenir molta sort que a casa estàvem bé, perquè treballaven molt, i vaig poder anar amb un professor particular amb qui vaig fer el primer de batxillerat i part del segon. Després ens vàrem desplaçar a Perpinyà on vaig acabar els estudis.»

¹¹⁰ Gerard Bagué, «Qui va denunciar l'avi? (crònica calidoscòpica de la repressió franquista a Girona)», a: *Girona 1939-1953. Exilis, repressions i complicitats*, p. 186-187.

La separació forçada del matrimoni ja durava deu anys i veient que al poble els continuaven assenyalant, Maria va decidir reunir-se amb el seu marit Jaume Orpí a Perpinyà.

Moure's per Catalunya durant el primer Franquisme dels anys 1940 no era fàcil, i menys encara si eres de família republicana.

Ens ho recorda el seu fill Valentí:

«Al final, vàrem poder marxar cap a França, allò va ser una odissea. Per poder-nos moure fins a la frontera vàrem aconseguir els papers pagant, com s'aconseguia tot en aquella època. Quan vàrem arribar a la Jonquera ens hi esperava una noia catalana que ens va acompanyar per un camí fins a l'altre costat.

El pare al final de la guerra havia anat a petar al camp d'Argelers però després es va anar situant i cada mes ens enviava diners, no sé per quin conducte.»

El cas de separació familiar forçosa era molt freqüent i com la Maria, moltes altres dones s'arriscaven cada dia a ser detingudes per passar la ratlla de França il·legalment.

El Pirineo. Diario al servicio de España y el Caudillo, que canviaria el nom pel de *Los Sitios*, era el principal diari de Girona i s'imprimia a la rotativa confiscada a la família Rahola, els editors de *L'Autonomista*. A *El Pirineo* hi sortien setmanalment la relació de dones detingudes per creuar la frontera sense documents. Hi havia setmanes que les detingudes passaven de la vintena. Segurament d'entre aquestes dones n'hi havia que es dedicaven al contraban, una activitat tradicional de la zona, però també n'hi havien de les famílies dels exiliats. Aquest era el cas de la dona i les filles del doctor Laureà Dalmau. Aquestes dones varen travessar la frontera gràcies a la col·laboració d'una exminyona d'Agullana, el poble on havia nascut el pare.

Laura Dalmau ho relatava fa uns anys:

«La seguíem a una certa distància i ens va dir que si sentíem que enraonava ens tiréssim a terra de seguida. Ella es dedicava al contraban i tothom la coneixia. Encara ara recordo l'alegria quan vam arribar al cim i la dona que ens guiava va dir "Ja som a França".

Tot va anar bé i vam poder veure el pare. Vam repetir aquest viatge unes quatre o cinc vegades. Al final els carrabiners ens saludaven. Sabien on anàvem i no s'hi ficaven.»¹¹¹

A Perpinyà la família Orpí-Descals s'hi va estar des del 1946 fins a finals dels 1950. Allí hi varen néixer els dos germans petits d'en Valentí.

«Jo, com que ja era gran i treballava amb l'avi, anava i venia, tenia un passaport que em tenia que renovar cada tres mesos. A finals dels 50, quan començava el boom turístic, va tornar el pare. A aquelles alçades, la gent ja s'havia donat compte de com havien anat les coses. Jo em trobava amb alguns estiuejants, que el coneixien d'abans de la guerra i em van parlar molt bé del pare i, sobretot, de que era un home amb les seves idees però que respectava als altres. Ningú entenia perquè havia estat perseguit».

A partir del retorn del pare la família va canviar la construcció per l'hostaleria. Mariona Orpí, que ara dirigeix l'Hotel Plaça París amb el seu pare, recorda l'àvia com un puntal del negoci.

«En aquesta família hem estat una mica matriarcat. L'àvia treballava al màxim. Ella sola havia fet tota la roba de l'hotel, uniformes inclosos. Va aixecar l'empresa.»

Maria Descals no va participar obertament en política. Ja vídua, va veure com la seva néta Mariona Orpí encapçalava, el 1991, la llista d'Esquerra a Lloret de Mar a les eleccions municipals.

«Ella tota la vida va votar Esquerra. L'any que jo em vaig presentar a les municipals, ella em va recolzar totalment. Potser no ho expressava molt obertament però li veies les reaccions.

Era una dona amb la que podies parlar de tot, era molt moderna. Tenia un lema vital que em deia sovint: "Tu sempre endavant!!".»

111 Gerard Bagué, *Op. cit.*, p. 176-177.

Margarida Coldecarrera i Feixes

Santa Pau, 1937

«T'explicaré una anècdota que diu molt de com ens varen tractar.

Acabada la guerra, al poble hi havia un secretari que era la pesta, va fer molt mal.¹¹² Quan va marxar jo ja tenia 18 anys. El nou secretari, que es deia Rafael, sempre em feia unes preguntes estranyes: si era nascuda al poble, si havia marxat alguna temporada. És clar, a nosaltres ens va estranyar tant que li vàrem preguntar què passava. Ell ens va ensenyar uns documents on constava que jo era una "Transeunte", és a dir com si fos una rodamón! Amb aquesta qualificació ningú podia obtenir cap beca ni treballar per un organisme oficial, —d'auxiliar de l'ajuntament, per exemple—. Jo a l'escola anava molt bé, tenia sort que el meu pare m'ajudava molt. Dedueixo que varen pensar que, per capacitat, jo hi podia accedir però no ho podien permetre!»

La Margarida encara s'indigna quan recorda aquest episodi. Aquella noia de 18 anys era discriminada, tot utilitzant subterfugis legals, pel sol fet d'ésser filla i néta de republicans.

«El meu avi matern en Francesc Feixes i Vilarrassa, a començaments del segle XX ja donava classes de català als pagesos del voltant.

Era un sindicalista d'esquerres que veia que aquí, a Santa Pau, la diferència entre els rics i els pobres era molt gran. Per això va muntar una taverna, Can Girgues perquè els traginers i els pagesos dels voltants tinguessin un lloc on trobar-se. A partir d'aquesta taverna va organitzar moltes activitats culturals. Juntament amb el mestre, el senyor Badia, varen fundar el centre cívic de la Unió Moral. L'edifici el varen fer els socis treballant dissabtes i diumenges, de franc. Encara es conserva i el

¹¹² Es tracta de Miquel Juanola i Benet nomenat secretari municipal de Santa Pau en la primera sessió del consistori franquista, el 22 de març de 1939. Ell i el nou alcalde Fidel Batlle i Jordà, foren els principals instigadors de les denúncies contra els republicans del poble. Entre els cinc veïns que foren afusellats pel nou règim s'hi trobava l'alcalde Joan Pinsach i Solé. Albert Planas, *Joan Pinsach i Solé. L'alcalde de Santa Pau afusellat pel franquisme*.

teatre està igual. Tenien també una mena de mútua: el soci que es posava malalt a l'estiu, els altres li havien de segar els camps i li tocava una quantitat de pa i vi. Si era l'hivern li havien de buscar llenya, donar-li el pa i el vi i donar 10 o 20 cèntims la setmana. Evidentment això no li va agradar gaire a la gent benestant de la zona.»¹¹³

Potser per això i també perquè era un home inquiet i emprenedor va canviar la taverna del poble per una fonda a Olot, a prop de la plaça dels gegants. El matrimoni i els quatre fills es varen dedicar al nou negoci familiar i és allí on la mare de Margarida va conèixer el que seria el seu pare, Valentí Coldecarrera, un aprenent de sastre del poble de Tortellà. Les afinitats polítiques estaven garantides.¹¹⁴

«Va esclatar la guerra. Els oncles, germans de la mare, varen marxar al front. Tots s'havien significat molt políticament, al "Centro" rebatejat com Ateneu República. Acabada la guerra varen anar a l'exili i varen acabar deportats als camps de concentració. En Joan Feixes va desaparèixer i els altres dos, en Francesc i en Josep varen aconseguir sobreviure després de moltes penúries. Un cop alliberats, es varen quedar a viure a França. No varen tornar a Catalunya fins després de la mort de Franco.»

La Margarida havia nascut en plena guerra, el 1937. Ella transmet molt bé els records dels seus pares i hi afegeix les sensacions i els interrogants que li causaven, a una nena tan desperta com ella, algunes de les situacions per les que varen tenir que passar aquells.

«Els meus pares en varen passar de tots colors. Acabada la Guerra, el meu pare va arribar primer a Tortellà, el seu poble, i un veí li diu:

¹¹³ La societat La Unión Moral es va crear el 1900 i va canviar de nom en temps de la República quan es va anomenar Ateneu Republicà. El sindicalisme agrari i la Societat de Socors Mutus varen créixer paral·lelament a l'entitat. Jordi Pujiula, «La Garrotxa». Dins Enric Pujol (dir.) *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines. 1900-1936*. p. 194.

¹¹⁴ *Ibid*, p. 193. Tortellà era el poble de la Garrotxa que, juntament amb Olot, tenia més tradició republicana.

Santa Pau, circa 1950

L' escola de nenes de Santa Pau.
Margarida Colldecarrera es la segona
de la fila superior, començant
per la dreta.

MCF

- "Hola Valentí, com ha anat?"

I el meu pare: - "Sí, ja ho veus com hem anat..."

- "Què, vols ser dels nostres?", li va preguntar el veí.

- "Dels nostres, quins són els nostres?"

I el veí: - "La Falange, home!"

El meu pare li va dir: - "Em penso que d'aquesta llista no m'haureu d'esborrar mai!"

Això passava a quarts d'una del migdia i a les cinc l'anava a buscar la Guàrdia Civil. El varen tancar vuit mesos a la presó de Girona. A la mare, la padrina i la tia les varen tancar vuit dies, com a represàlia.

Com que el meu pare era molt eixerit, de seguida es va ficar a ajudar a la cuina i després, com que era sastre, a arreglar la roba dels presos i dels funcionaris. El que estava a l'oficina li va preguntar:

- "Però tu, sastre, que redimonis vas fes?, poc et veig capaç de fer cap mal!"

El meu pare li va dir que no sabia perquè l'havien empresonat. Li va demanar al funcionari que busques entre el paperam a veure de que se l'acusava.

No varen trobar cap document. Només apareixia a la llista de recompte diari de presos. Vist això, un dia va demanar d'anar a comprar botons a Girona. I no va tornar!

No hi havia acusació! El que li dolia més, és que es va passar aquells mesos a la presó per una delació dels veïns.

Un cop sortit de la presó, va tornar a Santa Pau. En tancar l'àvia, la mare i la tia a la presó, aquestes varen agafar por i varen venir a refugiar-se a Santa Pau. Vàrem considerar que elles, amb dues nenes petites, la meva germana i jo, no podien portar una fonda a Olot totes soles. De la meva infantesa recordo que teníem que callar molt.

Al meu pare, i a dos o tres homes més del poble, els varen tenir tancats uns dies a la Guàrdia Civil. Jo no ho entenia. Després vàrem saber que feia uns dies havien mort un home, sortint de missa. La Guàrdia Civil es pensava que havien estat els maquis i per això varen agafar els "sosпитosos habituals". A Santa Pau no hi havia maquis, n'hi havia a Tortellà o a Osor. Aquí hi havia molta vigilància i no podien fer res.

El problema del meu pare és que rebia cartes de França, i mira si era gros que el carter se li quedava el segell. Els hi obrien i les tornaven a tancar amb goma. Al meu pare, —que evidentment sabia francès—, quan anava al cafè l'alcalde li preguntava el que no havia entès!»

Com a tot arreu, la guerra havia eixamplat la fractura social i econòmica entre la població de Santa Pau. Aquesta fractura es feia evident als infants amb les diferències entre l'Escuela Nacional i l'Escola de les Dominiques, situada al Castell.

«Jo ho patia molt, me'n sentia molt. A les meves amigues, que anaven a aquella escola, només les podia saludar els diumenges. Els altres dies les veies escales amunt, cap el castell sense dir-te res. Anaves a missa i ens separaven. Els nens i nenes, també separats. Els de les "Escuelas Nacionales" als dos bancs de davant i, tot deixant un banc buit, al darrera les cinquanta nenes de les monges. Jo pensava "Mira, com si tinguéssim la lepra". Deixaven un cordó sanitari perquè no hi poguéssim ni parlar.

De fet nosaltres no teníem ni nom; érem "aquella de Cal Sastre" o "aquella de cal tal". Que em diguessin "aquella" em dolia molt. Ens havien pres el nom.»

Davant la fotografia de les nenes de l'escola «nacional», Margarida recorda que quasi totes tenien famílies directes que havien estat represaliats.

Les condicions de l'escola eren molt dolentes: a l'hivern els nens i nenes havien de portar la llenya perquè la de l'escola se la quedava el secretari, per a l'Ajuntament i per a les monges. Fins que en Valentí Coldecarrera no va protestar no ho varen solucionar.

Pel que fa a la mestra, a Santa Pau varen tenir sort:

«La senyoreta, Montserrat Macias, ens feia les classes en català. A les escoles rurals el tema lingüístic depenia de l'actitud dels mestres. El meu marit, Jaume Pont, que anava a l'escola de Sant Esteve de Llémena, ho va viure diferent. Quan el Rei va dir allò que a ningú se l'havia obligat a parlar en castellà jo li volia escriure una carta explicant-li el que els hi feien als escolars de Sant Esteve: tenien un cartronet, "el Cartoncito". Al nen que se li escapava una paraula en català li donaven aquest cartró i només el podia passar al proper nen a qui se li "escapés" un mot en català. El nen o la nena que tenia el cartronet a l'hora del pati es quedava sense esbarjo».

Als pobles la canalla solia tenir alguna feina relacionada amb l'activitat dels pares. En el cas de la Margarida aquesta activitat li aportava uns petits guanys i una contundent experiència de com funcionava el món.

«Vaig anar a escola fins a setze anys. Després em vaig quedar a treballar a la sastreria a temps complet fins que varen muntar el restaurant, ara farà 24 anys.

Amb la meva cosina i jo, des de ben petites, ajudaven portant la roba a la casa dels clients. Normalment la gent ens donava cinc cèntims. Al poble l'alcalde, el capellà i dues famílies benestants havien muntat una caixa rural. Nosaltres cada setmana anàvem a portar els diners de les propines a aquesta caixa, amb una il·lusió!... Al cap d'un temps els diners varen desaparèixer. L'alcalde deia que els diners els tenia el capellà, aquest que els tenia l'altre soci. Al final es va saber que entre tots havien comprat un hort que feien treballar a un pagès del poble. Al cap dels anys aquest hort ha acabat éssent una plaça i com a mínim ha retornat al poble.»

L'agonia del franquisme es notava també en el canvi d'actitud dels qui li havien fet costat. Tot i això els interessos dels propietaris o de la jerarquia eclesiàstica encara pesaven molt. Tant que es podien permetre voler tancar una escola pública.

«A partir dels anys 1970 ja vàrem veure que les coses s'anaven obrint. La gent “del paper fi” que en dèiem nosaltres, la gent que feia grupets sortint de missa, que els veies a la processó i a tots els actes més o menys socials es varen anar dispersant, ja no veies aquella cohesió d'abans.

De tota manera, els de l'Ajuntament ens volien fer portar els nens al Collell,¹¹⁵ volien treure l'escola del poble perquè feia temps que es feia servir d'escola el convent, que no estava en condicions. Amb aquesta excusa, pretenien que paguéssim l'autocar, el menjador, el metge de Mieres per fer la revisió...

I jo m'hi vaig oposar totalment. Teníem dret a tenir una escola al poble. Si tancaven l'escola, que també tanquessin l'església i fessin marxar el metge... era matar el poble.

L'alcalde deia que no tenien terrenys per fer-ne una escola nova. Jo els hi vaig dir: “I si trobem el terreny?” Varen fer un grup, érem quatre dones i un home, i ens varen anar distribuïnt pel poble per explicar la situació als veïns. Jo vaig anar a veure uns veïns benestants, d'aquí la plaça, i els hi vaig exposar que passaria si es tancava l'escola: “Vosaltres teniu diners i podeu portar els fills a l'escola de Girona però això no els hi servirà de res... Ja sabeu el que diuen: un burro al mig de savis sempre pot aprendre alguna cosa però un savi als mig de burros... Si ens volen fer pagar per a anar a l'escola al Collell, molts ens veurem obligats a anar a viure a Olot per portar els fills a l'escola pública. El poble es buidarà i vosaltres no podreu vendre els enciams dels vostres horts, us els tindreu que menjar...”. Clar, em varen donar la raó!

¹¹⁵ Santuari de Santa Maria del Collell situat al nucli del Torn, municipi de Sant Ferriol, a la Garrotxa. Antic seminari i presó durant la Guerra Civil. Un dels principals escenaris de la novel·la *Soldados de Salamina*, de Javier Cercas. Posteriorment va funcionar com a internat. Actualment acull temporades de colònies infantils i d'activitats familiars.

Vàrem buscar un terreny: 1.800.000 pessetes. En quinze dies teníem els diners i vàrem poder fer l'escola nova. La vàrem pagar els veïns però a la inauguració, el 1970, varen venir totes les “fuerzas mayores” que no havien mogut un dit!»

Tot i que les lluites per aconseguir millores pel poble ja eren possibles, organitzar un grup polític era un altra cosa. Calia anar en compte,

«En ser un poble petit no podíem organitzar-nos políticament, la clandestinitat era impossible. El 23-F el meu pare i jo no teníem clar si fugir... L'experiència de la primera postguerra havia estat massa dura. A mi em deien la comunista: “Tan bona persona que ets però, mira que ets comunista, eh!” Deien comunista a qualsevol que es signifiqués. El catalanisme de la nostra família era molt mal vist. El meu pare va tenir un altre incident amb la Guàrdia Civil per aquest tema. Va anar a fer-se la documentació a la comandància de Mieres i al dir els seus cognoms el guàrdia no els sabia escriure. El meu pare li va dir que els cognoms catalans no es tenien que traduir. Al cap d'unes setmanes una parenta, que estava casada amb un guàrdia civil, va preguntar als de casa que havia fet el pare perquè a la comandància el tenien a assenyalat com a “rojo peligroso”. Ell no sabia d'on venia aquell qualificatiu, fins que va deduir que havia estat per la seva afirmació de catalanitat».

Amb el retorn de la democràcia alguns grups polítics la van anar a buscar per formar part de llistes per a les municipals, però ella diu que no l'hi varen fer el pes,

«Fins fa deu o dotze anys per aquesta zona no es podia dir obertament que eres d'Esquerra. Jo en sóc militant des de fa 18 anys...

El que em sabia més greu d'aquell moment és que la gent treballadora estava desunida i espaordida. De fet, molts ens miraven malament perquè, a casa, si hi havia alguna cosa que no ens agradava ho dèiem. Aquesta por ha arribat fins avui en dia, per exemple amb aquest moviment de les consultes. Molta gent hi estava en contra per la por del que diran o faran els de dalt. Els de sempre».

Barcelona, circa 1950

Tres parelles del nucli barceloní de l'Esquerra clandestina. D'esquerra a dreta: El tresorer Pau Ris i la seva esposa Anna Panadé, el director de *La Humanitat* a l'interior Manuel Juliachs i la seva esposa, i Isidre Armengol i la seva esposa.

FJI

6 La clandestinitat

Enriqueta Gallinat i Roman

Barcelona, 1909-2006

«Hem passat quaranta anys de por i encara hi ha persones que no se l'han tre-ta de sobre. El silenci va caure sobre la nostra lluita».

Enriqueta Gallinat va estar, els darrers anys de la seva vida, el testimoni més actiu de les militants històriques d'ERC. Amb altres dones de diversa procedència política fundà l'associació Dones del 36 amb l'ànim d'explicar les seves experiències a les noves generacions.¹¹⁶ Ella, la més veterana de totes, va morir amb 97 anys, però la seva memòria s'ha preservat en llibres i entrevistes.

L'Enriqueta va néixer al popular barri del Raval de Barcelona. Filla d'un dependent de comerç, actiu militant del sindicat CADCI i d'una valenciana la qual, seguint la tradició de la seva terra, havia muntat un petit taller de confecció de calçat. De la seva educació, els estudis que li varen ésser més profitosos varen ésser els de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona. Hi va aprendre taquigrafia i mecanografia. El centre era modèlic però d'ideologia clarament conservadora, personificada en la seva fundadora i directora, Francesca Bonnemaïson. Enriqueta recordava que, després de felicitar-la i encoratjar-la per la seva aplicació, Bonnemaïson va canviar d'actitud quan va saber que la família Gallinat no era precisament de missa.¹¹⁷

Gallinat va començar militant a les joventuts del Partido Republicano Radical però amb el fracàs d'aquest partit a les eleccions al Parlament de Catalunya de 1932 formà part d'una escissió que fundà el Partit Republicà Radical de Catalunya que acabaria integrant-se a ERC poc després de les eleccions municipals de 1934. De fet, Gallinat ja tenia força amistat amb Ventura Gassol o Josep Tarradellas, amb qui havia coincidit fent teatre amateur a l'Associació Bons Amics. També amb el periodista Paco Madrid, actualment tan reivindicat, amb

¹¹⁶ *Les Dones del 36. Un silenci convertit en paraules. 1997-2006.*

¹¹⁷ José Luís Martín Ramos i Gabriel Pernaú, *Les veus de la presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, p. 112-117.

Josep Sunyol, diputat i president del Futbol Club Barcelona o amb el mateix Lluís Companys, que el 1934 seria el seu padrí de boda, quan es va casar amb Enric Tubau, director d'*El Noticiero Universal*.

En esclatar la guerra, Enriqueta era la secretària del tinent d'alcalde de Barcelona, Hilari Salvadó, que passaria a ocupar l'alcaldia quan Carles Pi i Sunyer va ser nomenat conseller de Cultura de la Generalitat. Durant la guerra, Gallinat fou secretària d'Agitació i Propaganda de la Unió de Dones de Catalunya, i viatjà a París a cercar suport a la causa republicana.

«Als homes, abans de la guerra, no els interessava que la dona entrés en política. Els fèiem més nosa que servei. No ens necessitaven. Quan va venir la guerra, ens van necessitar. La dona anava al front, a les escoles, a les fàbriques, on calia, tant les dones preparades como les que no estaven instruïdes. Totes. Érem a tot arreu. Barcelona era una ciutat conduïda per les dones.

[...] La guerra la vaig passar al costat de l'alcalde. Era imprescindible que tot funcionés i hi havia molt problemes; un dels més importants era trobar solucions al munt de necessitats dels refugiats que venien de tot arreu de l'Espanya ocupada. S'havia d'improvisar: escola per a les criatures, cantines, llocs per dormir. Però, a més, l'Ajuntament havia de rutllar: la comissió d'Hisenda, la de Cultura...

Quan queien bombes, havies de sortir esperitat a veure què havia passat. Havíem d'atendre els ferits, fer-nos càrrec del morts... no paràvem. Era espantós, esgarrifós.

[...] Va arribar un moment en què la ciutat estava col·lapsada. Hi havia a Barcelona el govern de Madrid, el d'Euskadi i el de Catalunya. Tres governs que manaven i gent que venia a demanar coses; ningú no sabia què podien governar uns i què els altres. [...]

Aguantàvem esperançats. No vàrem pensar, fins a l'últim moment, que en Franco guanyaria. Sempre preveïem que les potències estrangeres ens ajudarien. Vaig anar dos cops a París, en nom de l'alcalde. Només aconseguia roba i alguna cosa per menjar. Mai armament per defensar-nos. En canvi, els contraris tenien totes les armes que volien d'en Mussolini i d'en Hitler.¹¹⁸

[...] La sortida va ésser espantosa. Sort que el meu marit tenia família a França. Si tenies una adreça, un lloc on anar, et lliuraves del camp de concentració.

[...] Però només teníem el que dúiem al damunt. Ens vàrem instal·lar a Perpinyà, però més tard el Govern de la República a l'exili ens va començar a passar una ajuda de deu francs. Era una misèria, insuficient per viure, i vàrem treballar a la verema i venent productes als mercats. Fins que vàrem muntar el que dèiem «les repúbliques». Ens ajuntàvem sis o set persones, i amb els deu francs que tu aportaves més els dels altres, més les feinetes que tots teníem, podíem fer bullir l'olla.»¹¹⁹

El 1942 l'exèrcit alemany ocupava de facto tot França. La zona lliure era un miratge i els exiliats catalans es varen disgregar. Gallinat i el seu marit varen passar per Montpeller i Béziers. Al final varen instal·lar-se en un petit poble de la Cerdanya francesa: Osseja.

En aquest poble, Gallinat va col·laborar amb els elements de la resistència, comandats pel cap de la gendarmeria. Facilitaven el pas a Catalunya de jueus europeus que fugien del règim nazi. Per una confiança va saber que els alemanys la volien detenir. Davant el perill immediat, Gallinat va decidir tornar a Catalunya, on semblava que podria passar desapercebuda.

Gràcies a un capità de la Guàrdia Civil, parent d'un militant d'ERC, l'Enriqueta va aconseguir un salconduit per viatjar en tren fins a Barcelona. Era el 1942 i acomiadant-se del seu marit va fer via cap a Barcelona.

A ciutat, les coses no varen ésser tan fàcils. Primer a casa del pare i després a la d'uns amics, el risc de ser detinguda creixia tenint en compte que no tenia documentació. Aleshores va contactar amb els frares franciscans de l'església de Pompeia, a la Diagonal. El contacte el tenia dels refugiats jueus-polonesos d'Osseja que, un cop travessada la frontera feien cap a l'església barcelonina on hi havia muntada tota una estructura d'acollida:

educativa.

¹¹⁹ Transcripció de l'entrevista feta el 2003 per José Luis Martín Ramos i Gabriel Pernau per al llibre *Les Veus de la Presó*. http://www.presodelescorts.org/files/pdf/cat/testimonis/testimoniegallinat_2_cat.pdf

«Als soterranis hi tenien muntats uns tallers on hi havia molts nois que treballaven com si fossin aprenents, seminaristes... En realitat era gent que fugia de França, polonesos jueus amb els quals els frares estaven molt units.»

Tot i que els monjos la varen atendre molt bé, Gallinat va veure que no es podia quedar a Barcelona i va intentar aconseguir alguna mena de document per tornar a França. Va ésser en una d'aquestes sortides que va ésser detinguda a la plaça Urquinaona i portada a la comissaria de la Via Laietana on hi va estar tancada una setmana.

Enriqueta Gallinat va entrar a la presó de dones de les Corts a començament de març de 1943 i en va sortir a finals del mateix any.¹²⁰

La presó de dones ja funcionava com a tal des d'abans de la Guerra Civil. Estava instal·lada en un convent de monges que ocupava un gran casalot al lloc on fa anys que hi ha instal·lat El Corte Inglés a la Diagonal. No hi ha cap placa que ho rememori.

Abans d'entrar a la presó pròpiament dita, Enriqueta Gallinat va passar divuit dies d'aïllament:

¹²⁰ A la fitxa d'entrada d'Enriqueta Gallinat a les Corts figura el 5 de març de 1943 com a data d'ingrés, amb les següents dades: «Nacida en Barcelona. Domicilio: Valencia 59, 3^a 2^a. Estado civil: casada. Sin antecedentes. Ingreso ordenado y a disposición del Juzgado Militar Especial. Número 140» (Llibre de registre de filiacions UC 6560, Fons 200, Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, Arxiu Nacional de Catalunya, ANC).

Montpeller, circa 1940

Estudiants estrangers de la Facultat de Lletres de la Universitat de Montpeller i militants d'Esquerra a l'exili en una excursió pels volts de la ciutat.

D'esquerra a dreta, dempeus: Gaietà Rahola, Joan Llevadot, Josep Sastre, x, Ramon Sanahuja, el prestigiós lingüista francès Lucien Tesnière, Maria Batlle, Reis Bertral i el seu marit, Enriqueta Gallinat, x, x, Teresa Rovira, Fina Blasi i Josefina Mori. Ajupits: Núria Torres, Jordi Vives, x i Emili Blanch.

FJI

«Ens tenien a pa i aigua. Unes preses comunistes que estaven en el pis de dalt, i que em coneixien, no van parar fins que van trencar els wàters i la porqueria entrava per calabós on jo estava i, aleshores, es van veure obligats a treure'm del calabós.

A la presó de les Corts estàvem totes barrejades, comunes i polítiques. No hi havia cel·les, havia estat un convent i hi havien sales grans, enormes. Dormíem amb una màrfega a terra, plena de xinxes i porqueria. No teníem res i depenia del que em portava en meu pare: una mica de menjar.»¹²¹

A la presó hi va veure històries sòrdides i va ser testimoni dels tripijocs d'algunes monges amb les recluses comunes:

«Hi havia el cas de delinqüents que entraven i sortien cada poc temps i que, en tornar, portaven un regal a la germana. »Mire, le traigo un regalo de mi compañero», i les monges l'acceptaven, tot i que segurament era robat.

Entre les polítiques n'hi havia algunes a les quals els hi havien pres els fills i d'altres que no sabien si els seus companys havien estat afusellats: «Jo era presa política, però la majoria, tot i ser considerades com a tals, no tenien grans conviccions; l'únic que havien fet era estar afiliades a un sindicat o a un partit polític.»

Els frares de l'església de Pompeia, que l'havien ajudada quan va entrar clandestinament a Catalunya, es varen convertir en els seus «correus» recollint les cartes adreçades al marit, que encara era a França, després de les misses que celebraven a la capella de la presó. A finals de 1943, varen deixar-la en llibertat.¹²²

¹²¹ Entrevista de la historiadora Mercè Vilanova a Enriqueta Gallinat, Barcelona, 11 de juny de 1997. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona-Fons orals. Sentiu fragment sonor a: <http://www.presodelescorts.org/files/orals/egallinat.mp3>

¹²² Per conèixer més de la situació de les dones a la presó de les Corts: Mavis Bacca, *Acusada d'espia. A la Barcelona franquista 1939-1943*. L'autora, violinista i professora d'idiomes a la Barcelona de la immediata postguerra, va col·laborar amb la xarxa que feia passar aviadors anglesos caiguts sobre França a zona segura. Va ser detinguda i empresonada a les Corts. De tornada a la Gran

La sortida al carrer va suposar una altre mena de càstig:

«Molta gent que em coneixia no em saludava, Gent que jo havia tractat, fins i tot aquells que havia ajudat durant la guerra, no em van fer costat. No es volien acostar a una dona acusada de roja separatista. Tenien por.»¹²³

Tot i això calia tirar endavant. El seu marit, Enric Tubau, torna de França i, després d'un parell de mesos a la presó es pot reunir amb ella. Arran del naixement del seu fill, es traslladen a viure al carrer Ausiàs Marc, al costat de les seves amigues Ramona i Neus Companys, germanes del President.

Varen ser uns anys de dificultats perquè el periodista no podia exercir i ella només aconseguia feines esporàdiques. Finalment alguns companys d'Enric Tubau varen aconseguir-li una col·laboració al seu antic diari signada sota el pseudònim de Jorge Moncada. Per la seva banda l'Enriqueta va fer feines molt diverses fins que va aconseguir el lloc de directora d'un hotel a Sitges càrrec que li va permetre, uns anys després, llogar el seu propi establiment: l'hotel Maricel on, més endavant se celebrarien algunes reunions de la clandestina i malmesa ERC. Va deixar l'hotel el 1969, poc després de la mort del seu marit.

A partir de la Transició i fins la seva mort Enriqueta va tornar a militar activament a Esquerra. Va ser secretària de la Dona, membre del Comitè Executiu i del Consell Nacional. En nom del partit va formar part del Consell de Dones de Barcelona, fou consellera municipal del Districte de l'Eixample i membre del Consell Executiu de l'Institut Català de la Dona.

El 1996 va rebre la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya i el 2002 la Medalla d'Honor de l'Ajuntament de Barcelona.

Bretanya, el doctor Josep Trueta li va recomanar d'escriure els seus records. El relat autobiogràfic d'aquesta experiència no va ser publicat en anglès i català fins cinquanta anys més tard.

¹²³ Transcripció de l'entrevista feta el 2003 per José Luis Martín Ramos i Gabriel Pernau per al llibre *Les Veus de la Presó*. http://www.presodelescorts.org/files/pdf/cat/testimonis/testimoniegalinat_2_cat.pdf

Maria Casi i Rimbau

Barcelona, 1915-1995

Aurèlia Serra i Gasulla

Barcelona, 1932

«La senyora que ens llogava l'habitació, no deia res perquè tinc entès que també era d'Esquerra, però crec que estava encuriosida pel que hi fèiem.»

Aurèlia Serra i Gasulla només tenia 14 anys quan, en un pis del carrer Manso cantonada Borrell, ella i la seva cunyada Maria Casi i Rimbau s'hi tancaven i hi feien anar el ciclostil.

«L'any 1946 jo era mecanògrafa, per això era l'encarregada de picar a màquina, en uns fulls especials, el text que després la Maria tintava i posava en una mena de cilindre manual on fèiem els fulls.»

En aquesta «vietnamita» les dues dones anaven imprimint els textos que Jaume Serra i Gasulla, el germà de l'Aurèlia havia escrit per confeccionar uns butlletins clandestins que les mateixes Maria Casi i Aurèlia Serra anaven a portar a les bústies dels afiliats d'Esquerra o enviaven a França per conductes segurs.

Barcelona, 1957

Àpat del nucli barceloní de l'Esquerra clandestina, a La Alameda del Cómico, al Paral·lel. Seguint el semicercle, d'esquerra a dreta: Pau Ris, Jaume Serra, Maria Casi, Aurèlia Serra, X, sra. de Juliachs, X, X, X, X, X, Isidre Armengol i la seva esposa, Manuel Juliachs i Anna Panadé.

FJI

la humanitat

Fundador: LLUÍS COMPANYS

Organ d'Esquerra Republicana de
Catalunya

Març del 1946 - 11 Epoca

Núm. 9 Donatiu: 1 Pesseta

EDITORIAL

El clam de la democràcia catalana

L'opinió demòcrata de Catalunya, en tenir coneixement de la Declaració Conjunta dels Governos de França, Regne Unit i Estats Units de Nordàmerica del 4 de març del 1946, no pot sentir-se ni més desil·lusionada ni més alarmada. Perquè, avui, com deu anys enrera, els paladins de la Democràcia tornen a aixecar bandera de no ingerència.

Com tot el món en pes, Catalunya a ha via cregut que la liquidació de la guerra i dels feixismes italià i alemany hauria anat aparellada amb la liquidació de la tirania franquista, la qual va ésser imposada, precisament, amb l'ajut de Hitler i Mussolini. Però, Catalunya, mai no hauria pogut creure que, després de vuit mesos d'haver-se acabat la guerra a Europa, després de Potsdam i de Sant Francisco i després d'haver-se posat en marxa el mecanisme de la ONU, les Democràcies poguessin pronunciar-se per la no ingerència en el problema de l'actual Estat espanyol, deixant els pobles ibèrics en la indiferència i la desesperança. D'haver-hi sospitat, Catalunya no hauria esperat que les Democràcies actuessin dins la ONU; Catalunya, s'hauria pres ella mateixa la justícia al llarg dels set anys d'oprobis que el franquisme li ha imposat.

Avui, les Democràcies deixen el problema en un punt inacceptable. Com pot el poble, fixar el seu propi destí, lligat de mans i desarmat, mordassat i a mercè del seu tirà? I com pot organitzar-se, a desgrat de les mesures repressives de l'actual règim, i, ensems, «donar l'esperança als tres Governos de que el poble no es vegi altra vegada arrossegat als horrors i odis d'una lluita civil», segons paraules dels autors de l'esmentada Declaració Conjunta?

La democràcia catalana, denúncia aquest contraentent, i remarca que no és amb notes com es liquidarà el règim franquista, sinó amb fets. Són fets, per

Suscripció en pro de la causa de Catalunya

El nostre Partit no compte amb altres mitjans econòmics que la venda de **la humanitat** i els donatius. No ens dediquem a cap "operació" immoral. No desitgem altre ajut econòmic que el de les persones de conducta digna. El que demanem és per a la propagança, organització, desplaçaments i ajuda als companys que caiguin per la defensa de la nostra idealitat.

Ajudeu-nos! Presteu-nos la vostra col·laboració entusiasta i activa.

Un català d'E. R. de C., 100; Una catalana de Barcelona, 100; Sr. Ramon 675; Sr. M., 10; M. B., 10; Els Picarols, 100; Un social-demòcrata, 100; Un soci del Passeig de la República, 500; Sr. A. J. G., 1.000; De un Opel, 100; Grup de dones d'Esquerra, 450; Noi de Vich, 100; Per Catalunya (Torelló), 100; Amic d'Ausona, 50; Grup Aurora, (Secció A), 300; Un periodista distingit, 100; Secció Femenina Empordonesa, 62; Codex, 100; Grup Manelic, 25; Enganxaferrós, 25; Els amics de la Ràdio, 25; Electricista a Catalunya, 25; Venedors de troços, 25; Jo i la dona, 25; Sans-Serrats, 25; Graven tot, 25.

exemple, la constitució d'un Govern de la República, la d'un Govern de Catalunya i la d'un Govern d'Euzkadi, fets que volen ignorar els Governos signataris de la Declaració Conjunta en manifestar l'esperança que «destacats patriotes espanyols de sentiments liberals puguin trobar, aviat, els mitjans que duguin a cap, pacíficament, la retirada de Franco, l'abolició de la «Falange» i l'establiment d'un Govern interí o provisional». La democràcia catalana, aixeca el seu clam als Governos signataris de la Declaració Conjunta per a significar fins a quin punt repudia els «pronunciamientos», de tan netasta tradició en el país i fins a quin punt creu necessària la ratificació de «l'expressió de les seves aspiracions polítiques», adduint, una vegada més, el text de la Declaració.

El poble, expressà lliurement les seves aspiracions polítiques el 12 d'abril del 1931 advocant per la República i establint-la per una revolució incruenta que fou una vera llicó de ciutadania. El 10 d'agost del 1932, el general Sanjurjo s'aixecava en armes contra el poble. El 16 de febrer del 1936, el poble expressà una vegada més llurs aspiracions polítiques en unes eleccions tan contundents de sentit republicà, que la quasi unanimitat de pensament mogué al general Franco a rebel·lar-se contra la decisió popular i encendre una guerra per tal d'imposar-se, com s'imposà, gràcies a l'ajut d'Alemanya, d'Itàlia i del Comitè de No Intervenció. El poble, no ha estat consultat més, però ha plebiscitat el seu pensament en els Batallons Disciplinaris de Treballadors, en les presons i davant els piquets d'execució.

La democràcia catalana — Esquerra Republicana de Catalunya, ja ho ha manifestat clarament amb la publicació del Document adreçat a la Gran Bretanya, Estats Units i França —, demana als Governos signataris de la Declaració Conjun-

Barcelona, març de 1946

La Humanitat, l'òrgan d'Esquerra va tenir fins a tres edicions durant el Franquisme. L'edició de Mèxic, l'edició de França, i l'edició clandestina de l'interior, de la qual aquest exemplar n'és una mostra.

FJI

Barcelona, 1962

Maria Casi i Jaume Serra i Gasulla, dos dels principals militants d'Esquerra en la clandestinitat antifranquista.

FJI

La derrota a la guerra havia comportat l'exili de milers de militants d'Esquerra i de la pràctica totalitat de la seva direcció política. L'únic diputat d'Esquerra que no va marxar, Josep Fàbrega, de Palamós, fou detingut, jutjat i afusellat pel règim franquista. Com també ho foren prop de quaranta alcaldes i més de set-cents militants, del partit hegemònic de la Catalunya republicana.¹²⁴

En aquesta conjuntura, Esquerra a l'interior havia quedat absolutament desballestada i lentament, militants poc significats i gairebé anònims durant la República i desconeguts entre ells, anaren connectant-se fins cristalitzar, el 1945, un primer Consell Executiu representatiu de les cinc federacions d'Esquerra.

El pes d'aquesta estructura clandestina basculà durant un parell d'anys en una dotzena de persones: Manuel Juliachs, Pau Ris, Miquel Ferrer, Isidre Armengol i Jaume Serra i Gasulla, per Barcelona-Ciutat; Miquel Arpa, de Manresa i Pere Puig, de Sant Hipòlit de Voltregà, per Barcelona-Circumscripció; Josep Subirats, de Tortosa, per Tarragona; Miquel Cuadrat, per Lleida; Pere Pigem, de Pals, per Girona; i l'antic secretari general de les JERECS, Josep Montes.¹²⁵

Esquerra tirava 10.000 exemplars de *La Humanitat* clandestina i participava en el Consell Nacional de la Democràcia Catalana, un organisme unitari presidit per l'escriptor Josep Pous i Pagès.

Jaume Serra i Gasulla i la seva germana Aurèlia, provenien d'una família que no s'havia significat políticament durant la República però era votant d'ERC. Jaume Serra havia estat funcionari de l'Ajuntament de Barcelo-

¹²⁴ Josep Maria Solé i Sabaté i Oriol Dueñas, *Op. cit.*

¹²⁵ Josep Subirats, *Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*, p. 137-158.

na i va participar a la guerra com a soldat ras, al front de Lleida, on va coincidir amb Víctor Torres, comissari de la Columna Macià-Companys reconvertida en 146 brigada mixta de la 30 divisió. Pocs mesos abans que acabés el conflicte va emmalaltir i va tornar a Barcelona on retrobà antics companys. Aurèlia Serra recorda aquells temps:

«Ell i en Rivera, n'Armengol i en Raventós, tots eren funcionaris de l'Ajuntament i varen ésser depurats pels franquistes. El cap els hi va dir que no podien tornar a la feina perquè els seus llocs estaven reservats per a falangistes i excombatents dels seus.

El meu germà va estar tot un any sense trobar feina enlloc fins que el mateix cap el va col·locar en una agència administrativa de l'Ajuntament, al carrer Portaferrissa. El va col·locar allí perquè era un lloc discret.»

Jaume Serra, tenia estudis d'economia per la Henry George School of Social Science de Nova York i estava molt ben considerat a l'Ajuntament, però va acabar marxant a la Compañia General de Seguros, una de les empreses dels germans Muñoz Ramonet, personatges clau de la Barcelona de l'estraperlo, els quals, el 1962, l'enviarien a la delegació de Manila.

A la primavera del 1946 hi varen haver detencions massives com a represàlia per les manifestacions del 14 d'abril contra el règim. Esquerra va ésser la més afectada amb uns 70 detinguts. Tarradellas va sospitar de possibles delacions sorgides del Consell Nacional de la Democràcia Catalana (CNDC) presidit per Josep Pous i Pagès, que s'autoproclamava com el govern de Catalunya a l'interior.

El clima d'enfrontament i malfiança entre l'oposició catalanista propiciava aquest ambient. La realitat és que la caiguda del militants d'Esquerra, com Serra i Gasulla, Maria Casi, Pere Puig, Pau Ris, Miquel Ferrer, Miquel Arpa, Isidre Armengol o Josepa Martí, entre d'altres, va estar provocada per la detenció d'un correu que intentava passar documentació cap a França. Aquest correu deuria dir algun nom després d'ésser torturat.¹²⁶

«En aquella època es feien reunions a casa dels meus pares. Hi venien l'Armengol, que estava entrant i sortint de la presó constantment, en Raventós i en Pau Ris. Com que encara hi havien els “serenos” que rondaven pels carrers, tenien que pujar d'un en un aprofitant que el vigilant anava a un altre carrer. Tot aquest grup, durant la Segona Guerra Mundial, també venien a casa a escoltar la BBC perquè, el meu germà parlava molt bé l'anglès.

L'any 1946, quan varen detenir el meu germà, era a casa d'en Pau Ris i sembla que una veïna els va denunciar. Varen estar a la presó quasi un any. A la meua cunyada la varen detenir pel carrer. La varen dur a la comissaria, i la varen apallissar. Li varen deixar la cara ben morada. Sembla que l'estaven seguint perquè la varen agafar amb uns dels papers que feia el meu germà. Ella va dir que els papers li havien donat pel carrer, a la Plaça Catalunya. La varen portar fins allí, apallissada i tot, per veure si hi havia quedat amb algú i el delatava, però no varen aconseguir que digues que els papers eren del seu home Ho va passar molt malament perquè mentre la interrogaven li posaven llapis entre els dits i hi picaven per trencar-li les mans. La varen empresonar uns mesos.»

Detingut per segon cop el gener de 1947 Jaume Serra va haver de deixar la política més partidista i fou designat pel president Irla nou delegat d'informació de la Generalitat a l'interior. La feina, —que durà un any, fins la dissolució d'aquesta delegació—, era mantenir relacions amb el cos consular i editar el Butlletí d'Informació de la Generalitat per tal de contrarestar el CNDC, que no reconeixia el Govern Irla.¹²⁷

Jaume Serra continuà vinculat a Esquerra tota la vida, però per refer el partit a l'interior, el secretari general Josep Tarradellas envià des de França, el 1948, un nou contacte no fitxat, Joan Rodríguez Papasseit, que cauria als dos mesos. No seria fins el 1952 quan Heribert Barrera tornaria de l'exili i assumiria la direcció d'Esquerra a l'interior.

là, p. 575-589.

¹²⁷ Daniel Díaz. *L'oposició catalanista al franquisme: El republicanisme liberal i la nova oposició (1939-1960)*, p. 36-44.

Guillermina Peiró i Olives

Mataró, 1924

Guillermina Peiró està avesada a parlar del seu pare i de com la trajectòria política d'aquest va marcar la vida familiar. Per això, no s'oblida mai de remarcar que al costat de Joan Peiró hi havia la Mercè Olives, la seva mare, que des dels 18 anys, quan es va casar, va seguir el seu marit arreu acceptant la duresa d'una trajectòria sindical i política plena d'entrebancs.

«Tothom parla del pare però ningú de la mare. Va ser una víctima, es varen casar amb 18 i 19 anys. La meva mare va tenir 10 fills, i sempre va fer costat al pare, tot i les dificultats que vàrem passar. Que jo recordi, només li va fer un retret. Al final de la guerra, quan dos dels meus germans eren al front lluitant com a voluntaris, varen cridar a files el meu germà petit, en Joan. La mare li va demanar al pare que intentés que el noi, de la quinta del biberó, no anés destinat a primera línia. El pare s'hi va negar perquè no volia privilegis. La mare li va dir que li valdria més que el noi tornés. La coherència amb el seu ideal era tan forta que es pot dir que va sacrificar-hi la família.»

Mataró, 3 d'abril de 2006

Guillermina Peiró amb un retrat dels seus pares, Mercè Olives i Joan Peiró.

ELENA FERRAN / EP

Mataró, 1937

Joan Peiró a la Cooperativa del Vidre.

Més que un retret aquesta afirmació és una constatació del caràcter del pare. Guillermina n'esta molt orgullosa i, de fet, dels set fills que varen arribar a adults, ha estat l'única que ha participat en la lluita sindical i política.

Joan Peiró, va ser un sindicalista de la CNT, del ram del vidre, director de la *Solidaridad Obrera* i ministre d'Indústria de la República. Detingut a França i entregat als franquistes, aquests pretenien que Peiró renegés dels seus ideals i s'incorporés a la direcció del Sindicat Vertical. El nou règim necessitava legitimitació. Peiró s'hi va negar i fou afusellat a Paterna el 1942.

Guillermina Peiró i Olives va néixer a Mataró el 1924 i va anar a l'Escola Racionalista de la Cooperativa del Vidre amb mestres com Espartacus, Miguel Campuzano, Armonia Dalmau i Germinal Esgleas, entre d'altres.

«El pare va fundar l'Escola del Forn del Vidre, on els mestres eren partidaris de l'Escola Moderna creada per Ferrer i Guàrdia. Hi havia molt bon ambi-

ent. Encara me'n recordo d'aquella escola, perquè va ser la representació de l'ideari del meu pare. En aquella escola es vivia un ambient de fraternitat».

A les acaballes de la Guerra, Joan Peiró no va seguir el suggeriment de Companys d'enviar cap a França a les famílies dels dirigents.

La família Peiró va passar la frontera a peu, com uns més entre els milers que fugien. La situació era dramàtica perquè França va tenir la frontera tancada uns dies i la gent s'amuntegava a les carreteres intentant esquivar els metrallaments de l'aviació franquista. Un cop obert el pas, varen separar els homes de les dones i les criatures. A la mare i les filles les varen ficar en un tren que estava ple de degoters. Els hi varen tenir tres dies abans de sortir cap a Bretanya. Van instal·lar-les en un refugi que, quan pujava la marea, quedava totalment aïllat, a la zona de la Presqu'île de Crozon, prop de Brest, a la rada dels submarins de la Marina francesa. El mig miler de refugiats d'aquest refugi varen ésser ben tractats. Segons Guillermina tot depenia de l'orientació política del director de torn. Varen tenir sort: simpatitzava amb la causa republicana.

Amb l'ocupació alemanya, Mercè Olives i les seves filles varen acabar instal·lades a Narbona. Els germans, que havien passat pel camp de Sant Cebrià de Roselló es varen disgregar per França. Joan Peiró va estar poc temps a Narbona perquè el varen reclamar a París per tal d'organitzar les sortides dels exiliats a través del JARE (Junta de Ayuda al Refugiado Español). Guillermina recorda que l'últim cop que el va veure va ser quan el varen anar a acomiadar a l'estació de Narbona.

«A Narbona hi havia molt refugiats i l'ambient era molt maco. No hi havia encara aquella cosa de si tu ets anarquista o si tu ets comunista. Tots ens ajudàvem.

A casa meva era un continu de gent que entrava i sortia, tothom que passava per Narbona venien a buscar informació. Va arribar un moment en que les autoritats franceses demanaven una documentació específica per als refugiats i tenir 10.000 francs, sinó, eren deportats. No hi va haver-hi deportats perquè tothom es va espavilar. Hi havia una bona xarxa de solidaritat entre els refugiats catalans i espanyols.

Quan varen detenir el pare va venir molta gent a fer-nos costat. Al meu pare tothom li deia que marxés. Tenia ofertes de feina per muntar una fàbrica de vidre al Canadà però ell va dir que mentre hi hagués un refugi a França, ell no marxava.»¹²⁸

A Peiró el varen agafar quan passava de la zona ocupada a la zona lliure. Es volia reunir amb la família. Les dones varen continuar vivint a Narbona on treballaven del que fos. Guillermina tenia 15 anys i ja des-puntava: va organitzar la seva primera vaga.

«Nosaltres treballàvem a la verema i els francesos portaven calçat i nosaltres espadenyes. I va ploure. I nosaltres vam dir que en aquelles condicions no podíem treballar. Vàrem parar i ens van fer fora».

Més endavant es varen traslladar a París on ja hi vivien els seus germans més grans. Quasi sense voler-ho es va veure col·laborant amb la Resistència.

«A París la mare, una germana i jo ens dedicaven a fer mitja per un català que ens proporcionava la llana i després ens comprava la producció. En Plans, un periodista exiliat, també tenia un restaurant i, com que em vaig cansar de fer mitja, li vaig demanar de fer de cambrera, però em va dir que no perquè les noies del restaurant també alternaven amb els clients alemanys, els hi treien informació. Em va dir que si volia treballar, millor que em quedés a la cuina rentant plats. No m'agradava però va ser la manera d'aconseguir menjar extra.»

En acabar la Guerra Mundial, Mercè Olives, molt malalta, va demanar a les filles de tornar a Mataró. A

128 El testimoni de Guillermina Peiró s'ha extret de les següents fonts: Xavier Roijals i Dídac Salau, «Guillermina Peiró: "La societat de consum va substituir la classe obrera"», *Catalunya. Òrgan d'expressió de la CGT de Catalunya*, núm. 89, setembre de 2007, p. 14-15. *El Racó. La tertúlia d'història de Mataró Ràdio. L'exili republicà: Joan Peiró i Belis*. Tertúlia amb Guillermina Peiró i Olives i Josep Puig i Pla. Presenten: Sandra Cabrespina, Núria Gómez, Jaume Vellvehí i Maria Salicrú-Maltas [Grup d'Història del Casal de Mataró]. Ràdio Mataró, programa núm. 90, 12 de febrer de 2009. <<http://www.ghcmataro.org/noindex/audios/Peir%C3%B3.mp3>>

Cervera de la Marenda, la policia espanyola les hi va prendre els passaports i les va custodiar fins Girona confinant-les a l'Hotel Peninsular. Cada dia havien de presentar-se a la comissaria. Mercè Olives estava en fase terminal i Guillermina va prendre una decisió:

«Li vaig dir al comissari que si no ens donaven el permís per viatjar marxariem igualment perquè la mare estava a punt de morir i volíem arribar a Mataró. El comissari va dir que no podia donar-nos el document però que ens faria constar com a desaparegudes durant 24 hores i que espavilessim per arribar a Mataró, on ens hauriem de presentar a la policia. A Mataró no ens varen fer res, però vaig conèixer altres noies a les quals maltractaren. A moltes quan tornaven de l'exili els hi tallaven els cabells i les hi feien prendre oli de ricí.»¹²⁹

Mercè Olives va morir a Mataró el 1946. Guillermina va tornar a treballar al Forn del Vidre que havia deixat de ser una cooperativa i estava controlat pels franquistes.

La militància de partits i sindicats s'estava reorganitzant a Mataró. ERC estava comandada per en Tuijants, i el sindicat amb més força continuava essent la CNT que, segons Guillermina Peiró, tenia uns 1.000 adheritats entre totes les fàbriques.

Aquell mateix any, les dones de la indústria tèxtil varen muntar una vaga per que els patrons havien deixat de pagar una prima de 75 pessetes que havien començat a donar quan varen veure que hi havia descontentament per la manca d'aliments als comerços i la pujada de preus d'aquests. La vaga estava comandada per una coneguda lluitadora local: la Pepa Maca, de la CNT. Va reunir-se amb els dirigents clandestins en un paratge allunyat del poble: Can Pericó. Allí es va decidir que els homes es mantinguessin als telers mentre les dones sortirien en manifestació. Tot i les precaucions, els homes varen ésser detinguts. Al Forn del Vidre no es va fer vaga perquè hi havia un control estricte

¹²⁹ «Les dones de la clandestina ERC de Catalunya, els membres de la qual negaven ser espanyols, sovint eren violades durant l'arrest, com van explicar dues víctimes a un amic comú». Matthew Tree, *La vida a la banda del rebre*.

per part dels gestors franquistes.¹³⁰ La jove Guillermina ja participava en les trames clandestines.

«Tot era gent gran, i jo era la nena. I allà on hi havia una miqueta de perill, qui hi anava? la Guillermina. Que s'ha d'anar a tal lloc a portar això..., sent la nena no despertava sospites.»

A la dècada dels 1950 Guillermina Peiró vivia a Barcelona i treballava als Laboratoris Recasens. Mantenien els seus contactes amb gent d'ERC i de la CNT. Feia d'enllaç i portava menjar als presos polítics. El 1951 es va organitzar una vaga de tramvies. Guillermina hi va participar i va saber evitar la detenció:

«Anàvem a la Rambla a tirar pamflets i en una d'aquestes vénen els guàrdies civils a cavall. Tothom es va anar a refugiar a les botigues però jo em vaig quedar al mig de la plaça Catalunya. Un guàrdia em va preguntar què feia i li vaig dir que em cordava la sabata. Amb males maneres em va dir que m'afanyés i marxés. No va veure que portava mocassins, sense cordons! Sempre vaig intentar mantenir la sang freda. Quan estàvem a París ho vaig aprendre dels companys que no es posaven nerviosos davant dels alemanys. A algun altre el varen agafar perquè el varen veure neguitós.»¹³¹

El Franquisme i la preeminència que l'església catòlica hi tenia, macaven la vida quotidiana sense subtilitats. Guillermina Peiró va trigar anys a poder casar-se. No estava batejada i no ho volia fer. El seu xicot, tot i ser un catòlic practicant, ho respectava. Cap capellà volia fer un casament mixt. Fins que un mossèn de Mataró, que recordava com Joan Peiró havia salvat molts frares i capellans dels incontrolats, hi va estar d'acord.

Guillermina fins i tot va perdre una feina en un taller de la ciutat perquè quan hi resaven el rosari, ella no ho feia. La varen acabar despatxant perquè «els comprometia».

¹³⁰ Ricard Vargas-Golarons, «La vaga general de Mataró del 23 al 26 de març de 1946», *Sessió d'Estudis Mataronins*, p. 89.

¹³¹ Maria Coll i Josep Puig, *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*, p. 3.

A les acaballes del franquisme, Guillermina Peiró va formar part del nucli militants d'Esquerra que com, Josep Renu i Calvet varen reconstruir el partit a Mataró. La seva relació amb la CNT va patir molts dalts i baixos. La varen expulsar diverses vegades perquè no estava d'acord amb la línia que volien imposar els dirigents de l'exili. Finalment va marxar amb els escindits de la CGT.

Guillermina va enviudar molt aviat i va tenir que tirar endavant amb la seva filla.

El seu activisme polític ha estat reconegut amb distincions com el Braçale de la Resistència Francesa, la medalla Francesc Macià de la Generalitat de Catalunya i l'homenatge dels seus companys d'Esquerra de Mataró.

Una lluita constant en els darrers anys ha estat demanar la revisió del procés del seu pare.

Per a Guillermina Peiró, que ha hagut de patir el menyspreu de la justícia espanyola, que els joves coneguin la història i les vicissituds del nostre país és fonamental però, fa un retret a la seva generació, creu que segurament varen voler preservar massa les noves generacions.

«Ja era hora que ho fessin, això de la memòria històrica. Perquè és que la gent no se'n recorda. La gent no en sap res de res i no ho vol saber.

La gent ho va passar tan malament, vàrem patir tant, que dèiem als nostres fills "tu no et preocupis i estudia que nosaltres ja hem patit prou". I nosaltres mateixos vàrem contribuir a esborrar-la la memòria. Perquè no volíem que els nostres fills patissin allò que havíem passat nosaltres.

I va ser un error.»

Barcelona, 21 de novembre de 1977

Reunió de la direcció d'Esquerra amb el president Josep Tarradellas, poc després de la seva tornada de l'exili. D'esquerra a dreta: Feliu Riera, Cristià Aguadé, Josep Fornas, Conxa Farré, Josep Tarradellas, Heribert Barrera i Víctor Torres.

FJI

7 La represa democràtica

Miquela Puerto i Catalán

Castelló de la Plana, 1905 - Barcelona, 2003

Al Casal Despertaferro tothom la coneixia com «la padrina del Poble Nou». Era una militant de base modèlica. El seu fill, Albert Peña i Puerto, recorda que sempre estava a punt per a col·laborar en el casal o en altres accions del partit.

Vicenç Peña Massagué, el marit de Miquela era un militant d'Esquerra que va morir molt jove. Miquela, que també provenia d'una família estretament vinculada al partit, va continuar la seva militància activa fins al final.

Tant en Vicenç Peña com la Miquela Puerto van ser tota la seva vida treballadors del ram del tèxtil.

Les companyes de l'etapa de la Transició la recorden com una dona amb molt caràcter però que també sabia posar pau quan hi havia algun conflicte al casal. El partit li va retre un homenatge el 1979.

Margarida Fort i Mollar

Oviedo, 1915 - Barcelona, 2000

Margarida Fort va néixer a Oviedo, a causa de la feina del seu pare, que era ferroviari, però al cap de set setmanes del seu naixement la família ja va tornar a Barcelona. El seu oncle patern, Domingo Fort i Fargas, republicà i maçó, exercí una gran influència sobre ella.

El 1930 es féu membre de la Unió Excursionista de Catalunya. En aquesta època, a la creu de terme de la capella de la Salut, a Sabadell, va fer la promesa de defensar Catalunya amb la seva vida. Va formar part, també, de l'organització Palestra que liderava Josep Maria Batista i Roca. I el 1931 va entrar a formar part de les JEREC i d'Esquerra. A Esquerra portava el grup de noies del Casal de Gràcia de Barcelona.

Va treballar com a teixidora i va formar part del Consell d'Empresa. També va pertànyer a la CNT i més tard a una fracció —de caràcter més catalanista— que es va fer de la UGT. Va cursar estudis d'infermeria.

Juliol 1979

Heribert Barrera i Miquela Puerto

ESP

Circa 1955

Margarida Fort, treballadora del tèxtil

FJI

Durant la Guerra Civil va formar part de la Unió de Dones de Catalunya i va col·laborar amb el Socors Roig.

El 8 d'abril de 1939 va ingressar a la presó de dones de Barcelona per rebel·lió militar, i va ser condemnada a dotze anys de reclusió, dels quals en va complir dos. La llibertat provisional i el desterrament els va passar a Burgos, on va tornar a ser detinguda.

El 24 de febrer de 1943 va ingressar a la presó de dones de Madrid, on va ser jutjada per l'«Alto Tribunal de la Masonería y el Comunismo», i fou condemnada a cinc anys de presó. Finalment, el febrer de 1947, va poder sortir en llibertat condicional i va retornar a Barcelona i al seu antic treball de teixidora.

Més endavant, el 1951, es va casar amb Francisco Martín Montaña, militant del PCE, i van tenir dos fills: la Mercè i en Xavier. El nét, Ricard Paradís i Martín, ens recorda els seus avis:

«L'avi era andalús, d'Almeria, d'una bona família. Havia fet la guerra com a tinent. Si hagués pogut se n'hagués anat a viure a la URSS. Va passar per camps de concentració, li van fer repetir el servei militar, el van degradar, el van enviar a Cartagena, li van expropiar les terres... i finalment va venir a instal·lar-se a Catalunya.

Els avis s'avenien bé, però com que ell era del PCE i ella d'Esquerra, discutien molt de política. L'avi sempre va estar vinculat al partit i amb l'escissió del PSUC va anar al PCC. Encara el recordo llegint l'*Avant*, era el seu diari de capçalera.

L'àvia treballava de teixidora amb unes germanes del meu avi i així es van conèixer. Es van casar, van tenir dos fills i van portar una vida humil.»

Margarida Fort va viure les primeres vagues del Primer de Maig i la dels tramvies, i a través del seu amic Heribert Barrera, i altres companys i companyes, va tornar a l'activitat política a Esquerra. El seu nét ens explica la seva renovada militància:

«Durant el Franquisme l'àvia tenia algun contacte amb la gent d'Esquerra, però no gaires. La majoria de la gent que coneixia havien mort o s'havien exiliat. Amb la represa d'Esquerra s'hi va vincular més. També era membre de la Junta de l'Associació Catalana d'Expresos Polítics, des d'on van ajudar els exiliats uruguaians dels anys 1970.»

Fort va ser presidenta de la Federació de Barcelona d'Esquerra i va ajudar a fundar el casal del districte d'Horta-Guinardó, que va proposar que s'anomenés Josep Irla. El 1994 l'Ajuntament d'aquest mateix districte li va atorgar el Premi a la Col·laboració Social.

Fins al seu traspàs va ser membre activa de l'Espai de la Gent Gran del Carmel i presidenta d'honor del casal d'Esquerra d'Horta-Guinardó.

Concepció Farré i Garí

Vilanova de Meià, 1917

Conxa Farré ha estat militant d'Esquerra Republicana de Catalunya des de molt jove. A l'exili formà part del grup d'estudiants catalans de Montpeller, amb altres joves com Heribert Barrera. Allí hi va iniciar els estudis de Dret i Filosofia, que posteriorment amplià a París. Casada amb Joan Rebull, l'escultor també vinculat a Esquerra, en retornar a Barcelona cursà la carrera de Dret. Va exercir d'advocada i va tenir un paper molt important en la complicada etapa de la represa d'Esquerra, en els primers anys de la Transició. Tot i formar part del nucli dur de la direcció del partit, en qualitat de lletrada, mai va sortir escollida parlamentària. A finals dels anys 1980, quan encara no se'n parlava gaire, li varen diagnosticar la malaltia d'Alzheimer que no li va permetre continuar amb la seva carrera professional ni política.

Conxa Farré ja va demostrar des de molt jove que era tot un caràcter, com ens recorda la seva filla, Cristina Rebull i Farré:

«Era una noia molt rebel, cap els 17 o 18 anys va marxar sola cap a Barcelona. Els seus pares s'havien traslladat a Lleida, però ella volia estudiar Dret. Em va explicar que, a Barcelona, estava en una residència on és ara el Palau de Pedralbes. En aquesta residència va coincidir amb Raimunda Elias i Maria Pepa Colomer, dues de les primeres aviadores de Catalunya.»

Quan va esclatar la guerra aquestes aviadores varen tenir una importància cabdal per a República. Sense ésser militaritzades, varen fer-se càrrec de la instrucció dels nous pilots i varen fer molts vols de reconeixement costaner i de transport i d'enllaç amb la rereguarda. Conxa les va acompanyar a l'exili.

Aquest primer exili no va durar gaire. El 1940, Conxa tornava a ser a Barcelona estudiant el batxillerat franquista per poder accedir a la universitat. És en aquesta etapa que coneixeria a una de les seves grans amigues, l'escriptora Carmen Laforet. L'escriptora, que també patiria la malaltia d'Alzheimer, rememorava el moment, l'ambient, i sobretot la personalitat de Conxa:

«En 1939, recién terminada la Guerra Civil, fui a Barcelona para estudiar en la Universidad. Encontré la ciudad hambrienta que he descrito en *Nada*. Pero el hambre no era capaz de quitarme la alegría de vivir. Barcelona fue maravillosa para mí. El don de la amistad es mi riqueza como acabo de escribir aquí. A través de cada amigo descubro un mundo nuevo. Y había muchos mundos que descubrir. Tenía yo amistad con muchachos catalanes que habían sido evacuados a Francia al final de la Guerra Civil y habían vuelto después de comenzar sus estudios universitarios en Montpellier empujados en este regreso por la guerra europea. Entre ellos, centrandó aquel grupo con su personalidad, una muchacha, Concha Farré, cuya amistad, hoy, treinta y tantos años

1982

Conxa Farré, en la fotografia de campanya com a candidata d'Esquerra a les eleccions al Congrés de Diputats.

FJI

después, sigue teniendo la misma fuerza, seguridad y encanto que entonces, para las dos.

A Concha la encontré estudiando, ella, por segunda vez, su Bachillerato después de haber asistido a la Universidad en Francia. Su título de Bachillerato catalán no servía para los estudios oficiales de entonces. Estudiaba con espíritu deportivo y voluntad de hierro. Trabajaba unas horas por las mañanas. Solíamos reunirnos ella y yo en el Ateneo con sus amigos y una vez por semana ella nos llamaba a todos para que fuésemos a su casa. Era que había llegado el paquete, que, sorteando toda clase de dificultades, le enviaba su familia. Un paquete con embutidos, queso, golosinas y un enorme pan blanco —el mayor lujo en aquel tiempo— para que Concha reforzase su alimentación, que la familia imaginaba (con toda razón) que era deficientísima. Aquel paquete se abría una vez a la semana en la salita de Concha y desaparecía en diez minutos, consumido por todos nosotros y regado con un porrón de vino.

Luego se hablaba en catalán —que yo entendía pero mi pereza me impedía hablar— del antiguo reino de Cataluña y de otras cosas y problemas, de los que yo me iba enterando.»¹³²

L'ambient asfixiant de la Barcelona de postguerra deuria pesar molt en la decisió de tornar a marxar cap a França. Heribert Barrera recorda la Conxa d'aquells temps d'exili:

«Ella ja era de l'Esquerra de Lleida al començament de la guerra. Jo la coneixia del grup d'estudiants de Montpeller. Va tornar a Catalunya després de la derrota francesa, el 1940, i al cap d'un temps va tornar a França. Ens va passar a veure al meu pare i a mi camí de París, que és on va conèixer en Joan Rebull.»

L'escultor Joan Rebull, havia tingut diverses responsabilitats de gestió cultural durant l'època republicana. Vinculat a Esquerra, també havia agafat el camí de l'exili. Cristina Rebull rememora les circumstàncies de la trobada dels pares:

¹³² Carmen Laforet, «Con "Nada", por fin hice algo», *ABC* Córdoba, 11 de febrer de 2007, p. 79-81.

«La meva mare era molt amiga dels Tarradellas i és per ells que va conèixer el meu pare. Ell era vidu i ja tenia tres fills. Jo vaig néixer a França el 1947 i sis anys després, ja a Barcelona, el meu germà Raimon.»

El retorn a Catalunya no va ser gens fàcil per a la família. L'escultor tenia dificultats per aconseguir en-càrrecs i era constantment vigilat, Cristina ho recorda:

«Vàrem tornar a Barcelona el 1950 i va ser molt dur perquè al meu pare el feien presentar-se a la policia cada setmana. Els meus pares es plantejaven aquesta etapa com una cosa provisional, no sabien com els hi aniria, per això a mi em varen matricular al Liceu Francès, perquè creien que potser hauríem de tornar a marxar. Més endavant, el meu pare va tenir molta sort perquè el Pare Abat de Montserrat el va protegir i li van anar donant feines com escultor.»

Conxa Farré, molt més jove que el seu marit, es va haver de fer càrrec de tots els fills, menys el gran que es va quedar a França per estudiar Medicina. Quan el seu fill petit va ser més gran va tornar a la universitat, va acabar la carrera de Dret i va començar a treballar com a passant de l'advocat i militant d'ERC, Joan Bergós. Més tard obriria despatx propi especialitzant-se en dret matrimonial. Va treballar-hi fins que se li va declarar la malaltia.

Cristina Rebull, recorda el tràngol que va suposar aquesta circumstància:

«Del grup que va reconstruir ERC ella era la més jove. Però va emmalaltir abans dels 70 anys. En el seu cas és un tipus d'Alzheimer precoç molt lent. Va ser molt dur perquè no volia un diagnòstic. Ara està en una residència.»

Com explicava Carmen Laforet en la seva remembrança dels anys 1940, l'esperit després, solidari i aglutinador de Conxa Farré també és el factor que més recorden els companys i companyes d'Esquerra dels anys 1970. Emília Solà, que fou secretària de la Presidència del Parlament des de l'etapa d'Heribert Barrera fins a la de Joan Raventós, ho corrobora:

Barcelona, 13 de juny de 1977

Miting central de la coalició electoral Esquerra de Catalunya, davant el Palau Nacional, a Montjuïc. D'esquerra a dreta: Juan Domingo Linde (CSUT), Anna Mercadé (ACD), Manuel Gracia (PTE), Conxa Farré, Josep Maria Poblet, Heribert Barrera i Josep Fornas.

EFE

«La Conxa era una persona amb molta energia. Tenia un caràcter molt fort i aglutinava la gent, era una persona que es donava. Endevinava quan tenies un problema; et deia: “et puc ajudar en alguna cosa?”. A mi em va ajudar molt com a advocada. Era molt hospitalària, reunia els amics: en Francesc Vicens, en Robert Vergés, en Roig i Magrinyà i la seva dona, en Cuito fill, el secretari general de finances i interventor general, Enric Arderiu i en Joan Casanovas, fill del president del Parlament de Catalunya, entre d'altres.»

Conxa va viure amb molta intensitat el retorn del president Tarradellas i les primeres eleccions al Congrés dels Diputats, on una ERC encara no legalitzada va haver de fer la coalició Esquerra de Catalunya, amb el PTE, Estat Català i l'Associació Catalana de la Dona, i ella ocupà el número 6 de la llista de Barcelona. A les següents eleccions, del 1979, amb el partit ja legalitzat, va anar de número 3, rere Heribert Barrera i Josep Pi-Sunyer.

Maria Teresa Ramos i Miró, vídua de Josep Roig i Magrinyà, conseller d'Agricultura i diputat al Parlament fins 1982, era una noia de vint i pocs anys que el 1976 va contactar amb ERC per curiositat i afinitat familiar. La seva relació amb Conxa Farré va acabar essent molt intensa:

«La meva vinculació amb Esquerra ve de la família, eren republicans i el sentiment me'l varen inculcar. En aquell moment el PSUC era molt fort i hi havia facilitat per contactar-hi, en canvi no hi havia manera de saber res d'ERC. Recordo que el primer llibre que en parlava i que vaig comprar va ésser a la llibreria Petritxol, de segona mà, allí vaig conèixer aquest petit nucli de gent.»

Maria Teresa Ramos va fer de «telonera» en alguns mitings per les comarques tarragonines i també li feia de xòfer a en Josep Maria Poblet. En aquests periples va conèixer Conxa Farré i en copsà el gran coneixement que aquesta tenia del paper de les dones a l'ERC de l'època republicana. El seu tarannà reivindicatiu era, moltes vegades, malentès per part dels homes del partit i ja no diguem pels assistents als mitings:

«Ella va ésser de les primeres dins del partit que varen parlar obertament dels drets de les dones. I de l'avortament. A molts dels homes del partit els hi feia por que ella tragués aquests temes.

La Conxa era l'ànima mater de tot, sobretot de les poquíssimes dones i noies que hi havia a Esquerra. Ens donava referències per poder parlar de tots els temes relacionats amb les dones. Crec que aquests temes varen quedar aparcats perquè el partit tenia por de provocar un rebuig. Penseu que l'Esquerra es veia com un partit de “crema-esglésies”. Quan anàvem pels pobles era molt difícil parlar de divorci o avortament. A vegades fèiem mitings en un cafè i els homes quan sentien alguna cosa sobre drets de les dones es posaven a xiular. Tot i això la Conxa tenia el seu geni i no s'arronsava. Responia amb contundència i autoritat. Ella defensava la igualtat i les capacitats de les dones a tot arreu. Aquestes situacions no transcendien perquè es consideraven un tema menor, però aquests mitings a la Catalunya profunda varen ésser molt durs.»

Conxa Farré va ésser l'única oradora en la primera assemblea tolerada d'Esquerra a l'interior, celebrada el 1976 al Col·legi d'Advocats de Barcelona. Tot i que el redactor de *La Humanitat* la presentava com «Concepció Ferrer [sic] de Rebull», posant-la en el sac de les «senyores de» que tant treia de polleguera l'Auro-

ra Bertrana, el seu discurs ho desmentia. El seu parlament reivindicava el paper d'ERC en l'assoliment dels drets de les dones durant la República i confiava en que tingués continuïtat en la nova etapa del partit:

«La legislació (del Parlament republicà) és excepcional i s'anticipa de molt a la legislació que sobre la mateixa matèria promulguen successivament altres països. Catalunya demostra una vegada més que quan pot manifestar lliurement el seu esperit, sense entrebancs ni impediments, esdevé un país franc i obert, objectiu i constructiu, capaç de les més altes realitzacions. Només cal esmentar, entre les grans innovacions legislatives en relació amb la dona, aquelles consecucions tan avançades sobre els fills de mares solteres, sobre l'avortament i sobre el divorci. Avui encara en molts països civilitzats del nostre món aquestes matèries s'estan discutint, bo i provocant disputes, divisions, baralles... i plebiscits més o menys repudiats.

[...] Crec fermament que l'hora de l'emancipació de Catalunya s'acosta. I no sols devem preparar-nos per quan aquesta hora sigui arribada, sinó que tenim el deure de provocar-ne el seu adveniment. L'Esquerra Republicana de Catalunya, el partit històric, sí! —i ho dic amb goig— però també el partit jove d'avui i de demà, el partit de sempre, ànima de Catalunya, està dempeus. I avançarà, perquè a Catalunya poden entrebancar-la però no deturar-la. La nostra Esquerra ha sentit, sent i seguirà sentint el neguit i la impaciència que li desperten les obligacions patriòtiques que el país amb bon sentit li imposa. I sabrà acomplir-les.»¹³³

Conxa Farré va ser la militant més destacada d'Esquerra en la primera etapa de la represa democràtica. Malauradament, aquest és un dels pocs documents que ens queden del seu talent com a oradora. L'evolució de la malaltia va provocar que extraviés o llencés molta documentació, tant correspondència privada com articles i discursos. Caldrà rastrejar les hemeroteques per trobar alguna altra mostra del seu pensament polític.

¹³³ «Concepció Ferrer de Rebull: “L'Esquerra i les dones en el moment actual”». *La Humanitat*, agost de 1976, p. 4.

Maria Dolors Minguillon i Ribé

Barcelona, 1919-1998

Dolors Minguillon es va incorporar a Esquerra el 1976 després d'haver viscut durant molt temps a la Gran Bretanya i a Xile.

Durant anys fou una de les militants més actives del Casal de Sarrià-Sant Gervasi. I en el marc del 14è Congrés Nacional d'Esquerra, celebrat a Barcelona el 1985, fou elegida consellera nacional del partit, càrrec que desenvolupà fins el 1987.

La seva neboda Maria Dolors Carpio i Minguillon ens en fa una breu biografia:

«Era la germana de la meva mare. Jo sempre he viscut fora d'Espanya, a França i Andorra, però hi tenia molta relació.

La família era d'Esquerra de tota la vida. Un cunyat de la meva àvia, que es deia Manel Subirana, va estar pres al vaixell-presó Uruguay després dels Fets d'Octubre de 1934.

De jove va aprendre molt bé l'anglès, a Barcelona, i això li va permetre moure's pel món amb facilitat.

A l'acabament de la Segona Guerra Mundial era a Anglaterra però no per motius polítics.

Va anar a Veneçuela amb la família jueva per la qual ja treballava a Londres i que tenien negoci de pells. Aquesta gent va decidir marxar i ella els va seguir. Allí va conèixer un xilè, amb qui es va casar, ja gran, l'any 1962.

Ella anava i venia cada any una temporada. I quan va enviuadar es va quedar definitivament a Barcelona.»

Emília Solà hi va tenir força relació:

«A la Dolors la vaig conèixer cap el 1977, quan es va formar la coalició Esquerra de Catalunya amb el Partit del Treball i l'Associació Catalana de la Dona. Ens reuníem en uns baixos del carrer Nàpols que eren d'en Josep Fornas. A les llistes no hi va anar mai en llocs destacats però com que era tan difícil trobar gent que volgués anar-hi ella sempre va estar d'acord en anar en els darrers llocs. No tenia cap ambició política».

L'expresident d'Esquerra, Heribert Barrera també la recorda amb afecte i agraïment:

«La Dolors Minguillon era una senyora molt intel·ligent que ens va ajudar molt, i desinteressadament, quan vàrem tornar a estructurar Esquerra durant els primers moments de la Transició, a mitjans dels anys 1970. En totes les campanyes electorals s'hi va passar moltes hores. La seva situació personal li ho permetia.»

Circa 1980

Dolors Minguillon

ESP

2003

Pepa Batalla

Josepa Batalla i Rúbio

Barcelona, 1925-2013

Nascuda al barri de Gràcia de Barcelona, des de fa molts anys viu a Sant Andreu, on es va traslladar amb el seu fill, un cop separada del seu primer marit. Treballadora d'un taller de camiseria, va arribar a ser l'encarregada d'un grup de 54 treballadores tot i que, com recorda, el seu sou era menor que el dels encarregats masculins que tenien menys obrers al seu càrrec. Tota la vida ha combinat la seva feina amb la lluita política. Es va iniciar en petits grups que actuaven bàsicament en l'àmbit del barri. El 1975 va començar a militar activament a Esquerra on ha estat un referent pel seu esperit emprenedor i franc.

«Estic asseguda sola a la meva butaca i penso, penso com sempre que, als meus 74 anys, no tinc ningú que escolti els meus records i crec que és millor així perquè només deixen records les persones que, en la seva vida, han pogut dedicar-se al que pensaven, a fer el que els hi agradava. Jo particularment durant tota la vida he treballat molt per tirar endavant una casa i un fill i no he pogut dedicar-me a mi mateixa. Però ara que ja he acabat amb totes les obligacions, penso que és l'hora de recordar allò bo i allò dolent de la meva infantesa, enmig d'una guerra civil i cruel. Recordar un país que estava en pau i una família que ha fet de mi la persona que crec que sóc i he estat: amiga dels meus amics, sincera i "cabezota", com encara alguna vegada em diu el meu fill.»

Pepa Batalla fa temps que va recollint els seus records en una llibreta. Aquest encapçalament no s'ajusta a la realitat perquè, d'un temps ençà, la seva memòria és un bé preuat que cerquen investigadores, periodistes i estudiants. Tot i que, de vegades, comença a oblidar algun detall, aquesta llibreta escolar li serveix de guia per recordar:

«El pare va morir quan nosaltres érem petites. Vàrem quedar la mare, tres filles i els avis. L'avi Albert era republicà. Tanco els ulls i recordo com si fos ara que em va portar a la plaça de Sant Jaume el dia que el president Macià va proclamar la República. Hi vam anar d'amagat de l'àvia. L'avi deia: "No diguis res a la iaia, eh!". Estava tan plena, la plaça, que gairebé no hi podíem entrar. Un grup de joves van cridar l'avi perquè anés amb ells i a mi em van pujar al damunt de les espatlles. Jo tenia uns 6 anys. Vaig veure el president Macià proclamant la República des del balcó de la Generalitat. Em va quedar gravat per a tota la vida.

Jo recordo el període de l'escola durant la República com el més feliç de la meva vida, fins i tot més que el casament o qualsevol altre. L'escola era a la Travessera de Gràcia, davant la caserna de la Guàrdia Civil. La mare i la germana gran ens hi deixaven a la meva germana petita i a mi quan anaven a tre-

ballar a la fàbrica. Nosaltres menjàvem a l'escola. Quan tenia 11 anys, ja feia el batxillerat. Érem tres noies i la resta nois. Les noies no estudiàvem tant temps com els nois, però l'avi era avançat.

La meva mare era teixidora. Quan la meva germana gran va tenir l'edat, també va anar a la fàbrica. Jo, com que em feien por els telers, vaig demanar d'anar a aprendre de cosir. Era l'aprenenta i feia de tot menys cosir. Si em donaven cinc pessetes a la setmana, doncs això que teníem. Després vaig fer d'encarregada de taller de dones, perquè em vaig quedar sola a casa amb un fill.»¹³⁴

La vida de la Pepa Batalla no ha estat fàcil. Amb 21 anys i després de la mort del seu primer fill, va descobrir que el seu matrimoni feia aigües. En aquell moment la Pepa tornava a estar embarassada i va esperar a que naixés el fill per deixar les coses clares amb el marit.

¹³⁴ Ismael Carbó, «Pepa Batalla, exencarregada de taller i militant d'ERC: "Vaig veure el president Macià proclamant la República"», *Avui*, 14 d'abril de 2009, p. 22.

1954

Pepa Batalla després de recollir de l'escola el seu fill i els d'altres dones treballadores del barri de Sant Martí. Al fons, Can Mestres o l'Algodonera Canals.

FJI

«En veure que les coses no s'arreglaven sinó que anaven més malament per a mi, tenia dos camins: aguantar que em mantinguessin com m'aconsellava la meva sogra (perquè segons ella els homes sempre tornen a casa) o pensar que faria amb la meva vida.»

Vista l'actitud del marit, Pepa va decidir marxar amb el seu fill sense poder emportar-se res de casa seva. Va llogar una habitació i va aconseguir feina de netejadora: als matins a les Escoles Franceses i per les tardes a totes les cases que li sortien. Va aconseguir l'assessorament d'un advocat i finalment el marit va signar un document, on cedia la tutela del fill a la Pepa.

«Vaig trobar feina del meu ofici, un trosset de pis a Sant Andreu, començava amb el meu fill una vida meva, treballant dotze hores cada dia i fins ara —que ja sóc gran— mai m'he penedit del pas que vaig fer.»¹³⁵

La solidaritat femenina era imprescindible per a les dones treballadores. És molt il·lustrativa la foto que reproduïm a la pàgina anterior on es veu la Pepa Batalla amb tres nens que han sortit de l'escola. D'aquests tres escolars només un, el de la seva esquerra, és fill de la Pepa, els altres dos eren fills de veïnes que tenien altres horaris a la fàbrica o al taller:

«Ens ho combinàvem: jo els anava a buscar per la tarda i les veïnes els portaven pel matí perquè jo començava a treballar molt d'hora.»

A la dècada dels 1950, començaven a ser freqüents els grups d'oposició al franquisme que s'organitzaven als barris. Pepa Batalla va començar a col·laborar-hi, tot i que amb accions de base: pintades i llançament d'octavetes.

«Érem un grup totalment de base. La meva germana, que tenia 8 anys mes que jo, era també molt activa, havia estat de les Dones Antifeixistes però va haver de marxar al Brasil.»

¹³⁵ Isabel Segura, *Dones de Sant Andreu, itineraris històrics*, p. 37-39.

Pepa Batalla ha viscut en primera línia la represa d'Esquerra des dels finals del Franquisme fins avui mateix. Des de la seva posició de militant de base sempre ha donat la seva opinió i ha treballat desinteressadament quan ha calgut:

«Jo no he viscut mai de la política, sempre he tingut la meva feina. Vaig començar a militar a Esquerra el 1975, quan encara no estàvem legalitzats. Vaig fer-me militant perquè jo tenia molt bons records de l'època de la República, especialment de l'escola. A Esquerra he pogut dir sempre el que pensava i se m'ha respectat. He tingut més bona relació amb uns que amb d'altres. A en Barrera sempre el vaig respectar, però no vaig estar d'acord quan es va fer el pacte amb CiU. L'Hortalà, com a mínim era sincer. Un dia li vaig preguntar com és que havia acabat a Esquerra, perquè jo no li veia, i em va dir, paraules textuais: "perquè ningú més m'ha volgut!".

Un cop jubilada em vaig oferir per ajudar a la Seu Nacional, hi anava tres o quatre hores al matí. Com que m'hi trobava tan bé amb tota la gent jove que treballava allà, hi vaig estar anant durant més de deu anys. A en Puigercós el conec des que ell era molt jove. Sempre em truca quan creu que hi ha algun acte que em pot interessar.»

En l'entrevista ja referenciada de l'*Avui*, el periodista Ismael Carbó li preguntava si valia la pena treballar en política per amor a l'art. La Pepa Batalla responia amb seguretat:

«Sí que s'ho val. És igual que t'ho paguin o no, perquè els sentiments no es poden pagar. Si en alguna cosa no estic d'acord, me'n vaig a casa i ja està, però no entenc els que canvien de partit, llevat que hagin canviat d'idees.»¹³⁶

La Pepa, com tothom la coneix a Esquerra, no ha canviat mai d'idees. Per això continua sent fidel al seu partit de sempre. El mateix partit de Macià i Companys.

¹³⁶ Ismael Carbó, *Op. cit.*

Emília Solà i Puigvert

Barcelona, 1931

Va entrar a militar a Esquerra el 1976, i en va ser membre del Comitè Executiu a principis dels anys 1980. També fou presidenta del casal d'Esquerra del districte de Sarrià-Sant Gervasi.

Va formar part alguns cops de les llistes electorals, però sempre en posicions testimonials o de difícil elecció, com ara sent suplent per la demarcació de Barcelona a les eleccions al Parlament de Catalunya de 1980, o número 17 per la mateixa demarcació a les eleccions del 1984.

Ella mateixa ens explica la seva vinculació amb Esquerra i com va acabar treballant al Parlament de Catalunya durant gairebé dues dècades, del 1980 al 1997:

«A casa, la meua família, sempre havien votat l'Esquerra, tot i que no n'havien estat mai militants. Quan vaig entrar-hi el primer que vaig fer va ser col·laborar amb el casal del meu districte a Barcelona: el casal de Sarrià-Sant Gervasi.

Quan varen arribar les primeres eleccions al Parlament de Catalunya i va sortir escollit com a president Heribert Barrera, recordo que una colla d'amics del partit li vàrem fer un dinar d'homenatge. En aquells moments estava buscant feina, sóc enginyera tècnica química de formació. Va ser la Maria Dolors Tresserras que li va preguntar a en Barrera que tal li anaven les coses al Parlament i en Barrera li va dir que els seus col·laboradors eren tècnicament molt bons però que no tenien una gran visió política. La Maria Dolors li va dir que jo buscava feina i en Barrera em va preguntar si m'interessava. El sopar era un divendres i en Barrera ja va voler que comencés el dilluns següent de bon matí.

Vaig estar a la Secretaria de Presidència del Parlament de Catalunya fins a l'etapa del president Joan Raventós, quan em vaig jubilar. Tot i que no ho vaig poder fer als 65 anys reglamentaris perquè el president Raventós no em va deixar. Em deia: "que no i que no!!" Finalment vaig pactar quedar-me un any més.»

En aquella primera legislatura del recuperat Parlament de Catalunya tot estava per fer. Ni tan sols estaven delimitats els espais dels grups parlamentaris, ni hi havia personal de suport. Algunes dones del partit varen fer voluntàriament aquestes tasques. Emília ho recorda:

«Durant la primera legislatura, els grups parlamentaris tenien una mena de despatx on es reunien i res més, no hi havia ni secretària. La Dolors Tresserras venia a fer aquesta tasca i si no, ho feia jo mateixa després de la jornada laboral. Era molt diferent d'ara. Les dones del partit fèiem la feina que ara fan secretaris i assessors.»

Circa 1980

Emília Solà

ESP

1986

Dolors Tresserras, en la fotografia de campanya com a candidata d'Esquerra a les eleccions al Senat per Lleida.

FJI

Maria Dolors Tresserras i Puig

Olot, 1942 - Vacarisses, 2009

Dolors Tresserras es titulà com a mestra a Girona, exercint-ne des del 1959 fins el 1976 a Blanes, Madrid i Lleida, on treballà força temps amb Maria Rúbies.

Sent ja mestra, entrà com a germana a la Congregació del Cor de Maria. Va exercir de pedagoga de l'Orde fins que el 1970 se'n va sortir, tot i que sempre continuà vinculada a projectes de l'Església Catòlica, com ara la responsabilitat al capdavant dels Oblats de Montserrat.

El 1974 es llicencià en Psicologia en la primera promoció de la UAB. Des del 1975 fou professora de l'Escola Universitària de Formació del Professorat de Lleida, de la qual arribà a ser-ne directora. I des del 1992 fins la seva mort, fou professora a la Facultat de Ciències de l'Educació de la UAB.

Tresserras milità al PSC-Reagrupament de Josep Pallach fins la seva dissolució, el 1978. Aleshores entrà a Esquerra, esdevenint membre del Comitè Executiu a principis dels anys 1980. Del 2000 al 2003 fou regidora d'Esquerra a Vacarisses. Ella mateixa explicava com havia arribat al partit:

«[...] Quan mor Pallach i el PSC-R decidí unir-se al PSOE, el 1978, un sector varem fer cap a ERC. Vaig ser secretària del grup parlamentari en la primera legislatura, amb en Fornas, en Puigvert... Va ser una gran experiència personal i política.

He vist enfonsar-se i tornar a renéixer ERC. Com em va dir Marc-Aureli Vila, hem d'aguantar perquè fem cadena entre els que ens han precedit i els que vindran demà. Estimo ERC perquè és sinònim de democràcia, de servir la societat, de transformar-la.»¹³⁷

Sentim els mots de dos companys seus de la Facultat de Ciències de l'Educació que la recordaven en l'homenatge organitzat per la UAB a l'any del seu traspàs. Conrad Izquierdo l'evocà així:

«Va lluitar a quatre vents per fer front a la seva salut, per donar testimoni de la seva fe religiosa, per aconseguir una Catalunya democràtica i solidària i, per últim, per fer de la formació universitària dels mestres una professió altament qualificada.»

I Sílvia Blanch, en feu un breu i concís retrat:

«Fràgil però valenta, crítica però implicada, sentimental i treballadora. Sense fer massa soroll has deixat petjada.»

¹³⁷ «L'enquesta. 25 anys de militància a ERC: Ma. Dolors Tresserras. Vacarisses», *Esquerra Nacional*, núm. 44, maig de 2003, p. 3.

Anna Mercadé i Ferrando

Barcelona, 1949

«A mi els partits em varen vetar perquè era molt revolucionària. En Tarradellas m'ho va dir: "Anna, els partits han dit que tu, no". Per això em vaig retirar i vaig tornar a fer de mestra.»

Anna Mercadé va ésser una de protagonistes de la Transició. Amb el ressorgiment del moviment feminista, va ser una de les principals promotores de la comissió organitzadora de les Jornades Catalanes de la Dona celebrades el maig de 1976. Aquestes Jornades varen representar la visualització del moviment a Catalunya. Un moviment que no era, ni de bon tros unitari. Quan, arran de la constatació de la dispersió del moviment feminista, Anna Mercadé, Núria Solé i Rosa Parés, entre d'altres varen fundar l'Associació Catalana de la Dona, que presidiria Mercadé, la resta dels grups ho varen rebre amb hostilitat. Hostilitat que es va disparar quan el 1977 l'ACD, va entrar a formar part de la coalició Esquerra de Catalunya, a les primeres eleccions democràtiques al Congrés dels Diputats.

«Jo tenia contacte amb el president Tarradellas, ja abans del seu retorn. A Perpinyà, vaig anar a explicar-li la meua visió sobre la política de la dona. Em va nomenar membre del Consell Assessor, vaig ésser l'única dona. A partir d'aquí vaig conèixer l'Heribert Barrera. Jo era molt jove, no havia acabat la carrera i em movia a l'entorn del Partit del Treball.

Amb l'ACD ens vàrem convertir en les líders de les reivindicacions femenines. Recordo que vàrem muntar un autocar i vàrem anar a veure en Tarradellas. Li vàrem demanar que recolzés la llei del divorci i la de l'avortament. S'hi va comprometre i el varen criticar molt. Vàrem entrar a Esquerra de Catalunya perquè vàrem veure que la manera de «controlar» el procés era estar al govern, perquè llavors tothom creia que guanyariem.»

La por que, al final, les reivindicacions de les dones quedarien en un segon terme també va pesar a l'hora de crear l'Associació, això i la necessitat de que el moviment feminista tingués una clara visió nacional. Visió que mancava en la majoria dels projectes feministes recolzats per altres partits.

«Nosaltres volíem posar el tema de la dona en el mapa polític. Per exemple vàrem proposar crear un Consell Nacional de les Dones, Consell que ara és una realitat.

Cap dels altres partits en volia saber gaire res de les reivindicacions de les dones. La prova és que en el primer Govern no hi havia cap dona.

L'ACD va ser la primera associació que va posar al mateix nivell les llibertats nacionals i les de la dona. Recordo que vàrem fer unes enganxines que posaven «llibertat, igualtat i estatut d'autonomia». Nosaltres estàvem a favor

1977

Anna Mercadé

FJI

1977

Un míting de l'Associació Catalana de la Dona. Al centre, amb brusa blanca, Anna Mercadé.

FJI

de l'Estatut perquè creiem que era l'única manera que les dones tindrien reconeguts els seus drets. Però després les coses es varen fer a la seva manera. La prova és que a la redacció de l'Estatut de Sau, l'única dona que hi havia era la Dolors Calvet, del PSUC. Quan jo, en un acte posterior vaig denunciar que no s'havia tingut en compte les reivindicacions de les dones, ella mateixa va ésser la que em va rebatre amb el típic argument de les prioritats: primer calia consolidar la democràcia. Nosaltres pensàvem que aquesta no es podria consolidar si no es garantien els drets de les dones.»

Per entendre la situació del moviment feminista durant l'etapa de la Transició, cal recular uns anys i conèixer els antecedents que varen fer possible l'esclat de grups i activitats. Anna Mercadé hi va ésser des dels inicis:

«El 1972, vàrem muntar un nucli de dones feministes: Amparo Moreno Sardá, Magda Oranich, Anna Balletbó, jo mateixa... Ens reuníem en un bar de la plaça Catalunya. Llavors vàrem veure que havíem de muntar alguna cosa

amb més entitat. Com que no era fàcil, vàrem utilitzar el paraigua de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides a Barcelona. Jo em dedicava a anar per les associacions de veïns recomanant que es muntessin vocalies de dones.

Encara en la clandestinitat, era el 1975 a Madrid, l'Asociación Democrática de Mujeres vinculada al PCE, va muntar unes jornades. Hi vàrem anar l'Anna Maria Vela, en Francesc Noguero i jo. Vàrem perdre el contacte que ens havia de portar a la reunió. No vàrem poder arribar a l'Església on es feia. En Francesc Noguero i l'Anna Maria Vela, que eren del PSUC, estaven en contra del secretisme i de l'acapament del tema de les dones per part del PCE. A l'hora de dinar, abans de tornar cap a Barcelona, vàrem començar a pensar com fer unes jornades obertes a tothom i fer-ho de manera legal.

Vàrem estar un any per muntar-les, vàrem muntar un secretariat i vàrem demanar a tots els grups de dones que presentessin comunicacions. En el secretariat hi havia representació de tots els partits: Anna Balletbó, Dolors Calvet... Vàrem demanar de fer-ho a la Universitat. Va ser tot un èxit. La premsa es va sorprendre, tothom deia: "que estrany que s'hagin reunit tantes dones i tan diverses d'un dia per l'altre!". No sabien, o no volien explicar, que s'havia fet una feina d'un any per poder muntar-ho bé. Jo m'hi vaig dedicar en cos i ànima i al final vàrem aconseguir reunir quatre mil dones.

L'objectiu principal era que les dones fessin un programa comú, cosa que vàrem aconseguir. Arran d'aquesta experiència, vàrem veure la necessitat de muntar una associació de dones d'àmbit nacional per poder treballar millor i arribar a tot arreu i ser independents perquè jo ja havia notat que hi havia intents de manipular la Coordinadora. Quan vaig fer públic el propòsit de fer l'associació nacional em varen criticar molt, especialment el sector proper al PSUC. Recordo articles en contra nostra de la Montserrat Roig i la Teresa Pàmies. En aquell moment l'Asociación Democrática de Mujeres del PCE, ho controlava tot i aquí el PSUC també ho estava aconseguint.»

Després de les Jornades i de la creació de l'ACD, els altres sectors, varen muntar la Coordinadora Femi-

nista on s'hi varen aixoplugar moltes entitats veïnals o sectorials però que tenia una clara direcció política. Varen ésser els anys de les «estrelles» del feminisme: Montserrat Roig, Maria Aurèlia Capmany i Lidia Falcón, personatge controvertit encara actualment que representava, entre d'altres coses, el sector espanyolista del feminisme a Catalunya. El feminisme amb visió nacional va quedar arraconat dels mitjans i només reviscolaria una mica amb la popularització de l'obra poètica de Maria Mercè Marçal.

«Lidia Falcon va ser nefasta per al moviment feminista. Jo anava als llocs i la gent em deia: "Caram, ets feminista però no ets com la Lidia Falcón!".

Es va anar creant un poti-poti que va desprestigiar el feminisme. Jo encara em reivindico com a feminista, dec ser de les poques que ho fa, però la realitat és que certes actuacions personalistes i d'interessos de sectors concrets, vàren fer molt mal.

Amb aquestes lluites entre les dones només vàrem aconseguir que se'ns continués obviant: les dones continuem en situació d'inferioritat. Crec que en aquell moment ens vàrem "despistar". Jo ho vaig passar molt malament perquè sortien constantment articles contra meu, fins i tot varen aconseguir crear mal ambient dins de la mateixa ACD.

La premsa era totalment hostil. A l'època de la Transició el PSUC "va tocar el xiulet" per tal que molts dels seus militants fessin periodisme perquè calia controlar el "quart poder", com havia dit Stalin. Només sortien els i les de la seva corda.

Fins el 1980 vaig continuar a l'ACD, llavors em vaig retirar de primera línia i va continuar la Núria Solé, ja desapareguda. Ara treballo com a consultora sobre el lideratge femení, especialment adreçat al món econòmic i del treball.

Tal com va anar tot crec que es demostra que en èpoques de canvi, les dones estem "a la cuina", treballant de valent. Però quan s'assoleix el mínim espai de poder, aquest invariablement l'ocupen els homes. O dones "menys perilloses". Això va passar durant la Transició a casa nostra. I aquest fenomen passa arreu, m'ho comentaven fa poc unes dones argentines. Ells es posen al davant.»

Camp de concentració d'Argelers, 1939

Una dona i infants rere les filferrades.

MANUEL MOROS / JP

Paraules no dites

Mai tan lent com avui
haurà estat el matí, ple
de records, d'obsessions.
Hem obert antics calaixos
de velles calaixeres.
Una a una hem anat estirant
les robes desusades.
Aquelles que ens parlen
d'altres temps, d'altres
costums. Fins que hem trobat
un blanc llençol de lli;
de trames espesses
i fils gruixuts. Pesava.
Quantes mans d'altres
dones esmerçades
en filar i brodar
el bell llençol!
L'hem estirat amb cura
i l'hem estès damunt del llit.

Montserrat Abelló, 1981

Premi d'Honor de les Lletres Catalanes 2008

Barcelona, 23 d'octubre de 1977

El secretari general d'Esquerra, Heribert Barrera, el president Josep Tarradellas i la seva esposa, Antònia Macià, el dia del retorn del president de l'exili.

AMTM

Fonts d'il·lustració

AFMI	Arxiu fotogràfic Municipal d'Igualada
AHM	Arxiu Històric de Manresa
AMTM	Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Monestir de Poblet
AMC	Arxiu Municipal de Castelldefels
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès
ATN	Arxiu Terra Nostra, Codalet
CDMH	Centro Documental de la Memoria Histórica, Salamanca
ELF	Elisenda López Freixes
EFE	Agencia EFE
EP	El Punt
ESP	Emília Solà i Puigvert
FCS	Família Caubet-Solé
FJI	Fundació Josep Irla, Barcelona
JP	Jean Peneff
MCF	Margarida Coldecarrera i Feixes
MMS	Margarida Marcet i Sellarès
MTCG	Maria Teresa Castelltort i Gibert
SO	Serra d'Or
SRE	Secretaría de Relaciones Exteriores. Archivo Histórico «Genaro Estrada», Mèxic DF

Barcelona, 17 de juny de 1979

10è Congrés Nacional d'Esquerra. D'esquerra a dreta els membres del Comitè Executiu:
Carles Martí i Feced, Josep Martínez de Foix, Josep Fornas, Conxa Farré i Heribert Barrera.
EFE

Fonts consultades

Arxius i biblioteques

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Hemeroteca
Biblioteca de Catalunya
Fundació Josep Irla. Arxiu
Josep Fornas. Arxiu personal

Fonts orals

Ramon Artigas i Puerto
Heribert Barrera i Costa
Josepa Batalla i Rúbio
Maria Dolors Carpio i Minguillon
Maria Teresa Castelltort i Gibert
Margarida Colldecarrera i Feixes
Manuel Costa-Pau
Aurea Farssac i Colubret
Lluïsa Ferré i Artal
Francesc Franqués i Tarrats
Pilar Franqués i Tarrats
Josep Fornas i Martínez
Anna Mercadé i Ferrando
Valentí Orpí i Descals
Mariona Orpí i Rusalleda
Ricard Paradís i Martín
Guillermina Peiró i Olives
Albert Peña i Puerto
Núria Pi-Sunyer i Cuberta
Maria Teresa Ramos i Miró
Cristina Rebull i Farré
Aurèlia Serra i Gasulla
Emília Solà i Puigvert
Pilar Zaragoza i Sanz

Llibres

ABELLÓ I FILELLA, Antònia. *La Sala Llarga*. Edició i Introducció a càrrec de Carme Puyol Torres. Reus: Ajuntament, 2009.

ALBALADEJO I BLANCO, Jordi. *Entre els moviments socials i la llar. Àmbit públic i privat de les badalonines al llarg de cent anys. 1897-1997*. Badalona: Ajuntament, 2000.

ARQUIMBAU I CARDIL, Rosa Maria. *La pau és un interval*. Barcelona: Pòrtic, 1970.

ARQUIMBAU I CARDIL, Rosa Maria. *Quaranta anys perduts*. Barcelona: Club Editor, 1971.

Aurora Bertrana, una dona del segle XX. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Biblioteca Milà i Fontanals; 40).

BACCA DOWDEN, Mavis. *Acusada d'espia. A la Barcelona franquista 1939-1943*. Barcelona: Pòrtic, 1994. (Vides i Memòries; 11).

BAGUÉ I HUGAS, Gerard. «Qui va denunciar l'avi? (crònica calidoscòpica de la repressió franquista a Girona)». A: *Girona 1939-1953. Exilis, repressions i complicitats*. Girona: Ajuntament, 2009. (Conferències a l'Arxiu Municipal; 4).

BERTRANA I SALAZAR, Aurora. *Memòries fins el 1935*. Barcelona: Pòrtic, 1973.

BERTRANA I SALAZAR, Aurora. *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, 1975.

BONNÍN I SOCIAS, Catalina. *Aurora Bertrana. L'aventura d'una vida*. Girona: Diputació, 2003. (Josep Pla; 13).

CAÑELLAS I JULIÀ, Cèlia. «El poder municipal a Molins de Rei durant la Guerra Civil». A: JANÉS I TUTUSAUS, Josep. *Guerra Civil i Franquisme a Molins de Rei*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Llorenç Sans d'Estudis del Baix Llobregat; 11).

CAÑELLAS I JULIÀ, Cèlia. «La presència femenina als Consells Municipals del Baix Llobregat entre 1934 i 1939. El símptoma d'un fenomen?». A: SANAUJA I TORRES, Dolors... [et al.] *Les dones i la història al Baix Llobregat*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002. (Llorenç Sans d'Estudis del Baix Llobregat; 13).

CARRERAS I GARCIA, Montserrat; FERRANDO I PUIG, Emili. *Àlbum de la memòria compartida. Repùblica i Guerra Civil a Badalona*. Badalona: Museu de Badalona, 2007.

CAPMANY I FARNÉS, Maria Aurèlia. *El Feminisme a Catalunya*. Barcelona: Nova Terra, Barcelona, 1973.

CASANOVAS I CUBERTA, Joan. *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. (Biblioteca Abat Oliba; 179).

COLL I PIGEM, Maria; PUIG I PLA, Josep. *La vaga d'usuaris de tramvies de Barcelona de 1957*. Vic: Eumo, 2008.

CREUS I ESTEVE, Jordi. *Dones contra Franco*. Barcelona: Ara Llibres, 2007.

Les dones del 36. Un silenci convertit en paraula 1997-2006. Barcelona: Les Dones del 36, 2006.

Les dones del 36. Guia de Materials Didàctics. Pla d'acció coeducativa. Barcelona: Ajuntament. Institut d'Educació, 1999.

DÍAZ I ESCULIES, Daniel. *L'oposició catalanista al franquisme: El republicanisme liberal i la nova oposició (1939-1960)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. (Biblioteca Serra d'Or; 164).

FABRE I FORNAGUERA, Jaume. *La presó també era a fora*. Barcelona: Ara Llibres, 2007.

FERRANDO I PUIG, Emili. *La dona a Badalona. Cent anys de protagonisme invisible (1897-1997)*. Barcelona: Mediterrània, 2000.

GONZÀLEZ I VILALTA, Arnau. *La irrupció de la dona en el catalanisme (1931-1936)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. (Biblioteca Serra d'Or; 364).

GRANELL I NOGUÉ, Glòria; RABASEDA I MATAS, Joaquim, «“Venerat Mestre”: Correspondència entre Aurora Bertrana i Pau Casals (1945-1953)». A: *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Biblioteca Milà i Fontanals; 40).

GRIFELL I SALA, Quirze. *Anna Murià, àlbum de records*. Argentona: L'Aixernador, 1992.

La Guerra civil a Artesa de Segre i comarca. Artesa de Segre: Associació Cultural La Palanca, 2009.

GUILLAMON, Julià. *El dia revolt*. Barcelona: Empúries, 2008. (Biblioteca universal Empúries; 225).

IBAÑEZ I VIVES, Judith; VALLE I LOPEZ, Rosa Maria del. *Política i feminisme. Els parlamentaris catalans opinen sobre la discriminació de la dona*. Barcelona: Editorial AC, 1978.

IVERN I SALVÀ, Maria Dolors. *Les dones d'Esquerra. 1931-1939*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2007.

MADRENAS TINOCO, Maria Dolors; RIBERA LLOPIS, Juan Miguel. «Les novel·listes dels anys 20 i 30 i la memòria novel·lada: Rosa Maria Arquimbau». A: *Memòria i literatura. La construcció del subjecte femení. Periodisme i autobiografia*. València: Denes, 2002.

MARTÍN RAMOS, Josep Lluís; PERNAU I MAS, Gabriel. *Les veus de la presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*. Barcelona: Edhasa: La Campana, 2003.

MASSOT I MUNTANER, Josep. *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000. (Biblioteca Serra d'Or; 255).

MIRAVITLLES I NAVARRA, Jaume. *D'Europa a Amèrica. Dietari d'exili (1941-1945)*. Barcelona: Proa, 2009.

MORALES I MONTOYA, Mercè. *La Generalitat de Josep Irla i l'exili polític català*. Barcelona: Base, 2008.

PI-SUNYER I CUBERTA, Núria. *L'exili manllevat*. Barcelona: Proa, 2006.

REAL I MERCADAL, Neus. *El Club Femení d'Esports de Barcelona, plataforma d'acció cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988. (Biblioteca Serra d'Or; 205).

REAL I MERCADAL, Neus. *Aurora Bertrana periodista dels anys vint i trenta*. Girona: CCG Edicions, 2007.

RODOREDA I GURGUÍ, Mercè. «Orleans, 3 quilòmetres». A: *Semblava de seda i altres contes*. 3a ed. Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 49-60.

SAURET I GARCIA, Joan. *L'exili polític català*. Barcelona: Aymà, 1979.

SEGURA I SORIANO, Isabel. *Dones de Sant Andreu, itineraris històrics*. Barcelona: Ajuntament, 2001. (Quaderns Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu; 1).

SEGURA I SORIANO, Isabel. *La lluita per l'oportunitat de viure. Les dones durant la Segona República, la guerra, el franquisme i la construcció de la democràcia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament

d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, Memorial Democràtic: Departament d'Educació: Institut Català de les Dones, 2010. (Eines de Memòria; 4).

SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria; DUEÑAS I ITURBE, Oriol. *El Franquisme contra Esquerra: els alcaldes i diputats afusellats d'Esquerra Republicana de Catalunya*. Barcelona: Fundació Josep Irla, 2007.

SOPENA I BUIXENS, Mireia. *Editar la memòria. L'etapa resistent de Pòrtic (1963-1976)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. (Biblioteca Serra d'Or; 366).

SORRIBAS I ROIG, Jaume. *Cridaré Visca Catalunya lliure!* Barcelona: El Llamp, 1988.

SUBIRATS I PIÑANA, Josep. *Entre vivències. La Guerra Civil, les presons franquistes, la transició i la Unió Europea*. Barcelona: Viena, 2003. (Vides singulars).

SUBIRATS I PIÑANA, Josep. *Les Oblates. 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*. Valls: Cossetània, 2006.

PUJIULA I RIBERA, Jordi. «La Garrotxa». A: PUJOL I CASADEMONT, Enric (dir.). *El somni republicà. El republicanisme a les comarques gironines. 1900-1936*. Barcelona: Viena, 2009.

VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc. *Als dos costats de la frontera. Relacions polítiques entre encili i interior a la postguerra, 1939-1948*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001. (Biblioteca Serra d'Or; 258).

VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc. *Una burguesia sense ànima. El franquisme i la traïció catalana*. Barcelona: Empúries, 2010. (Biblioteca universal Empúries; 234).

Articles

ALBALADEJO I BLANCO, Jordi. «El temps vençut». *Revista de Badalona*, IV època, núm. 2, maig 2010, p. 38-41.

«Angelina Colubret opina sobre el vot femení». *La Humanitat*, núm. 443, 11 d'abril de 1933, p. 10.

ANGLADA I D'ABADAL, Maria Àngels. «Aurora Bertrana, una visió personal». A: CARRIÓ DE CARDÚS, Montserrat. *Memorials ICD. 1993-1996*. Barcelona: Institut Català de la Dona, 1997, p. 57-62.

BERTRANA I SALAZAR, Aurora. «“Els segadors” a l'Institut Jacques-Dalcroze». *La Veu de Catalunya*, 2 de març de 1923.

BERTRANA I SALAZAR, Aurora. «“Elles” ens han classificat». *La Humanitat*, 19 d'abril de 1934.

BONNÍN I SOCIAS, Catalina. «Les cartes d'Aurora Bertrana a Anna Murià i Agustí Bartra». *Revista Llengua i Literatura*, núm. 13, 2002, p. 327-339.

CARBÓ I SANZ, Ismael. «Pepa Batalla, exencarregada de taller i militant d'ERC: “Vaig veure el president Macià proclamant la República”». *Avui*, 14 d'abril de 2009, p. 22.

Comissió de premsa de l'Associació Catalana de la Dona. «A Magda Oranich». *Esquerra de Catalunya. Front Electoral democràtic*, núm. 3, 25 de maig de 1977, p. 2.

«Concepció Ferrer de Rebull: “L'Esquerra i les dones en el moment actual”». *La Humanitat*, agost de 1976, p. 4.

«L'enquesta. 25 anys de militància a ERC: Ma. Dolors Tresserras. Vacarisses», *Esquerra Nacional*, núm. 44, maig de 2003, p. 3.

FELIU I MIRÓ, Antonieta. «Dues dones republicanes». *El Dia*, núm. 812, 6 de setembre de 1932, p. 1-2.

FELIU I MIRÓ, Antonieta. «El nostre Grup Femení», *El Dia*, núm. 920, 13 de gener de 1933, p. 1.

FELIU I MIRÓ, Antonieta. «A totes les nostres afiliades», *El Dia*, núm. 962, 4 de març de 1933, p. 1.

FELIU I MIRÓ, Antonieta. «Recordant el passat». *El Dia*, núm. 996, 13 d'abril de 1933, p. 17.

GIBERT I PEROTTI, Maria Teresa, «Què volem fer?». *La Humanitat*, núm. 365, 10 de gener de 1933, p. 4.

GIBERT I PEROTTI, Maria Teresa. «La dona, militant polític.» *La Humanitat*, núm. 371, 17 de gener de 1933, p. 4.

GOICOECHEA I MAYAYO, Justa. «Veus femenines». *Fortitud. Portantveu d'Esquerra Republicana*, 15 de novembre de 1933.

JOVÉ I SERRA, Bartomeu. «“La Sisqueta”, la més gran odissea d'Artesa». *La Palanca. Publicació d'Artesa de Segre i comarca*, núm. 233, agost 2001, p. 6-7; núm. 234, setembre de 2001, p. 6-7.

JOVÉ I SERRA, Bartomeu. «Artesenques per l'Estatut. 1932». *La Palanca. Publicació d'Artesa de Segre i comarca*, núm. 287, maig de 2006, p. 44-45.

LAFORET DÍAZ, Carmen. «Con “Nada”, por fin hice algo». *ABC Córdoba*, 11 de febrer de 2007, p. 79-81.

LÓPEZ FREIXES, Elisenda. *Maria Antonia Freixes Jover* [manuscrit]. Còpia disponible a la Fundació Josep Irla.

MARCILLAS I PIQUER, Isabel. «Aurora Bertrana: paradigma d'intel·lectual catalana europea». IX Congrés internacional de l'Associazione italiana di studi catalani *La Catalogna in Europa, l'Europa in Catalogna. Transiti, passagi, traduzioni* [en línia]. Venezia, 14-16 febbraio 2008. [Consulta: 9 febrer 2011]. Disponible a: <<http://www.filmmod.unina.it/aisc/attive/Marcillas.pdf>>

MASÓ, Àngela. «Diàleg amb Rosa Maria Arquimbau». *Hoja del Lunes*, 4 d'abril de 1980.

PLANAS I SERRA, Albert. *Joan Pinsach i Solé. L'alcalde de Santa Pau afusellat pel franquisme*. Barcelona: Memorial Democràtic: Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, 2009.

PLATERO I LALLANA, Noèlia. «Natividad Yarza. La primera alcaldessa de Catalunya». *La Revista. Suplement cultural de La Veu de l'Anoia*, 16 de novembre de 2007, p. 12-15.

«La primera alcaldesa de Catalunya». *Estampa*, núm. 321, 3 març de 1934.

RAMOS I HERNÁNDEZ, Àngel. «Josep Fornas: “ERC sempre ha estat un partit incòmode”». *Esquerra Nacional*, núm. 35, juliol-agost 2002, p. 6-7.

RAMOS I HERNÁNDEZ, Àngel. «Núria Pi-Sunyer i Joan Vilarroya: “La guerra freda va fer que un exili de sis anys en durés quaranta”». *Esquerra Nacional*, núm. 39, desembre de 2002, p. 6-7.

ROIJALS, Xavier; SALAU, Dídac. «Guillermina Peiró i Olives: “La Societat de consum va prostituir la classe obrera”». *Catalunya. Òrgan d'expressió de la CGT de Catalunya*, núm. 89, setembre de 2007, p. 14-15.

ROMA I CASANOVAS, Francesc. «Dona i Excursionisme: una passejada a través de la literatura excursionista de muntanya (i 2)». *Muntanya*, núm. 828, abril de 2000.

SOLANS I RODA, Conxita. «Els canvis de la guerra i de la postguerra en l'ensenyament públic a Molins de Rei (1936-1940)». *Materials del Baix Llobregat*, núm. 9, 2003, p. 35-43.

SURROCA I LLUCIÀ, Isidre. «Natividad Yarza, la primera alcaldessa de Catalunya». *Revista d'Igualada*, núm 31, abril 2009, p. 22-29.

TREE, Matthew. «La vida a la Banda del rebre» [en línia]. Conferència al London School of Economics, novembre de 2008 [consulta: 10 de febrer de 2011]. Disponible a: <<http://www.matthewtree.cat/arxiu/La%20vida%20a%20la%20banda%20del%20rebre.pdf>>.

VARGAS-GOLARONS, Ricard de. «La vaga general de Mataró del 23 al 26 de març de 1946». *Sessió d'Estudis Mataronins*, núm. 2, 1985, p. 85-93.

Webs

ARCA, Arxiu de revistes catalanes antigues
<http://www.bcn.cat/digital/arca/index.html>

Esriptores Republicanes. (GELCC) UAB.
<http://www.traces.uab.es/gelcc/escriptores/index.html>

Manresanes que han fet història
<http://manresanes.blogspot.com>

Història i Memòria de Manresa
www.memoria.cat

Memòria Esquerra. Hemeroteca
<http://www.memoriaesquerra.cat/plana.php?veure=publicacions>

Memòria de la presó de dones de les Corts.
<http://www.presodelescorts.org/ca/node>

Audiovisuals

CROS, Elisabet; FIGUERES, Candela i SÀNCHEZ, Guillem. [Enregistrament vídeo] *Executada*. Barcelona: Universitat Ramon Llull. Facultat de Ciències de la Comunicació Blanquerna, 2007.

Les memòries i vivències que recollim en aquest volum són una petita mostra de les situacions que varen viure les militants i simpatitzants d'Esquerra Republicana de Catalunya durant l'època de la República, la Guerra Civil, l'exili, la dictadura franquista, la clandestinitat i la represa democràtica.

Podem constatar, a través de les seves experiències, com en va ser de generalitzada la repressió: tant la varen patir les dones que havien exercit el poder polític, com les escriptores i propagandistes, com les familiars directes de militants o càrrecs polítics.

I podem comprovar també com les dones han estat protagonistes en primera persona de l'acció política en aquests anys foscos: fent anar el ciclostil a la clandestinitat antifranquista, realitzant programes de ràdio des de l'exili mexicà o impulsant de nou Esquerra durant la Transició.

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Elena Masó i Reig (Barcelona, 1959)

Llicenciada en Història i periodista. Autora de la monografia *Les terres del comú de Salt. Una Perspectiva de l'evolució d'un poble* (1999). Ha publicat diversos articles sobre l'evolució de les xarxes polítiques locals i provincials a la Catalunya dels segles XIX i XX. Ha col·laborat amb l'Institut Català de les Dones en el programa Eines de Participació, adreçat a associacions i entitats de dones, impartint el taller Les aportacions socials de les dones: històries i experiències.